

NÉPRAJZI HÍREK / ETHNOGRAPHISCHE NACHRICHTEN
Informationsheft der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft

Schriftleiter:
JÓZSEF HÁLA, GYÖRGY MÁTÉ
H-1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Ungarn

Die Zeitschrift informiert Sie über das Programm
der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft,
die ethnographischen Forschungen,
Forscher und Ausstellungen,
volkskundliche Dokumentationen,
angewandte Volkskunde in Ungarn.

NÉPRAJZI HÍREK

XLVII. • 2018/4.

Néprajzi Hírek

A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója

Tudománytörténet	(3)
Kutatások	(46)
Fórum	(57)
Köszöntések	(79)
In memoriam	(81)
Mindenféle	(87)

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM
2018/4.

Szerkesztők:

Hála József (felelős szerkesztő)
Máté György

A kiadást támogatta a

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

ISSN 0133 - 8021

Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság
Felelős kiadó: Bodó Sándor
Engedélyszám: III/Sz1/426/1980

Terjeszti a Magyar Néprajzi Társaság

Megrendelhető:
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Nyomdai munkálatok:
Kapitális Nyomda
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

TUDOMÁNYTÖRTÉNET	3
Százötven éve született Jankó János	3
Hála József: Bevezetés	4
Paládi-Kovács Attila: Embertan és jelenkutatás Jankó életművében	4
Balassa M. Iván: A Néprajzi Falu Jankó János életművében	16
Kemecsi Lajos: A muzeológus Jankó János és a Néprajzi Múzeum	21
Szilágyi Miklós: Ha visszamenőleg is adhatnánk Jankó-díjat, vajon hányat kapna a névadó mester?	33
Biernaczky Szilárd: Jankó János és Afrika	36
Bodó Sándor: Jankó János, az országos múzeumi felügyelő	41
Paládi-Kovács Attila: Visszaemlékezés a Jankó János-díj megalapítására ...	44
KUTATÁSOK	46
Agócs Gergely: Népzenei gyűjtőmunka az észak-kaukázusi türk népek körében	46
Béres Sándor: Népi harci testkultúra kutatás a Barcaságban. Gyűjtési beszámoló	51
FÓRUM.....	57
Tánczos Vilmos: „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában (Kolozsvár, 2018. június 1–3.)	57
Balogh Pál Géza: A magyar vidék múltja és jelene a társadalomtudományok metszéspontjában (Dunaújváros, 2018. június 15.)	59
Péterbencze Anikó: Csángó Fesztivál (Jászberény, 2018. augusztus 7–12.)	62
Bartha Eszter–Tóth András: A munkáskultúra és az ipari táj átalakulása – munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Közép-Európában és Magyarországon (Eger, 2018. szeptember 20–21.)	70
Ament-Kovács Bence: Emlékek, szövegek, történetek – női folklórszövegek. Interdiszciplináris nemzetközi konferencia (Budapest, 2018. október 26–27.)	76
KÖSZÖNTÉSEK	79
Tóth Péter: „Sem magasság, sem mélység nem rettent” Könyvbemutatón köszöntötték a 70 éves Szőke Annát	79

IN MEMORIAM	81
Sebő Ferenc: Vikár László (1929–2017)	81
Krajczárné Sándor Mária: In memoriam Bencze Lászlóné Mező Judit	83
MINDENFÉLE	87
Voigt Vilmos: A magyar SIEF-tevékenység harminc éve	87
Juhász Katalin: Selyemút és szellemi kulturális örökség. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet küldöttsége Üzbegisztánban	87
H. Csukás Györgyi :Szanyi Mária és a „Kincskeresők”	90

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Százötven éve született Jankó János

Egy barátomhoz
(Részlet)

Éljünk Harámkért! a' Haradék leve
Szívvel hajol meg hült tetemiink előtt,
És öplopöt támaszt neveinknek,
Vélni fogunk örökös diwórel. -

Jankó János.

Bevezetés

Az alábbiakban közölt írások közül Paládi-Kovács Attiláé, Balassa M. Iváné, Kemecsi Lajosé és Szilágyi Miklóse a Társaságunk által a Magyar Nemzeti Múzeum Pollack Termében 2018. május 30-án megtartott Jankó János-emlékülésen elhangzott előadások cikké formált változatai. Jankó János előző oldalon közölt fényképének eredetijét a budapesti Néprajzi Múzeumban őrzik (F 3814, részlet). Az idézett versrészlet forrása: *Jankó János néhány költeménye*. Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Hung. 232. 2. old.

Megemlítjük, hogy a *Néprajzi Hírek* 1993. 1–2. száma a borítóján ezzel a felirattal jelent meg: „JANKÓ JÁNOS SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJÁRA”. A füzetet akkor a szerkesztői bevezetőben e sorok írója az alábbi szavakkal ajánlotta az olvasók figyelmébe: „A Néprajzi Hírek e számát [...] JANKÓ JÁNOS emlékének szenteljük. Egyrészt közzétesszük a fent említett emlékünnepe keretében a sírnál elmondott beszédet és az emlékülés előadásait. Másrészt [Jankó ez irányú munkásságára emlékezve és emlékeztetve] a folyóirat minden rovatában olyan írásokat közlünk, amelyek rokon népeinkkel, illetve kutatásukkal kapcsolatosak.” (Bevezetés a Néprajzi Hírek Jankó János-emlékszámaához. *Néprajzi Hírek* XXII. 1993. 1–2. sz. [3–4.] 3.)

HÁLA JÓZSEF

Embentan és jelenkutatás Jankó életművében

Közismert, hogy megalakulása idején a Néprajzi Társaság jellegzetesen interdiszciplináris összetételű társulat volt. Történészek, geográfusok, nyelvészek, irodalomtudósok, természettudósok egyaránt találhatók alapító tagjai között. Az első elnök, Hunfalvy Pál és az örökmozgó Herrmann Antal titkár mellett Lóczy Lajos, Török Aurél, Katona Lajos és a pár évvel későbbi átszervezésben tevékeny szerepet vállaló Herman Ottó, Munkácsi Bernát, Goldziher Ignác, Tagányi Károly és még sokan mások említhetők a Társaság összetett voltának jellemzésére.¹ Az MNT történetéhez szorosan kapcsolódik a rokon tudományok művelőit tömörítő szakosztályok, publikációs fórumok története.

Viszonylag kevés figyelmet kapott eddig az Embertani Szakosztály helyzete, valamint a néprajz és a fizikai antropológia kapcsolata. Nem mondanám, hogy a Magyar Néprajzi Társaság és az Embertani Szakosztály kapcsolata „szinte névleges volt”.² Szakjaink kapcsolata az 1889 és 1940 közötti fél évszázadban egészen szorosnak mondható és mindkét oldalon kiemelkedő felké-

¹ Kósa L. 1989. 15–16.; Paládi-Kovács A. 1988. 2–3.

² Kósa L. 1989. 64.; Semayer V. 1902. 118–122.; Bartucz L. 1938. 10, 14, 118–123.

szültségű tudósok ápolták az intézményes kapcsolatot. Török Aurél, az embertan első hazai professzora bábáskodott már a Néprajzi Társaság alapítása körül, sőt, 1889–1893 között alelnöki tisztséget viselt benne.

A fizikai antropológia és a néprajz szoros kapcsolata, már-már szimbiózisa fennállt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára személyi állományának összetételét, meg a gyűjteményeit tekintve is. A Néprajzi Múzeum vezetői közül Jankó Jánost követően Semayer Vilibáld és Bartucz Lajos elsősorban az embertan művelői voltak. Szerepük az embertan hazai történetében igen jelentős. Jankó és Semayer is professzionális kutatói voltak a fizikai antropológiának, szakmai eredményeik egyáltalán nem becsülhetők le.³ Hangsúlyoznom kell, hogy Jankó hét féléven keresztül hallgatta Török Aurél előadásait az egyetemen, vett részt antropológiai gyakorlatain és elsajátította az embertan akkori módszertanát, alkalmazta mérési technikáit.⁴ 1895-ben, amikor Xántus Jánostól átvette a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetését, azonnal kezdeményezte, „*hogy az osztály kebelében egy anthropologiai laboratorium szerveztessék*”. Minthogy Szalay Imre, a múzeum akkori igazgatója is belátta, hogy az embertani vizsgálatoknak Magyarországon „*centrumot kell teremteni*”, felkarolta a kérést és 1896-ban a laboratóriumot felállították. Ugyancsak Jankónak sikerült keresztülvinnie Semayer Vilibáld segédőri felvételét a múzeumi embertani „*laboratóriumhoz*”, s vele összefogva megkezdhatték a rendszeres hazai kutatásokat.⁵ Jankó János az élő populáció vizsgálata mellett súlyt helyezett a fossziliák, a régészeti ásatásokból előkerült koponyák, csontvázak vizsgálatára is. Feladatának tekintette a régészeti csontleletek és az élő embereken végzett mérések, megfigyelések eredményeinek összevetését. Nagyon jellemző rá „*az a szemléleti egység, amelyben az etnográfia és az antropológia problémáit látta...*”⁶

Ismeretes, hogy Jankó nem csupán a magyar népcsoportok embertani vizsgálatában játszott úttörő szerepet, de a magyarság eredetét nyomozó Zichy-expedíció tagjaként is alapos antropológiai munkát végzett. A hantik között 125 személy embertani mérését, leírását, fényképezését végezte el. Ráadásul az osztyák temetőkből 30 koponyát és 2 teljes csontvázat ásatott ki és hozott el Budapestre, amelyeknek feldolgozását fél évszázaddal később Lipták Pál végezte el.⁷ A Néprajzi Múzeum adattárában megőrzött kéziratos naplójának adatait, a fotótárban található fényképek (150 felvétel) információ-

³ Kósa L. 1989. 41. tévesen állítja, hogy Jankó, Herman Ottó, Semayer „*bekapcsolódtak az embertanba, kísérleteiket azonban nem követte időtálló eredmény*”. Hármójuk művei közül csupán Herman Ottó nevezetes kötete, *A magyarság arcza és jelleme* nevezhető kudarcos próbálkozásnak. Lásd még Semayer V. 1902. 121.

⁴ Lipták P. 1968. 331.

⁵ Jankó J. 1900. 7.; Lipták P. 1968. 331. Lásd még: Semayer V. 1902. 121.

⁶ Lipták P. 1968. 333.

⁷ Lásd Lipták Pál orosz nyelvű közleményét az *Acta Ethnographica* I. kötetében (1950). 197–230. Lásd még: Paládi-Kovács A. 1993. 298.

it szintén Lipták Pál dolgozta fel és publikálta.⁸ Jankó kéziratban fennmaradt jelentésében rögzítette az osztják embereken végzett méréseinek mennyiségét is. Azt írja, hogy „*az anthropologiai megismerés céljából 60 emberen 47, további 65 emberen 4, összesen 3080 méretet eszközöltem, demográfiai viszonyaik kikutatása céljából 125 családfővel 17 kérdőpontot töltöttem ki...*”⁹ Ezek a számadatok arra vallanak, hogy Jankó Ob-vidéki útján igen sok időt és energiát áldozott az embertani mérésekre. Terepmunkájában az embertani adatgyűjtés a néprajzi vizsgálat szerves részét képezte, akárcsak elődei között Reguly Antalnál vagy Pápai Károlynál. Jankó valójában a néprajzot és a fizikai antropológiát egységben látó antropológiai irányzat híve, képzett munkása volt.

Obi-ugor embertani megfigyelései, mérései alapján már Jankó is levonta azt a következtetést, hogy az élő magyarság és az obi-ugorok között csupán nyelvrokonság mutatható ki, vérségi, biológiai rokonság nincs közöttük. Embertani vizsgálatainak végső értékelését a következő szavakkal fogalmazta meg: „*Eddig az osztjákat ugor népnek tartották; az antropológiának ezt ma meg kell tagadnia, az osztják egy dolicephal, barna szemű, barna hajú ősnép maradéka, mely ugor hatás alá került, ez az ugor hatás kiterjedt az egész népre, a kultúrában és vérben azonban nem terjedt az Irtisen és Obon túli területre.*”¹⁰ Jankó ezzel megadta a választ Zichy Jenőnek arra a kérdésére, hogy „*Van-e az osztják-magyar nyelv-rokonságnak akár a tárgyi analógiák, akár a vérbeli egyezés szempontjából bizonyítéka a két nép ethnographiájában és anthropológiájában?*”¹¹ Lipták Pál az osztják csontanyag és bizonyos 10. századi magyar antropológiai leletek vizsgálata alapján kevésbé volt elutasító véleményen, mint Jankó. A Zemplén megyei Karos község határában feltárt 10. századi magyar temető és a Jankó által hazahozott osztják koponyacsontok között felismert egy közös taxonómiai komponens, amelyhez hasonló koponyák ismeretesek az ananyinói kultúrájú fosszilis embertani leletek között is. Úgy vélte, hogy Jankó osztják antropológiai adatfelvétele túlnyomóan a szovjet antropológusok *uráli embertípusával* azonosítható, s a Közép-Ob melléki hantiknál az ún. *uralo-lapponoid embertani komponens* is fellelhető.¹² Itt kell

⁸ Lipták P. 1954. 97–98. Lásd még Kodolányi J. 1968. 14. Jankó kéziratosa jelentése alapján tudható, hogy 30 osztják koponyát hozott haza, de Lipták Pál rendelkezésére 28 koponya állt a számos költöztetést követően. Az említett 150 fénykép közül szorosán embertani érdekű 64 jó fotó.

⁹ Közölte: Kodolányi J. 1968. 14.

¹⁰ Idézi már Lipták P. 1968. 332.; Paládi-Kovács A. 1993. 298. Megjegyzést érdemel, hogy a nyelvtudomány szerint a „*jenisszeji osztják*” csoport utolsó képviselői a 20. század végén haltak ki, mint arról Juha Jahnunen, az MTA tiszteleti tagjának 2013-ban elhangzott székfoglaló előadásából értesültünk.

¹¹ Zichy J. 1900. I. 42–43. A gróf az etnográfiai kutatás egyik fő kérdésének az osztják rokonság mibenlétét, másik fő kérdésének a magyar halászat eredetét nevezte meg. Jankó mindkét kérdésre megfelelt.

¹² Lipták P. 1968. 333.

említeni, hogy Jankó 1899-ben részt vett a Kijevben megtartott XI. Orosz Archeologiai Kongresszuson, ahol jeles orosz etnográfusokkal ismerkedett meg. Felkérést kapott arra, hogy a következő kongresszus alkalmával számoljon be a magyarországi jászok néprajzáról.¹³

Az osztják antropológiai gyűjtemény megszerzése Jankó eltéríthetetlen akaratára, kockázatvállalására is kitűnő példa. Ugyanis a sírok éjszakai kihantolását, az ősök háborgatását a lakosok ellenében követte el, s haragjuk elől valósággal menekülnie kellett a helyszínről a megszerzett csontkollekcióval a közeli folyón horgonyzó *lodkával*, kicsiny lakóhajóval. Karjalainen finn nyelvű tudós – aki vele egy időben kezdte meg terepmunkáját a hantiknál – egyik magánlevelében keményen bírálta azért, mert „*a lakosság tiltakozása ellenére éjjel koponyákat ásatott ki a chanti temetőkből krainológiai gyűjteménye számára, amivel az utána következő kutatók munkáját igen megnehezítette*”.¹⁴

Jankó János hazai embertani vizsgálatai három nevezetes tájmonográfiájával kapcsolatosak. Ezek közül a kalotaszegi és a Balaton-melléki magyarságról megjelent leírásai jóval több kritikát, mint elismerést kaptak, a Torda, Aranyosszék, Torockó népéről szóló művének antropológiai fejezete pedig kedvező fogadtatásban részesült. Ő maga a Balaton-mellékről 1902-ben kiadott monográfiájának előszavában közli, hogy mindhárom tájmonográfiáját „*teljesen ugyanazon beosztással és módszerrel*”, ugyanazon tematikai beosztással tervezte el. Az anyaggyűjtést mindhárom magyar népcsoport esetében kiterjesztette a népesség elemeire, a családtörténetre és a népesedési mozgalmakra, a törzsökös lakosság meghatározására, amelynek embertani felmérését, jellemző vonásainak meghatározását is célul tűzte. Az anyaggyűjtést a Balaton-mellékén már 1893-ban elkezdte, 1894–95-ben is folytatta, majd a Zichy-expedícióban való részvétele miatt pár évig szüneteltette. 1899-ben ismét felvette a „*kutatás elejtett fonalát*” és 1900-ban felkészülten tartott előadást *Magyar típusok* címmel az Embertani Kongresszuson, Párizsban.¹⁵

Nem helytálló az a vélekedés, miszerint „*Kénytelen volt beérni azzal, hogy felvételei közül a sokszorosításra alkalmasakat, a megvizsgáltak nevének és legszükségesebb antropológiai adatainak feltüntetésével, rövid történeti bevezetéssel ellátva a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának kiadásában megjelentesse*”.¹⁶ Jankó Jánosnak a kongresszusról szóló, publikus jelentéséből tudható, hogy 1900-ban befejezte a Balaton-melléki lakosság embertani „*felvételezését*”: 50 településen 327 egyénről egyenként 55 méretet jegyzett fel, s mindegyik mért személyről készített az arcot szemben és profilban megmutató fényképet. A kongresszusra készült *Magyar típusok – Első sorozat: a Balaton mellékéről A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei* címmel indított sorozat II. köteteként abban a reményben készült,

¹³ Semayer V. 1902. 121.; Balassa I. 1975. 26.

¹⁴ Korompay B. 1953. 236.; Paládi-Kovács A. 1993. 298.

¹⁵ Jankó J. 1902. IV–VI.

¹⁶ Farkas Gy. 1971. 141.

hogy azt majd további tájak embertípusait bemutató kötetek fogják követni. A 48 egyén 24 táblán elhelyezett 2–2 fotója 9 szövegoldalas, magyar és német nyelven olvasható bevezetővel jelent meg és a kongresszuson élénk figyelmet keltett.¹⁷ Max Bartels német antropológus nagyon kellemes meglepetésnek nevezte és kívánta, hogy sikeres folytatása legyen. John Boddoe, a Nagy-britanniai Embertani Társulat alelnöke pedig Jankónak írt levélben ígérte, hogy a „*magyar típusokat*” bemutatja a társulatuk ülésén.¹⁸ A Balaton-vidéki embereket bemutató kötet – miközben jeles külföldi antropológusok elismerését vívta ki – Magyarországon méltánytalan, elmarasztaló kritikában részesült.¹⁹ A polémiára különösen hajlamos Herman Ottó 1902-ben, *A magyar nép arca és jelleme* címen megjelent könyvében könyörtelenül támadta Jankó János kiadványát. Nem zárható ki, hogy Herman Ottót sikerületlen könyve megírására Jankó műve készítette. Bartucz feltevése szerint Hermant elsősorban az tüzelte fel, hogy Jankó munkája megelőzte és keresztezte az ő ilyen irányú terveit.²⁰

Herman Ottó Jankó János műveit érintő kritikai munkássága azonban régebben, már 1892-ben elkezdődött, amikor a *Budapesti Szemle* egyik számában terjedelmes és személyeskedő ismertetést közölt a *Kalotaszeg magyar népe* címen, abban az évben megjelent néprajzi tájmonográfiáról. Jankó a kalotaszegi falvakban is módszeres néprajzi és embertani terepmunkát végzett. A családnevek (gúnynevek) és a családi hagyományok, a földrajzi nevek, dűlőnevek gyűjtésével próbálta felderíteni a magyar lakosság származását, törzsköös elemeit. 27 település 3539 családjáról állított össze és közölt táblázatba rendezett kimutatást. Adatokat gyűjtött a parasztság szaporodási képességéről, „*terjeszkedési erélyéről*”, a „*népáramlásokról*” és a lakosság elemeiről.²¹ Rendszeres embertani méréseket is végzett, de könyvének terjedelme miatt azokat nem közölhette,²² csupán férfi és női portrékat mellékelte 1–1 táblán és egy harmadik táblán férfiakat ábrázoló csoportképet.

Embertani megfigyeléseit, a kalotaszegi emberek jellemzését szövegesen tette közzé. Megírta, hogy „*Anthropologialilag a kalotaszegi szép ember. A férfiak középmagasak, sőt magasabbak is, erős testtel, jól kifejlett, de el nem hizott s hízásra csak ritkán hajló izomzattal. A fej átlag brachycephal, a homlok magas, széles, egyenes [...] A szem többször kék, mint barna.*” A másik nemről ugyanott kijelenti, hogy „*A nők Magyarország legszebb parasztnői közé tartoznak.*” A szépségek leírását hosszasan részletezi, sőt, azt is megjegyzi a leányok szerény modorával szembeállítva, hogy „*A menyecskék és asszonyok azonban nagyon elevenek és csintalanok s erkölcs szempontjából*

¹⁷ Jankó J. 1900; Jankó J. 1901. 58–59.

¹⁸ Farkas Gy. 1971. 141–142.

¹⁹ Lipták P. 1968. 331.; Farkas Gy. 1971. 143–144.; Paládi-Kovács A. 1993. 290–291.

²⁰ Farkas Gy. 1971. 144.

²¹ Jankó J. 1892. 104–167.; a táblázat 10 oldalt tesz ki: 106–115.

²² Balassa I. 1975.

sem állanak jó hírben.” Folytatja azzal, hogy „A hajzat gyermekkorban szőke, később megbarnul a gesztenyebarna árnyalatig, de soknál világosabb is marad; fekete nem lesz soha.” A kalotaszegi magyarok közt az arc nagyon kevéssé ovális, de a kerek arc is igen gyakori.²³ Ez a jellemzés olyan, amit az antropológiában járatlan olvasó is megért. Jankó könyve pedig nem csupán a tudományos világ, hanem a nagyközönség érdeklődésére is számot tartott.

Herman Ottó recenziója a Kalotaszegről készült embertani leírást is elmarasztalta. Úgy találta, hogy Jankó felületesen tárgyalta a kérdéskört, fényképfelvételeinek elkészítési módja rossz, „kalotaszegi tatár típusai” pedig nem felelnek meg a valóságnak.²⁴ Jankó valójában nem tulajdonított különös jelentőséget a „tatár kérdésnek”. Rögzítette, hogy a kalotaszegi magyarság eredetére nézve három vélemény ismeretes. Az egyik szerint magyar, a másik szerint székely, a harmadik szerint tatár eredetű. Már a kötet bevezetőjében megjegyzi, hogy a lakosok „Általában kedvezően nyilatkoznak bizonyos tatár rokonságról, s azt mondják, hogy ők a II. Rákóczy György letelepítette tatárok utódai. Egy pillantás arcukra elég, hogy a hagyománynak az erősen kiálló járomcsontok, merész szemöldök-ívek, ritkás szakálluk s egyéb anthropologiai jellemek által meglehetősen valószínűséget tulajdonítsunk.”²⁵ Hála József írja a kötet reprint kiadásához csatolt dolgozatában, hogy Vámbéry Ármin egyetértett a „tatár rokonság” hipotézisének felvetésével, sőt több, általa bizonyítéknak tartott adatot fűzött hozzá.²⁶

A kalotaszegi embertani vizsgálatokat Jankó munkatársaként Semayer Vilibáld vette át, aki Bánffyhunyard magyar lakosságának alapos szomatológiai vizsgálatát végezte el és tette közzé folytatólagosan a *Néprajzi Értesítő* II. évfolyamának számaiban. Téves állítás, hogy Jankót követően nem történt számottevő előrelépés az embertan terén, s csupán a Csík Lajos és Kállay Ernő által 9 kalotaszegi faluban végzett mérések, meg a vércsoport-vizsgálatok említhetők ezen a téren. Ők azt találták, hogy a kalotaszegi magyarok fajta-indexe megfelel a magyar népterület egyéb részein talált értékeknek, döntően kelet-balti és turanid rasszelemekből tevődik össze.²⁷

Jankó Jánosnak az élő magyarságra, annak néprajzi és táji csoportjaira vonatkozó embertani vizsgálatai közül kiemelkedik a *Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (székely) népe* című monográfiájában 1893-ban megjelent

²³ Jankó J. 1892. 8.

²⁴ Herman O. 1892; Farkas Gy. 1971. 137–138.

²⁵ Jankó J. 1893. 7, 105.

²⁶ Hála J. 1993. 322. Vámbéry hiányolta az antropológiai mérések közreadását, valamint a népi eredethagyomány bővebb nyomozását.

²⁷ Semayer V. 1901. 33–50, 67–98. 101–114. Az embertani méréseket, arcokat bemutató leíró tanulmány összehasonító anyagként használja Jankó János torda–aranyosszéki és Lázár István Alsó-Fehér megyei közléseit, de a kalotaszegi emberrel általánosító jellemzést nem ad és a vitát kavart „eredetkérdéshez” sem szól hozzá. Lásd még: Vasas S. 1993. 333., továbbá Csík L.–Kállay E. 1942. 3–23.

III. fejezet, amely az *Anthropológiai adatok* címet viseli. Az előző fejezetekben Aranyosszék 13 magyar falujának részletes családtörténetét vizsgálja, hogy megállapítsa a népesség elemeit, összetevőit, a népáramlás irányait és az utóbbi évtizedek népesedési mozgalmait. A 17–18–19. századi archív források alapján 1263 családnevet és családtörténetet vizsgált, majd foglalt össze egy 32 oldalas kiegészítő táblázatba, hogy meghatározza a törzsökös családok kilétét. Azonban csupán a legrégebbinek talált 110 családról készült táblázatot publikálta a kötetben (56–57. o.). Torda és Torockó családjait 10 oldalon át ismertette. Tordáról megállapította, hogy lakosságában állandóan szerepel a székely elem, „*a mai 124 család okmányilag bizonyíthatóan székely eredetű; de az is bizonyos, hogy Aranyosszék lakosságának fölöslegéből szüntelenül szolgáltat Torda városának emberanyagot*”.²⁸ Jankó számára Torockó középkori német bányászainak, az Aranyos-vidéki székelyeknek és a tordai sóbányászoknak, városi polgároknak a néptörténete egyaránt fontos volt. Az embertani fejezet bevezetőjében ismertette a mért adatok adatait, a Topinard-féle 54 pontot tartalmazó kérdőívet, s azt is közli, hogy a 2 m hosszú, 2 mm-es beosztású francia *antropometert*, amellyel az élő személyek mérését végezte, Török Aurél professzortól kapta kölcsön. Azzal már 1889-ben Egyiptomban, a Nílus-deltában is dolgozott, s a mérés módszerébe is Török professzor vezette be. A torda–aranyosszéki mérésben szereplő 83 személyt a családlisák alapján válogatta ki a legalább 150–200 éve a körzetben élő magyar családok köréből. A 83 egyén átlagéletkora 44 év volt, mivel arra is vigyázott, hogy sem még növényben levő fiatal, sem már hanyatló korban levő idős személy ne kerüljön a vizsgálati csoportba.²⁹ A nagy tömegű mért adatot nagyon korszerű matematikai-statisztikai elemzésnek vetette alá, ilyenformán az embertani adatgyűjtés mellett az elemzésben is megbízható általánosításokig jutott el.³⁰ Osztrák embertani szakirodalom bevonásával mutatott rá a természet magasságának elterjedési viszonyaira, értékelte saját kutatási eredményeit. Szembetűnőnek találta, hogy a magyarság termete az Alföldön, a Tiszántúlon a legalacsonyabb, míg Erdélyben jóval magasabb.³¹ Torda, Aranyosszék és Torockó magyarságáról megállapította, hogy a fejméretekben sok közöttük az egyezés, de a végtagok esetében feltűnő eltérések adódnak a három csoport között. A karok, a testarányok eltéréseit az egyes csoportok foglalkozásával hozta kapcsolatba. A torockói völgyben az ércbányászat és hámoripar, Aranyosszék falvaiban a földművelés, míg Tordán a kézműiparok munkálatai más-más formában befolyásolták a végtagok fejlődését.³²

A *Torda, Aranyosszék, Torockó...* kötetben megjelent embertani tárgyú fejezetet már Bartucz Lajos is nagyra értékelte. Véleménye szerint, ha Jankó

²⁸ Jankó J. 1893a. 74.

²⁹ Jankó J. 1893a. 76–80.

³⁰ Lipták P. 1968. 332.

³¹ Jankó J. 1893a. 82.

³² Ezt az indokolást említi már Balassa I. 1975. 55–56.

János tovább marad életben, Magyarország antropológiai szempontból Európának egyik legjobban átkutatott területe lett volna. A Néprajzi Múzeumot 1935 és 1940 között igazgató Bartucz 1938-ban, *A magyar ember* címen megjelent nagy szintézisben saját szakmai vállalását, élethivatását is Jankó példamutató munkásságáig vezeti vissza: „Egyébként az, hogy életcéloomul tűztem ki hazánk rendszeres antropológiai felvételét és feldolgozását, az is jórészt Jankó János példájának és munkáinak hatása.”³³ Bartucz Lajos ugyanott áttekinti Jankó embertani munkájának folytatását a Néprajzi Múzeumban és munkáinak hatását a magyar népcsoportok antropológiai vizsgálatára, Lázár István, Kovács János, Somogyi Gyula, Gönczi Ferenc törekvéseire.³⁴

Herman Ottó 1902-ben *A magyar nép arcza és jelleme* címen megjelent művére, az abban foglalt bírálatra Jankó János már nem tudott reagálni. Az antropológusok azonban megdöbbenve álltak a könyv előtt, amelyet tudományos munkaként elfogadhatatlannak, értéktelennek nyilvánítottak. Török Aurél ugyan nem véleményezte nyomtatásban, de két tanítványa, Semayer Vilibáld és Dobsa László (aki tanársegédje volt akkoriban) helyette is megvédték a korán elhunyt Jankó Jánost és kimondták, hogy Herman Ottó az antropológiában járatlan és érzéke sincs hozzá. Tény, hogy Herman a *nép* és a *faj* fogalmát következetesen keverte. Voltaképpen egy-egy népet egy-egy emberfajtaival azonosított és nem látta, hogy valamely emberfajta több népnek is alkotórésze, s a népek számos emberfajtaból tevődnek össze. Herman a szemzínekre összpontosított és nem érzékelte, hogy az emberfajta megismeréséhez az egész emberi test szomatológiájának és morfológiájának vizsgálata, mért adatok tömegének kiértékelése szükséges. Ilyenformán Herman könyve az antropológusok körében épp ellenkező hatást ért el, mint amit a nagy tekintélyű szerző szeretett volna elérni.³⁵

Jankó János néprajzi munkásságából a magyar őstörténet kutatásában érintett rokon tudományok elsősorban *A magyar halászat eredete* címen 1900-ban megjelent könyvét tartják számon. Az etnográfiaiban sem kap elegendő figyelmet, hogy milyen érzékenyen reagált korának társadalmi változásaira, a vizsgált népesség mindennapi életviszonyainak alakulására, szociális kiszolgáltatottságára, helyzetének rosszabbodására. Balassa Iván figyelt fel először arra, hogy Jankó „a szociológiai szempontokat is érvényesítő néprajzi kutatási irány előfutára” volt hazánkban.³⁶ A Balaton-melléki lakosságról szóló kötetében elsőként Jankó mutatott rá, hogy a nagy tó egész víztükrét egyetlen részvénytársaság bérelte ki a 19. század végén, s a bérlő semmiféle halászszerszámot nem tűrt meg a nép kezén; a tó partjait csendőrrel őriztette, maga pedig csupán nagyipari szerszámokkal dolgoztatta bémunkás alkalmazottait.

³³ Bartucz L. 1938. 122–123. Idézi már Lipták P. 1968. 331.

³⁴ Az Alsó-Fehér megye, Szeged, Arad megye, Göcsej és Hetés magyar népéről szóló monográfiák embertani vonatkozásainak méltatása következik a szerzők neve után.

³⁵ Farkas Gy. 1971. 146–153.

³⁶ Balassa I. 1975. 44–46.

A hagyományos halászat felszámolása a kapitalista viszonyok megjelenésére vezethető vissza. Megszűnt a céhes halászat, csupán az emlékezetben élt a saját hasznára dolgozó *halászbokor* szervezeti rendszere, megjelent a feles- és a beszolgáló halász munkavállaló típusa. Jankó a legapróbb részletességgel jegyezte fel az új típusú halászok bérezését, a nyári, őszi és téli fizetés rendjét, a kifogott és beszolgáltatót halfajták métermázsánként számított értékét és a végösszezen való osztozkodást a nagybérő és a feles halász között. Leszögezi, hogy „Ezek a napszamosok már nem is halászok, hanem munkások...”³⁷ Megjelent a sztrájk eszköze is! A kenesei halászok, minthogy kevesellték a „társaság” nyári szezonra szóló bérajánlatát, nem szerződtek, hanem sztrájkba fogtak. (A bérő ilyen esetekben Zamárdiból hozatott halászokat, akiknek aztán kénytelen volt magasabb bért fizetni.)

Jankó elsők között figyelt fel a 19. század utolsó harmadában már a Balaton-mellékén is pusztító egykézésre is. Kötetében *A szaporodás korlátozása* címen önálló alfejezetben foglalkozik az egyke, a magzatelhajtás jelenségével. Rögzítette, hogy a Balaton-mellékén 1865 körül honosult meg ez a „nyavalya” a törzsökös református parasztbirtokosok rétegében. Megjegyezte, hogy a lakosság református része számbelileg többet veszített az 1865. évet követő 25 évben, mint amennyit nyert az azt megelőző 35 év alatt. Elítélően teszi hozzá, hogy „azóta a reformátusoktól eltanulták ezt a bűnt a katolikusok is, különösen az északi part vegyes lakosságú falvaiban a kisebb parasztbirtokok tulajdonosai”.³⁸ Részletesen ismerteti a magzatelhajtás módszereit, a helyi és a vándorló cigány *kenőasszonyok* praktikáit, s a fogamzásgátlás akkoriban megjelenő új eszközeit, melyeket zsidó vándorkereskedőktől, francia importból szereztek be. Ismeri és idézi az akkoriban kezdődő „egyke-irodalmat” is. Varga Jenő *A magyar faj védelméről* (Makó, 1901) című könyvére hivatkozással közli, hogy az egykerendszer kiindulópontjának a tolnai Sárköz négy gazdag református községe tekinthető, ahol szórványosan már a 18. század végén megjelent „a szaporodás korlátozásának szörnyű nyavalyája”.³⁹ Mindehhez tudni kell, hogy Jankó a könyv első részeiben már hosszasan és behatóan elemzi a Balaton-melléki lakosság történeti demográfiáját, periódusonként követi változásait 1720-tól 1890-ig, rámutat a bevándorlás tényeire, a lakosság tagolódására származási hely szerint, a népesség nemzetiségi eredetű elemeire, figyelemmel a családok nevére, történetére is.⁴⁰

Némileg meglepő, hogy sem a demográfiai fejezetben, sem a *Szőlőművelés* című alfejezetben nem szól a filoxéravész következtében munka nélkül maradt *kapások* rétegről, az el- és kivándorlók tömegéről. Annál is inkább, mivel a filoxéra megjelenését, a szőlőültetvények kipusztulásának időpontját meglehetősen részletességgel, településenként és időrendben haladva követi.

³⁷ Jankó J. 1902. 335–336. Idézi már Balassa I. 1975. 46.

³⁸ Jankó J. 1902. 392–393. Lásd még Balassa I. 1975. 48.

³⁹ Jankó J. 1902. 394.

⁴⁰ Jankó J. 1902. 122–124.

Közli, hogy a filoxéra először Balatonfőkajáron jelent meg 1878-ban és tíz év alatt „mindent letarolt”. Balatonfüreden 1882-ben észlelték először, de csak 1886-ban tört ki és 1889-ben tartották az utolsó szüretet.⁴¹ A munka és jövedelem nélkül maradt szegények elvándorlása a vidékről a Balaton-monográfia megírása, kiadása idején már megindult. Sajnálhatjuk, hogy erre a jelenségre Jankó még nem figyelt fel.

Jankó János úttörő szerepet vállalt az ipari foglalkozások, az ipari társadalom kutatásában is. A Torda, Aranyosszék, Torockó népéről 1893-ban megjelent monográfiájában nagy tudatossággal rögzítette a torockói vasművesség válságát, fokozatos megszűnését, s a helyi társadalom változását. Ismeretes, hogy Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című nagy művének V. kötetében (Pest, 1871) egyszer már alapos leírást adott a torockói bányászok és vasmunkások életéről, munkájáról, öltözközéséről, táplálkozásáról, szokásairól.⁴² Jankó az azt követő bő két évtized kedvezőtlen változásait mérte fel. Megállapította, hogy „Torockó bányászatának már csak múltja van; jövője nem lehet többé, mert a telérek kimerültek s a torockói határban nincs több vas. Ennek a jelenségnek [...] óriás átalakító hatása van a lakosságra, melyet nem hagyhatunk érintés nélkül.” Érzékletesen mutatja be a munka és kereset nélkül maradt torockói családok „gazdasági nyomorúságát”, amely az idegenben való munkavállalásra szorította őket. A férfiak hidépítést, ácsmunkát vállaltak Aranyosszék falvaiban és még messzebbre is eljárnak dolgozni. Mindeközben „a család még jobban szétzüllik”, az asszony és a gyerek otthon a kicsiny földet műveli, „míg a fiatal leányok, serdülő hajadonok Kolozsvárra, Tordára mennek szolgálni”.⁴³ Az elszegényedés miatt a nők elhagyják a szép, régi, de drága viseletet, noha a leányok éveikig szolgálnak érte a városokban.

A szorult helyzetbe került helyi társadalom gondjairól pontos láttelepet adó Jankó János még inkább feladatának tekintette a vidék és Torda város népének gazdasági tevékenységét, foglalkozásait megörökíteni. Gondos és részletes etnográfiai leírást ad a földművelés munkálatairól, munkaeszközeiről, továbbá a tucatnál is több kézműves iparról, különösen a Tordán nagy hagyományra visszatekintő mesterségekről (fazekas, tímár, kordoványos, kalapos, csizmadia, szabó, takács, asztalos, kerekes, kovács, fésűs, szöcs). Nem feledkezik meg a messze földön híres *tordai mézes pogácsa* készítőiről és a *tordaipecsenye-sütőkről* sem! Önálló alfejezetet kapott a kötetben a tordai sóbányászat, meg a torockói vasbányászat és kohászat tárgyköre. Utóbbiról Orbán Balázs sokkal több technikai részlet, munkafolyamat, munkaeszköz etnográfiai leírását adja, számosabb szakszót gyűjt össze és értelmez, talán a foglalkozások elmúlása által is sarkallva.⁴⁴

⁴¹ Jankó J. 1902. 254. Ugyanott a filoxéra megjelenési éveit településenként hosszan sorolja.

⁴² Paládi-Kovács A. 2007. 7–8.

⁴³ Jankó J. 1893a. 195–196.

⁴⁴ Jankó J. 1893a. 131–202.

A torockói bányászat szaknyelvét mintegy 250 szót tartalmazó szótárban foglalta össze és csatolta *Függelék* gyanánt *A toroczkói vasbányászat és kohászat* címet viselő tartalmas fejezet (pp. 161–202.) végére. Erről a *Toroczkói bányászszótár*ról megjegyzi, hogy a torockói szakszavak közül mindössze 34 szó található meg Péch Antal magyar bányászati szótárában, amely elsősorban az északi Felföld bányászatának szaknyelvét tükrözi.⁴⁵ Jankó János a torockói bányászat és hámoripar témáját olyan lényegesnek tartotta, hogy jónak látta a monográfiába szánt fejezetet némi kiegészítéssel megküldeni a műszaki tudományok lapjának, hogy a bánya- és kohómérnökök köreihez is eljusson torockói kutatásainak eredménye. Ez a műszaki embereket és a nyelvészeket is érdeklő közleménye a könyvvel csaknem egyidejűleg, még abban az évben megjelent.⁴⁶

Jankó gazdaságnéprajzi, antropológiai úttörésének megnyilvánulását kell látnunk egyik posztumusz cikkében, melyet *Egy osztják háztartás kiadásai és bevételei* címen 1904-ben közölt a *Néprajzi Ertesítő*. A Zichy-expedíció tagjaként végzett kutatásáról készült jelentésében is a terepmunka eredményei között tüntette fel ennek a témának a kutatását. Balassa Iván figyelmét sem kerülte el, hogy Jankó megállapította az általa vizsgált osztják háztartás felszerelésének, ingó és ingatlan vagyonának értékét, valamint a zsákmányoló gazdálkodás bevételeit és az osztják család megélhetésének szükségleteit. Jankó „megrendítően írja le egy szegény osztják vadász életét és annak küzdelmeit a kizsákmányoló orosz kulák kupeccel...” Arról is megemlékezik, hogy az orosz tudósok „kutadják a szibériai bennszülöttek kihalásának okait, de megszüntetésére nem tesznek semmit, mert az már sértené a kulák érdekeit”.⁴⁷ A szegény osztják vadásznak – Jankó számításai szerint – maradna évi 90 rubel tiszta nyeresége, ha jóhiszeműségével nem élnének vissza a prémet felvásárló orosz kereskedők és a pálinkát kínáló kulák-parasztok, az orosz telepesek. Uzsorásai azonban becsapják, a 4 kopeket érő pálinkáért 10 kopekes mókusbőrt kérnek tőle, mert az osztják vadászt „egy jó szóval, egy darab cukorral, egy pohár vodkával mindenre rá lehet bírni” – értékeli Jankó János az őslakos rokon nép helyzetét.⁴⁸

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

⁴⁵ Jankó J. 1893a. 197. Az általa hivatkozott mű címe: Péch Antal: *Magyar és német bányászati szótár*. Selmezbánya, 1891.

⁴⁶ Jankó J. 1893b. Könyvének egy másik része *Torda, Aranyosszék, Toroczkó népies építkezése* címen az *Építészeti Szemle* egyik 1893. évi számában jelent meg. Jankó ezzel is fel kívánta hívni az építészek figyelmét a magyar népi építészeti hagyományokra.

⁴⁷ Jankó J. 1904. 61–67.; Balassa I. 1975. 158.

⁴⁸ Jankó J. 1904. 66. Schmidt Éva száz esztendővel később azt tapasztalta, hogy a Tyumen-vidéki kőolajmezők feltárását követő iparosodás és az idegen tömegek beáramlása következtében az osztják rokonság kiszolgáltatott gazdasági helyzete még tovább romlott.

Irodalom

Bartucz Lajos

- 1938 A magyar ember. A magyarság anthropológiája. In *Magyar föld – magyar faj*. IV. kötet. Egyetemi Nyomda, Budapest.

Balassa Iván

- 1968 Jankó János, az etnográfus. *Ethnographia* LXXIX. 317–330.
 1975 Jankó János. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1988 Jankó János és a Néprajzi Múzeum. *Néprajzi Értesítő* L. 13–33.

Csík Lajos–Kállay Ernő

- 1942 Vércsoport vizsgálatok kalotaszegi községekben. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kolozsvár, 3–23.

Farkas Gyula

- 1971 Herman Ottó anthropológiai és régészeti tevékenysége. In Kósa László–Keve András–Farkas Gyula: *Herman Ottó. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 125–171.

Hála József

- 1993 Jankó János kalotaszegi kutatásai. In Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. (Reprint kiadás) Néprajzi Múzeum, Budapest, 299–328.

Jankó János

- 1892 *Kalotaszeg magyar népe*. (Reprint kiadás 1993) Néprajzi Múzeum, Budapest.
 1893a *Torda, Aranyosszék és Torockó magyar (székely) népe*. Budapest.
 1893b A torockói vasbányászat és kohászat. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* XXVIII. Budapest.
 1900 Magyar típusok. I. A Balaton mellékéről. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya, Budapest.
 1901 Jelentés az 1900-ban Párizsban tartott XII. anthropológiai és III. ethnographiai nemzetközi kongresszusokról. *Néprajzi Értesítő* II. 53–64.
 1902 *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest.
 1904 Egy osztják háztartás kiadásai és bevételei. *Néprajzi Értesítő* V. 61–67.

Kodolányi János, ifj.

- 1968 Jankó János a néprajztudós. *Néprajzi Értesítő* L. 7–15.
 1979 Az urálistikai néprajzi (anyagi kultúra) kutatások helyzete. *Nyelvtudományi Közlemények* 81. 2. 427–432.
 1993 Jankó János Finnországban. *Ethnographia* CIV. 345–358.

Kósa László

- 1989 A Magyar Néprajzi Társaság története, 1889–1989. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Lipták Pál

- 1954 Jankó János vizsgálatai a Közép-Ob melléki chantik között. *Nyelvtudományi Közlemények* LVI. 97–116.
 1968 Jankó János, mint antropológus. *Ethnographia* LXXIX. 331–337.

Paládi-Kovács Attila

- 1988 A néprajz a társadalomtudományok mai rendszerében és szervezetében. A *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 26. sz. Miskolc, 1–10.
 1993 Jankó Jánosról – száz év múltán. *Ethnographia* 104. 289–308.
 2007 *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
 2014 A Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és a rokon tudományok társulatai. *Néprajzi Hírek* XLIII. 3. 42–48.

Semayer Vilibald

- 1901 Bánffy-Hunyad (Kolozs m.) magyar lakosságának somatologiai vázlat. *Néprajzi Értesítő* II. 33–50, 67–98, 101–114. (+ 14 tábla fotó és 1–35. ábra).
 1902 Jankó János dr. életrajza. *Néprajzi Értesítő* III. 116–122.

Vasas Samu

- 1993 Száz év múltán. In Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe* (Reprint kiadás) Néprajzi Múzeum, Budapest, 329–348.

Zichy Jenő

- 1900 Előleges beszámoló harmadik ázsiai utazásomról. In Jankó János: *A magyar halászat eredete*. I. Budapest–Leipzig, 1–72.

A Néprajzi Falu Jankó János életművében

Jankó János rövidre, mindössze harmincnégy évre szabott életéből tizenhárom jutott a néprajztudomány művelésére, ebből három a Néprajzi Falura.¹ De ez alatt sem kizárólag ezzel foglalkozott, hiszen a falu programtervének elkészültével szinte egy időben, 1893. decemberében kinevezték a Néprajzi Múzeumhoz „segédőr”-nek. A múzeum és gyűjteményének akkori állapota közismert, tehát ez a feladat önmagában is embert próbáló. Erről a kettősségről hajlandók vagyunk megfeleledkezni.

Az elkészült programterv: *Jankó János bizottsági tag javaslata a néprajzi kiállítás ügyében* figyelemre méltó. Most eltekinthetünk attól, hogy eredetileg ezt három embernek kellett volna összeállítani és az egész Jankó Jánosra ma-

¹ Az életrajzi adatokat hivatkozás nélkül ld. Balassa Iván: *Jankó János*. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

radt, de a magyar néprajztudomány sem volt felkészülve egy olyan szintézisre, mint a Néprajzi Falu. Ezért is kezdődött az előkészítés azzal, hogy egy-egy terület részletes megismerésével, mintegy a bemutatás metodikájának kikísérletezésével, úgynevezett előzetes terepbejárással bízták meg Herrmann Antalt, Vikár Bélát és Jankót, akik közül csak az utóbbi tudta elvégezni a rá szabott feladatot (Bihar-hegység).

A tervezet 31 ház bemutatására tett javaslatot. Mivel Jankó szerint „*a magyar földön élő nemzetiségeknek mindannyinak különböző építkezési jelleme van*” és az eltéréseiket az okozza, hogy az egyes csoportjaik más-más földrajzi környezetben élnek, egy sajátos, földrajzi-etnikai szempontrendszer alapján történt meg a bemutatandó „házak” származási helyének kijelölése. A Dunántúlt a tervezetben például hat ház képviselte, magyar Somogy és Zala, német Moson (Rajka), Veszprém (Barnag) és Baranya, vend Zala megyéből. Az időközbeni szemléletváltást – és a lehetőségekhez való igazodást – tükrözi, hogy a huszonnégyre csökkent házak közül a végül a csökölyi (Somogy m.), zebeckei (Zala m.) és szentgáli (Veszprém m.) magyar, és a perestói (Vas m.) vend épültek kerültek felállításra.

Visszatérve a kiindulásra, érdemes az előkép kérdésénél egy kicsit elidőzni. A tervezés munkálatai, mint láthattuk, 1893-ban indulnak el, 1894-ben folyik a terepmunka, 1895 augusztusában már folyik az építkezés...

Egy évtizeddel korábban a svéd Artur Haselius – a Nordiska Museet alapítója, és az 1870-es évek világiállításainak, bennük a kiállítási faluk, szorgos látogatója – megvásárolt egy parasztházat, ezzel elindítja a „*Skasen programját*” és egyben egy új műfajt teremt. 1891-ben megnyílik Stockholmban a Skansen, de ebben az évben alapítanak szabadtéri múzeumot az ugyancsak svédországi Lundban, 1894-ben már a norvég szomszéd, Osló is követi a példát.

Minderről azonban a Jankó János, úgy tűnik, nem tud, ő a prágai Cseh-Szláv kiállítást látogatja meg 1895-ben, tehát amikor a munkálatok már meglehetősen előrehaladottak voltak, és egy hasonló lemergi (Lvov) vállalkozást emleget még.

Svédországba soha sem jutott el, földrajzilag legközelebb Finnországban járt, először 1896-ban (júl. 1.–aug. 15.), miután befejezte a Néprajzi Falut. Hiába keressük nyomát, hogy legalább itt hallott volna valamit arról, ami a Balti-tenger túlsó oldalán történik. De egyébként is, ez az útja már egy más feladatra felkészülés, Helsinkiben Zichy Jenő második expedíciója anyagának feldolgozáshoz és a harmadik előkészítéséhez keresi többek között az anyagot. És eközben elmulasztotta a lehetőséget, hogy szeptember 20. körüli néhány napos Budapesti tartózkodása alkalmával Haseliussal találkozzon, és tőle személyesen értesüljön a Skansenről. Ennek a látogatásnak az emlékeit Gösta Berg közreadta, és ebből leginkább a végkövetkeztetés elgondolkozató: „*Írásai [ti. Haseliuséi] minden körülmények között megerősítik, hogy a Millenneumi Kiállítás megfelelt azoknak a követelményeknek, melyekhez ő maga egész élete során töretlenül ragaszkodott*”. Ebből úgy tűnik, hogy

Haselius esetleg nem volt tudatában vagy annak, hogy milyen módszerekkel épült fel a Néprajzi Falu, vagy annak a minőségi ugrásnak, amit a Skansennel és azzal ért el, hogy eredeti épületekben készítette el az életforma-rekonstrukciókat.²

A kiállítás nagy siker volt, többen, több helyen leírták, majd idézték az elragadtatott nyilatkozatokat. Azután bezárt az egész Ezredéves Országos Kiállítás és Jankó János 1896 őszén (november 5-én) jelentésében rögzíti, hogy a kiállítás házainak egy része penészedik, a benne lévő tárgyak veszélyben vannak, és sürgősen tenni kell valamit – a tárgyak érdekében!

És itt érdemes egy pillanatra megállni! Közel egy évszázada a magyar néprajzkutatók egyfolytában a Néprajzi Falut siratják – magam is – és azon elmélkedünk, mi lett volna, ha nem bontják le az épületeket. Jankó Jánosban azonban tudtommal ez a gondolat fel sem merült! 1896 őszén a tárgyakért aggódik és nem az épületekért. És itt érdemes felidézni épületkiválasztási módszerét: „*Ha egy faluba megérkeztem, feladatam három volt; a ház részleteit, a berendezés tervét és tárgyait s a ruházatot kellett külön-külön megállapítanom. A háztípust természetesen igen ritkán találhatjuk meg egyetlen házban; [...] Egyenkint kellett tehát vizsgálnom a típust alkotó jellegeket s azokból összeállítani az ősi típust, a melyik abban a faluban egykor kizárólagosan uralkodó volt.*”. Tehát benne fel sem merült az a, lehet, hogy eredetileg csak a praktikumból származó ötlet, amely Haseliusnál a Mora-ház megvásárlásához vezetett.

Úgy vélem, hogy Jankó János a Kiállítási Falu épületeivel egészen más viszonyban volt, mint a mai szabadtéri múzeumok. Nem lehet véletlen, hogy a Néprajzi Tárban utódja, Semayer Vilibáld a *Néprajzi Értesítő*ben megjelent személyes hangú nekrológiájában,³ arról ír, hogy a „... régtől fogva beteg szívének minden vércseppjével szeretett tudományágának földjébe mélységes hármass barázdát szántott, melyet az idők szele nem fog elenyésztetni”. A három közül az első a tájmonográfiái, „... második elenyészhetetlen barázdának múzeumalkotásait tartom” és végül a harmadik – mint írja – a „legmélyebb barázdá” a magyar összehasonlító néprajz terén kifejtett tevékenysége. A Néprajzi Faluról egy szó se esik... Az *Ethnographiában* csak egy szűkszavú beszámoló jelent meg haláláról és temetéséről.⁴ Bővebben emlékezett meg Vikár Béla – a Vasárnapi Újság hasábjain.⁵ Ő említést tesz a Néprajzi Faluban végzett munkájáról: „*A millennium idején már legjobb nevű ethnographusaink között volt és őt bízták meg a kiállítási falu rendezésével. Ennek a föladatnak emberül megfelelt és gyűjtői képességének, valamint munkabírásának fényes próbáit adta. Minden követ megmozdított, hogy a kiállítási falu tárgyai ne*

² Berg, Gösta: Artur Hazelius Budapesten. *Ethnographia* 88. 1977. 478–482.

³ Semayer Vilibáld: † Dr. Jankó János. *Néprajzi Értesítő* III. 113–115.

⁴ Dr. Jankó János halála. *Ethnographia* 13. 1902. 334–335.

⁵ Vikár Béla: Jankó János 1868–1902. *Vasárnapi Újság* XLIX. évf. (1902) 31. sz. 494–495.

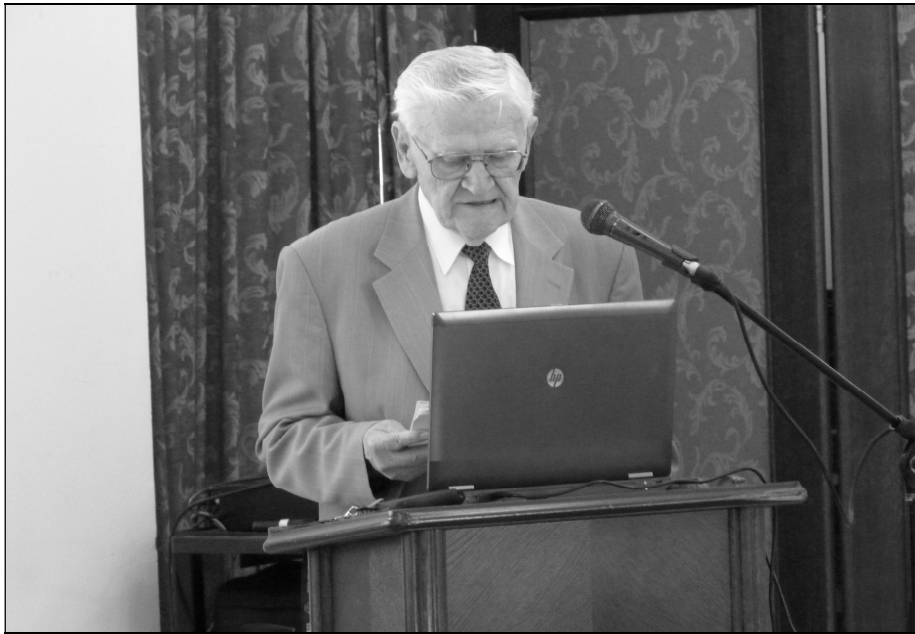
menjenek újra szanaszét az országba, hanem oda, a hova valók: a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályába.” Később arról is megemlékezett, hogy „A kiállítási falu házaival foglalkozván, elkezdette a régi magyar építkezésmód kérdését tanulmányozni s erről is az első monográphiát neki köszönhetjük.”⁶

Jankó János korábban idézett jelentése, a kortársak megemlékezései és 1896 őszének eseményei mind azt sugallják, hogy ő a falu házait sajátos installációnak tekintette, az igazán fontos a bennük elhelyezett tárgyanyag volt, a Néprajzi Múzeum leendő gyűjteménye! Mert Jankó Jánosnak ez volt igazán fontos, ő a Néprajzi Múzeumot építette és nem egy szabadtéri múzeumot. A Néprajzi Falu számára egy lehetőség volt, lehetőség arra, hogy országszerte terepmunkát végezzen – hiszen Jankó János máig szinte utolérhetetlen terepkutató volt –, lehetőség arra, hogy a Néprajzi Tár anyagát gyarapítsa. Ezért nem ejtett egy könnyecseptet sem a házakért, de harcolt a tárgyakért, és ezzel magyarázható, hogy nem nagyon vette zokon, amikor az eszközgyűjteményét végül is nem állíthatta ki a magyaralkói templomban, mert oda a Zichy-expedíció anyaga került. És ez nem praktikus megfontolása volt annak, hogy Zichyvel a jövőendő utazása érdekében célszerű jóban lenni, hanem bizonyára abból fakadt, hogy a lényeg, a tárgyak megvannak.

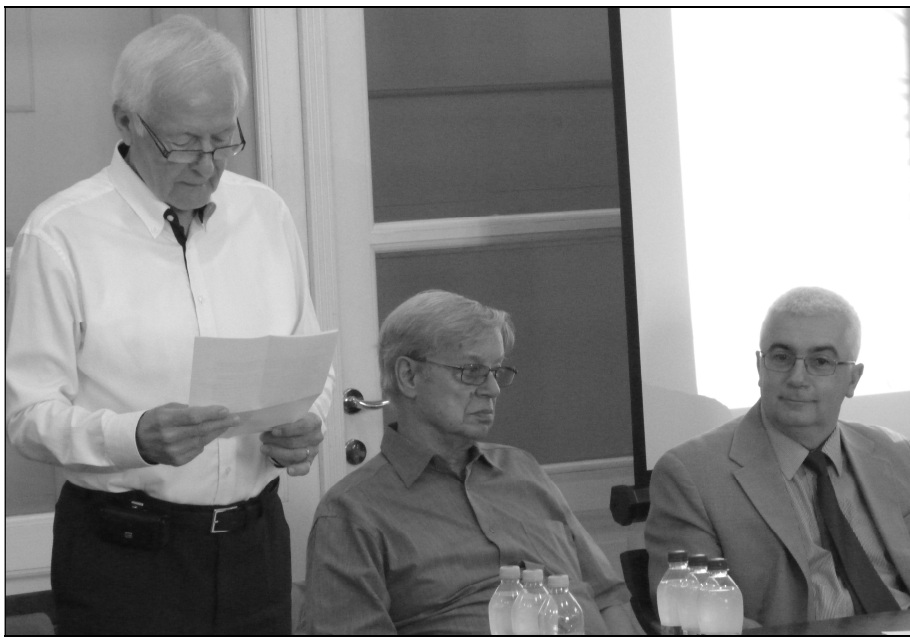
Tehát, amikor a Jankó János által létrehozott Néprajzi Falut értékeljük, sajátos helyzetben vagyunk. Egy olyan vállalkozást emlegetünk, amelynek ötlete nem tőle származik, amelyet feladatként kapott meg. Ezt a feladatot Jankó János a tőle megszokott rendkívül magas színvonalon, és ha szabad azt mondani, intenzitással oldotta meg. De azt hiszem, mindezt ő nem úgy értékelte, mint ahogyan azt mi tesszük. Benne fel sem merült, hogy egy ilyen kiállításból egy önálló múzeumi műfaj nő ki, pontosabban, a távoli északon már kinövőben is van. Számára a Kiállítási Falu lehetőség volt, lehetőség a Néprajzi Múzeum gyűjteményének gyarapítására, mert Jankó Jánosnak, a muzeológusnak ez volt az igazi célja...

BALASSA M. IVÁN

⁶ Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczkó népies építkezése. *Építészeti Szemle* 1893.

*Paládi-Kovács Attila az előadását tartja
(Fotó: Hála József)*

*Bodó Sándor az előadását tartja, mellette Balassa M. Iván és Kemecsi Lajos
(Fotó: Hála József)*

A muzeológus Jankó János és a Néprajzi Múzeum

Jankó Jánosnak (1868–1902), a nagy néprajztudósnak, a múzeum kiemelkedő egykori igazgatójának és a *Néprajzi Értesítő* megalapítójának mély tisztelettel adózik születése 150. évfordulóján a Néprajzi Múzeum!

Előadásomban az általa egykor irányított intézmény aktuális vezetőjeként elsősorban a múzeum és Jankó kapcsolatára és itteni működésére kívánom fölhívni a figyelmet. A rendkívül rövid és eredményes életút minden részterülete szoros kapcsolatba hozható a múzeumi tevékenységgel. Ennek ellenére igyekszem csak a közvetlenül felmerülő és több esetben már általánosan ismert és értékelt, de eléggé soha nem hangsúlyozható jelentőségű múzeumi munkát számba venni.¹ Azokat a feladatokat, amelyek alkalmanként akár több évtizedre, sőt, egészen akár napjainkig befolyásolták és formálták a Néprajzi Múzeum működésének bizonyos elemeit.

A magyar és nemzetközi gyűjtemények kettőssége végigkíséri a Néprajzi Múzeum történetét az intézmény irányultsága és a kutatói szemlélet síkján egyaránt. A két pólus változó viszonyban van egymással, de az alapok Jankó óta szilárdak. Ő az általános és a magyar néprajz összhangját vallotta, s annak érdekében alakította kutatásait és a múzeumi munkát.² Programjában elsőbbséget élvezett a magyar gyűjtemények fejlesztése, amelyek az akkori ország egészére kiterjedtek, értelemszerűen magában foglalva a nemzetiségektől származó tárgyak gyűjtését is. Második helyen a rokon népek néprajzi viszonyainak bemutatása állt, s harmadsorban a távoli kontinensekről származó anyagok fejlesztése, amely elsősorban az emberiség fejlődésének főbb típusait jelenítette meg.³ Az intézménnyel kapcsolatos viszonyát elsősorban az általa írt dokumentumoknak a felhasználásával, illetve az intézményi archívumban fennmaradt iratanyag áttekintésével igyekszem érzékeltetni.⁴

Jankó sajátos, esetenként komoly konfliktusokat is vállaló személyiségének jellemzőit számos korábbi méltatója említette. Ezért is vélem fontosnak hangsúlyozni, hogy Jankó viszonyát munkahelyéhez, múzeumi munkájához jól érzékelteti, hogy levelei alapján a távoli vidékeken folytatott kutatóútjain legkevésbé azt tudta elviselni, hogy a Néprajzi Múzeumban dolgozó munkatársai, beosztottjai hallgattak, nem írtak neki.⁵ Ez pedig nem kis szó, mert ezeken az expedíciókon a helyszíni munkakörülmények korántsem voltak problémamentesek, mint ezt a megismert dokumentumok is alátámasztják.⁶

¹ Balassa 1968b; Balassa 1975; Szilágyi 1993; Paládi-Kovács 1993.

² Fejős 2000. 31.

³ Jankó 1896. 46–47. Közli: Szemkeő 1997. 63. Idézi: Fejős 2003. 72.

⁴ Jankó 1894a, 1894b, 1896, 1900, 1902a, 1902b.

⁵ Hála–Kodolányi 2001. 9.

⁶ Pl. Hála–Kodolányi 2001; Jankó 2000; 2002.

Az intézmény állományába 1893 decemberében lépő Jankó János első múzeumi feladata az alkalmatlan Várkert Bazárból a Csillag utcai bérházba átköltöztetett műtárgyak revíziója volt. Ezt követte a könyvtár rendezése, majd ezek után a gyűjtemények részleges bemutatása. A múzeumban Jankó gyorsan végigjárta a korszakra jellemző ranglétrát. 1893-ban a múzeum munkatársa, a következő évtől már a fényképgyűjtemény kezelője is és múzeumi segédőr. Múzeumórré 1899-ben nevezik ki és egy év múlva már osztályvezető múzeumőr. S végül 1901-ben lesz osztályigazgató, a mai főigazgatói beosztás előzményeként működő munkakör betöltője.⁷

Múzeumi feladatai közül kiemelkedik az első szabadtéri néprajzi múzeumi kiállítás létrehozásában végzett tevékenység, amelyről az emlékülésen a téma szakértője, Balassa M. Iván részletesen beszélt, ezért jelen előadásban nem térek ki erre a meghatározó jelentőségű projektre.

A fiatal tudós, aki ekkor már jól ismerte Európa múzeumait, több alkalommal és részleteiben egyre pontosodó változatokban terveket dolgozott ki a Néprajzi Múzeum szervezésére, amelynek nyomait ma is érezzük és láthatjuk a múzeum szervezetében, az anyag beosztásában egyaránt. 1894-ben fogalmazta meg a folyamatosan gyarapodó műtárgyállomány rendezési és felállítási tervét, amely egyben a további gyarapítás irányait is kijelölte.⁸ Kialakította tervezetét a Néprajzi Múzeum tudományos gyűjtő- és feldolgozó munkájára, az állandó tárlat megvalósítására, az intézmény elhelyezésére és szervezetére, valamint személyi állományára és költségvetésére is.⁹ A jelenben is tanulságos a Néprajzi Múzeum vezetése számára az a következetesség amellyel a megnövekedett infrastrukturális és gyűjteményi körülményekre hivatkozva igyekezett az intézményi költségvetés fokozatos emelését elérni. „*A gyarapodás örvendetesen tudomásul vétetett, a program helyeseltetett, de az ennek megvalósításához szükséges feltételeket a nagymélt. pénzügyminisztérium nem tartotta teljesíthetőnek.*”¹⁰

Hogyan teljesült a Jankó által kidolgozott terv azalatt a rövid idő alatt, amelyet ő a múzeumban tölthetett? Az adatok összevetésében indokolt elődjének, Xántus Jánosnak az 1892-ben készített gyűjteményi statisztikáját kiindulási alapnak tekinteni. Ebben az esztendőben összesen 5694 tétel alkotta a múzeum teljes tárgygyűjteményét. Jankó János halálának évében, 1902. július 31-én a gyűjtemény már 36 334 darabból állt! Nyolc év alatt közel 31 000 új tárggyal gyarapodott.¹¹ Részletes kimutatás a tárgyak földrajzi megoszlásáról 1899. december 31-ről áll rendelkezésünkre, amikor az összes tárgyak száma 29 497 db-ra gyarapodott. Ebből a magyarországi tárgyak száma 14 151, míg

⁷ Szikossy–Szemkeő 2002. 419.; Hála 2014. 236.

⁸ NMI 2/1894.

⁹ NMI 61/1896. Részben közli: Szemkeő 1997. 75–82. Idézi: Gráfik 2002. 12. és Balassa 1968a. 18–19.

¹⁰ NMI 30/1897.

¹¹ Balassa 1968a. 22–23.

15 349 az ország határain kívülről származott. Ez az aránybeli eltolódás azt mutatja, hogy Jankó elvi elképzeléseit igyekezett valóra váltani, és külön súlyt biztosítani a határokon belüli magyar és nemzetiségi anyagnak.¹²

Jankó nemcsak a magyarországi gyűjtésben vállalt oroszlanrészt, hanem az ország határain kívül is jelentős tárgyi anyagot szerzett meg. Első ilyen gyűjteményét, 31 tuniszi tárgyat, még 1889-ben vásárolta meg a Néprajzi Múzeum.¹³ A Zichy Jenő gróf által szervezett első és második expedíció által gyűjtött tárgyak feldolgozását követően a harmadik hosszú utazásra már meghívták. 1897 és 1899-ben 15 hónapig volt távol az expedíció miatt a Néprajzi Osztálytól.¹⁴ Közel 300 tárgyat gyűjtött oroszországi (az Ob és Irtis vidékén) útjai és 1898-as 68 napos expedíciója során a Kaukázusban, a csuvasok, de elsősorban az osztjokok között.¹⁵ Ezek értékét nagymértékben emeli az, hogy számos jegyzet, rajz és fénykép világítja meg használatukat. Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy Pápai Károly eddig kevésbé meghatározott, 1888-ban gyűjtött tárgyaihoz is igyekezett adatokat szerezni, akkor előttünk áll, hogy expedícióján milyen hatalmas munkát végzett.¹⁶ A Néprajzi Múzeum mai gyűjteményében a számos költözés és a háborús pusztítás veszélyei ellenére a múzeumi Monari nyilvántartó program alapján 4408 db műtárgy szerepel Jankó saját gyűjtéseként és 669 db fotó az archívum fotógyűjteményében.

A tárgyak gyűjtését a korban szokatlanul magas fokú követelményekkel végezte. Gondos kikérdezés után csak akkor gyűjtött tárgyakat, ha az illetők családja az adott faluban bennszülöttek bizonyult. Bár a tipológia érdekelte elsősorban, de ez az eljárása arról tanúskodik, hogy a tárgyakat történeti forrásnak is tekintette. Munkaeszközben és házberendezésben egyaránt összetartozó egységeket igyekezett lehetőleg megszerezni a múzeumnak. Az egyes tárgyak helyi nevein kívül azok részeit is feljegyezte. Tudományos szemléletéről tanúskodik, hogy a nagyszabású tárgygyűjtést már földrajzi megoszlást is rögzítő nyilvántartással kapcsolta össze. Mindezzel a magyar néprajzi muzeológiában a modern elvek szerint történő tárgygyűjtés első következetes megvalósítója, igaz, hogy mára már meghaladottnak tekinthető módszertannal.¹⁷

A célzott terepmunkák, korabeli kifejezéssel expedíciók átgondolt tervezése is Jankó Jánoshoz kapcsolható az intézmény történetében. A gyűjtemények gyarapodásáról készített beszámoló számára így fogalmazott: *„Az 1899. évben legelsősorban a karácsony másodnapján jánosolás és istvánolás néven ismert szokások tárgyainak gyűjteményét szereztük meg – mintegy 110 darab*

¹² Selmeczi Kovács 1989. 10.

¹³ Földessy 2000. 481.

¹⁴ Hála 2014. 237.

¹⁵ Hála 2014. 184.; Paládi-Kovács 2011. 74.

¹⁶ Balassa 1968a. 23.; Wilhelm 2000. 517.; NMI 26/1900.

¹⁷ Vö. Szilágyi 1993. Idézi: Fejős 2000. 25.

– abból az expedícióból, amelyet Dr. Sebestyén Gy. és Dr. Semayer V. urak a Dunántúl ezek felgyűjtése céljából tettek.”¹⁸

A gyűjteményezés szempontjából korszerűnek számít, és a múzeumi anyag valós értékével tisztában lévő vezető felelős gondolkodásának állít emléket a Jankó által készített, de váratlan halála miatt már utódjára maradt 1903-as múzeumi költségvetés részletes indoklása: „Tekintve azt, hogy osztályunk magyarországi anyagának túlnyomó része alkalmi gyűjtés és így egy tudományos gyűjteménynek sem jellegével sem értékével ez ideig nem bír, abból a célból, hogy az osztály egy-egy tisztviselője felváltva az osztály gyűjteményeinek egy részével a helyszínére utazzék, az anyagot ott a helyszínén revideálja, leírja, meghatározza, ha kell újabb vásárlással kiegészítse s ezzel gyűjteményünk nagyobbik felének tudományos jellegét és értékét megteremtse, ebből a célból felosztván az egész revideálandó anyag feldolgozását mintegy 20 évre, a költségekre már 1898-ban kértünk 2400 koronát. A NMgú Minisztérium erre az 1899. évi budgetbe a N. O. számára 800 Koronát állított be, melyet 1902-ben 1200 Koronára emelt, ami azt jelenti, hogy a tervezett munka 40 év alatt sem lesz elvégezhető...”¹⁹ A tárgyak információs értékét célzó megoldás a fenntartó minisztérium szűkös finanszírozása mellett nem teljesíthetett ki. Hasonló helyzetek a Néprajzi Múzeum későbbi évtizedeiben is előfordultak.

Működése idején gyarapodott a Nemzetközi Gyűjtemény is, amiben kétségtelenül része van Jankó hatalmas szervezési képességének. Ekkor szerzi meg a múzeum az új-guineai Fenichel-gyűjtemény közel 3000 darabját. Szintén máig az intézmény nemzetközi téren is messzemenően értékelt gyűjteményei közé tartozik a kb. 2000 darabból álló Bíró-gyűjtemény, amelynek megszerzése is szorosan kötődik Jankó munkájához. A nemzetközi gyűjteményeket gyarapította Festetics gróf nagyvonalú óceániai tárgyakat (1540 db) és fotókat (600 db) tartalmazó ajándéka ezekben az években.²⁰ Ez a három kollekció máig a legértékesebb törzsrészeként tartozik a Néprajzi Múzeumnak.

A millennium alkalmából létrehozott Missió Kiállítás közel 5000 daraból álló anyaga is hatalmas nyereségként értékelhető, miként a vásárlások anyaga, amelyeket néprajzi műkereskedőktől szereztek ezekben az években.²¹ A missziós gyűjteményi anyagot az elengedhetetlen állományvédelmi beavatkozás idejére abban az ideiglenesen bérelt Havas utcai házban helyezték el, amelyben előtte átmenetileg a millenniumi falu műtárgyait raktározták és penésztelenítették, ezt Jankó azzal indokolja fennmaradt feljegyzésében, hogy a missziós tárgyakon a „naphtalinozást a muzeum előcsarnokában a főrendiház ülései miatt meg nem engedheti”.²² Sajátos, hogy a Parlamenttel szemben, a

¹⁸ NMI 7/1900.

¹⁹ NMI 67/1902.

²⁰ Vargyas 2000. 561

²¹ Jankó 1902. 8. Idézi: Selmeczi Kovács 1989. 11.

²² NMI 23/1897.

Kossuth téren működő Néprajzi Múzeum tevékenységében is érzékelhető volt a közvetlen politikai szomszédság egyes esetekben korlátozó hatása, pl. a kommunikációs tevékenység terén.

Egy ünnepi megemlékezés sem korlátozhatja az értékelést pusztán a pozitívumok és eredmények sorolására. A Jankó János működésével kapcsolatos konfliktusok, kudarcok éppen úgy hozzátartoznak a múzeumi tevékenység hiteles felidezéséhez. 1895-ben Jankó hosszas egyeztetéseket folytatott egy Szánthai nevezetű, Madagaszkárba készülő utazóval. Részletes útmutatást adott a múzeum számára beszerzendő tárgyak, kollekciónak jellegéről a ház, ruházat, eszközök tematikai csoportjaitól egészen a házasságkötés és temetés tárgyaiig. A múzeum gyűjtési területéhez tartozó fizikai antropológiai gyarapítást is szükségesnek ítélte Jankó, erre vonatkozó szempontokat és tanácsokat is megfogalmazott. A terv nem valósult meg, a gondosan előkészített madagaszkári gyarapodás soha nem került a múzeumba.²³

Az esetenként elszenvedett gyűjteménygyarapítási kudarcok ellenére a Néprajzi Múzeum Jankó János átgondolt koncepciójának és szervezőképességének köszönhetően rendkívül rövid idő alatt kis és elhanyagolt intézményből nemcsak a tárgyak számát tekintve, hanem azok minőségét is nézve Európa legjelentősebb néprajzi múzeumai közé lépett elő.²⁴

Jankó János a mai néprajzi nemzedék előtt úgy él, mint az anyagi kultúra messze kiemelkedő kutatója. Tájékozott múzeumi szakemberként azonnal felismerte azt a hatalmas lehetőséget, amit Vikár Béla fonográf-felvételek gyűjtése jelentett. 1898-ban a Néprajzi Múzeumon belül már külön szobát biztosítottak a fonográfgyűjteménynek.²⁵ A korszerű gyűjtőmunka jelentőségével teljes mértékben tisztában volt Jankó János. Erről tanúskodik az általa vezetett intézmény 1899-es tevékenységéről készített tömör beszámolójának vonatkozó részlete is: „Végül rendkívül fontos és ma még Európában páratlanul álló mozgalmat indíthattunk meg az osztályunk számára Vikár Béla megkezdte a népdalok fonográf-felvételek gyűjtését, amelyből több mint 300 dal került osztályunkba.”²⁶

Jankó János teremtette meg a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményét is. Már az ő működése előtt is voltak ugyan fényképek az intézményben, de a nagyobb méretű gyarapodás csak az ő munkássága révén következett be. Elsőrendű fényképész volt maga is, és az általa és az ő szorgalmazására készült fényképfelvételek ma már kiváló történelmi értékkel is rendelkeznek.²⁷ A Csillag utcai épületben 1894-ben került sor az első fotólaboratórium létesítésére és egy fotólaboráns, Szabadszállás János alkalmazására.²⁸ A múzeum első

²³ NMI 25/1895. Idézi: Földessy 2000. 483.

²⁴ Szemkeő 1997. 58.

²⁵ Balassa 1968a. 24.

²⁶ NMI 7/1900.

²⁷ Balassa 1968a. 25.

²⁸ Szemkeő 1997. 65.

fényképezőgépeinek megvásárlását a millenniumi kiállítás előkészítése tette lehetővé.²⁹

Az egyre gyarapodó gyűjteményi anyagot csak jól felszerelt könyvtár segítségével lehetett tudományos színvonalon értékelni és feldolgozni. Ezzel függ össze az a következetes tevékenység, amelynek részeként külföldi útjain mindenütt igyekezett minél több jó szakkönyvet megszerezni. Ezek ma is a Néprajzi Múzeum Könyvtárának legnagyobb értékei közé tartoznak.

Jankó nem elégedett meg azzal, hogy a Néprajzi Múzeum munkatársai képezhessék magukat, hanem igyekezett megadni minden segítséget a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek létrehozásához is. A Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségén belül a néprajznak korábban nem volt képviselője és így az hosszú időn át nem is kapott államsegélyt vidéki múzeumok néprajzi tárgyainak vásárlására. Érdemi változást hozott, amikor 1901-ben Jankót az Országos Főfelügyelőségén belül néprajzi felügyelővé nevezték ki. Elsősorban az erdélyi múzeumokat látogatta végig, és nemcsak pénzügyi segítséggel támogatta néprajzi munkájukat, hanem az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeumának és kiállításának létrehozásában éppen úgy részt vett, mint ahogy a jászberényi és kecskeméti múzeum számára is gyűjtött, vagy Tolna megyében nyújtott közvetlen gyűjtési segítséget a szekszárdi múzeum néprajzi gyűjteményének létrehozásához.³⁰

Jankó felismerte, hogy a vidéki gyűjtemények szakmai színvonala érdekében elengedhetetlen egy útmutató kidolgozása. Ennek elkészítésére 1902-ben, nem sokkal halála előtt megbízást is kapott. Az úttörő kezdeményezés kétségtelenül Jankó János érdeme volt. Egyes lapokat le is rajzoltatott, illetve az elképzelésének főbb vonásait is kidolgozta. Sajnos, ez a terve korai halála miatt nem sikerült, és azt tanítványa és munkatársa, Bátky Zsigmond valósította meg néhány év múlva, részben más formában.³¹

1892-ben még múzeumi elődjének, Xántus Jánosnak sikerült 500 forint támogatást szereznie a minisztériumtól az *Ethnographia* részére, azzal a feltétellel, hogy ezen a Néprajzi Múzeum gyűjteményét kell közreadnia. Amikor az intézmény részéről elkezdtek volna a publikációs munkát, az *Ethnographia* szerkesztősége az illusztrációkhoz szükséges klisék költségességére hivatkozva hátrította el a tanulmányok közlését. Jankó felterjesztésekben panaszkodik az eljárás ellen: „... tárgyi ethnographiát illusztráció nélkül csinálni nem lehet, s hogy az illusztrációkat bár mennyire is reducáljuk, nekünk magyaroknak, kik illusztrált tárgyi ethnographiát még csaknem semmit nem adtunk ki – rengeteg a tennivalónk”.³² Az eltelt hosszú idő ellenére szomorúan kell megállapítanom, hogy Jankó értékítélete még a 21. század második évtizedének végén is aktuális! A viták miatt Jankó már 1896-ban felveti a különválás kérdését, dön-

²⁹ Jankó 1894b. 372.

³⁰ Balassa 1968a. 25.; Katona 2000. 206.

³¹ Balassa 1968a. 25.

³² Idézi: Paládi-Kovács 2011. 75.

tésre azonban csak 1899-ben kerül a sor. Ekkor úgy határoz a Néprajzi Társaság, hogy a *Néprajzi Értesítő* külön, de mint az *Ethnographia* melléklete jelenjék meg. Az összefonódást jelzik a múzeum költségvetéséből rendszeresen átutalt összegek is.³³ A *Néprajzi Értesítő* megindulását követően a tárgyi vonatkozású cikkek ezután a múzeumi kiadványba kerültek és az *Ethnographia* hosszú időn keresztül anyagi kultúrát érintő tanulmányokat nem, vagy csak elvétve közölt. A *Néprajzi Értesítő* fontos tényezőt jelentett a múzeum tudományos műhelyé válásában, összefogva és az intézményhez kapcsolva a tárgyi érdeklődésű kutatók szakmai tevékenységét.³⁴ Az állandó folyóirat mellett Jankó a múzeum egyre növekvő értékes anyagának katalógusszerű kiadását is megindította. A *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei* című sorozat első száma 1899-ben látott napvilágot. Jankó életében három füzet is megjelent.³⁵

A Jankó muzeológusi működéséről alkotott képet kiteljesíti, hogy rövidre szabott életében számos jelentős kiállítást szervezett és készített. Már 1894 elején átdolgozta Xántus János korábbi kiállítási tervét és a rendelkezésre álló szűkös helyen a múzeum anyagából válogatott tárlatot hozott létre. Az első berendezett önálló múzeum alaprajzát Jankó János saját kezűleg rajzolta le, s erről leolvasható az első néprajzi kiállítás alapeszméje is.³⁶ A milleniumi kiállítás olyan mennyiséggel növelte a múzeum állományát, hogy egy új, általánosabb kiállítás megrendezése feltétlenül szükségessé vált.

Az új állandó tárlat Jankó tervei szerint, de munkatársainak (Semayer Vilibáld, Bátky Zsigmond) végrehajtásában 1898-ban nyílt meg, amikor éppen oroszországi utazásán volt távol. A tárlat egész felosztásán a korabeli múzeumi kiállítás felfogása érződik, amelyet a német (elsősorban: Hamburg, Berlin) és a skandináv múzeumokban alkalmaztak. Kétségtelen, hogy ehhez Jankó a maga gyakorlatából sokat tett hozzá (pl. a viseletek nemenként és korosztályok szerinti kiállítása, a munkaeszközök erőteljes hangsúlyozása stb.) így ez a kiállítás nemcsak korának európai szintjét érte el, hanem sok esetben azt túl is szárnyalta.³⁷ A tárlat olyan hatással volt a néprajzi kiállítások rendezésére, hogy a Néprajzi Múzeum a második világháborúig (1943) ezt a mintát követte.³⁸

A kiállított anyagról sajnos pontos és teljes leltár nem maradt fenn. Viszont a tárlathoz készült kiállításvezető torzóban maradt kéziratát, amelyet Jankó készített, 2002-ben elemző tanulmány kíséretében a Néprajzi Múzeum

³³ Kósa 1989. 42.; NMI 44/1900.

³⁴ Selmeczi Kovács 1989. 11.; Paládi-Kovács 2011. 77.

³⁵ Balassa 1968a. 27. Mára a Néprajzi Múzeum korszerű kétnyelvű gyűjteménykatalógus-sorozata a hazai intézmények közül kiemelkedő minőségben eljutott a 25. kötethez – folytatva a Jankó által is kiemelten kezelt munkát.

³⁶ Szemkeő 1997. 58.

³⁷ Balassa 1968a. 29.

³⁸ Kósa 2001. 108.

közreadta.³⁹ Ahogy a Csillag utcai bérházban egyre több lakást sikerült kibérelnie, úgy növekedett a múzeumi kiállítás területe is. A végül összesen 32 szobában (nemzetközi gyűjtemény 16, rokon népek 3, a magyar gyűjtemény 13 szobát kapott) több mint 1400 négyzetméteren megvalósított tárlaton körülbelül 30 000 tárgy szerepelt.⁴⁰

A Néprajzi Múzeum a kényszer mellett az akkori muzeológiai gyakorlat-hoz is igazodott a raktárszerű tárlat kialakításával. Ebben a gyakorlatban az a szándék motiválta a megvalósítókat, hogy az intézmény teljes anyagát megtekinthetővé tegyék.⁴¹ A mai digitalizálás, a múzeumi látványraktárak fejlesztései a 21. század feltételei között idézik fel ezt a szándékot a múzeumok világában. A korabeli muzeológiában az összehasonlításra és a kölcsönhatások bemutatására alkalmas tárgysorozatok bemutatása számított korszerűnek. A minél teljesebb kiállítási szándékot az is erősítette, hogy a ládába csomagolt gyűjtemények esetleges fertőzéseit, állományvédelmi helyzetét lényegesen nehezebb volt ellenőrizni, mint a tárlókba rendezett anyagot. Ezért állagmegővási szempontokat is képviseltek a Néprajzi Múzeum első kiállításai.

Jankó múzeumigazgatói működésével túlzás nélkül megalapozta a tudományos igényű magyarországi néprajzi muzeológiát. Átgondolt programja eredményeként rendkívül rövid idő alatt valódi tudományos kutatóhellyé szervezte az addig korszerűtlen szemlélettel vezetett Néprajzi Múzeumot.⁴² Míg kortársai számára ez evidenciaként jellemezte a múzeumi intézményeket, addig napjainkban erőteljesen hangsúlyozni szükséges, és esetenként küzdeni a múzeumi tudományos tevékenység elismertetése érdekében.

Jankó esetében különösen indokolt figyelembe venni, hogy a minden kutatói-muzeológusi életműre elmaradhatatlanul hatással volt és van a jelenben is az érintett hivatali elfoglaltsága, adminisztratív munkaköreinek elkötelezett betöltése. Az ilyen jellegű munkának mérhető eredményei nem publikációkban, tudományos fokozatokban realizálódnak, hanem az érintett intézmény hétköznapi működési feltételeinek biztosításában, esetleg sikeres infrastruktúrális fejlesztésekben. A múzeumi archívumban rengeteg adminisztratív feladattal kapcsolatos irat őrzi Jankó ilyen irányú működésének emlékét. Jellemző, rendezett, jól olvasható kézírásával sűrűn teleírt hivatalos levelek és feljegyzések maradtak fenn a legkülönbözőbb ügyekre vonatkozóan. Érzékeltetendő, hogy milyen szerteágazó ügyekben kellett intézkednie, egy, a korabeli – s alkalmanként a mai – múzeumi munkakörülményeket is jellemző okmány részletét idézem az archívumból: *„Méltóságos Igazgató Úr! A hidegebb időszak beálltával szükségessé válván osztályunk újonnan berendezett irodahelyiségének a szélhuzat ellen való megvédése, hivatalos tisztelettel felkérem Méltóságodat kegyeskedjék a tek. titkári hivatalt utasítani, hogy*

³⁹ Gráfik 2002.

⁴⁰ NMI 37/1899. Idézi: Gráfik 2002. 14.; Wilhelm 2000. 521.

⁴¹ Jankó 1902. 5.; Kodolányi 1973. 37.

⁴² Diószegi 1979. 659.

*irodahelyiségünk ablakaira a meglévő 4 db. szélfogó pokkrócához még 3 dbt beszerezzen.*⁴³

A hétköznapi problémák mellett Jankó múzeumi tevékenységének idején mindvégig küzdött a néprajzi múzeumügyet övező kultúrpolitikai közömbösséggel/félreértéssel és ismerethiánnyal párosuló bürokratikus nehézkességgel – ami nem csak az 19–20. század fordulóján jellemezte azt a közeget, amiben az intézmény működni kényszerült.

Jankó munkássága ugyan általános elismerést aratott Magyarországon és külföldön is, de a Magyar Tudományos Akadémia keretei között nem értékelték működését, nem lett akadémikus.⁴⁴ Miként a néprajz hazai egyetemi elismerése sem valósult meg és még egyetemi magántanár sem lehetett túlhajszolt, rövidre szabott életében.⁴⁵

Jankó halála is múzeumi munkájával szoros összefüggésben következett be. Egészségét a túlfeszített munka egyértelműen rongálta. Az orvosi figyelmeztetések dacára sem lassítva a tempón a budapesti hivatali ügyeket hátrahagyva Erdélyben a Kelemen-havasokban, 90 km-es, egynapi kimerítő szekerelés után érkezett Borszékre. A Néprajzi Múzeum és az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsvári táj- és néptani múzeuma számára végzett gyűjtéseket.⁴⁶ Beteg szíve 1902. július 28-án, szeretett hivatása végzése közben, életének 34. évében hagyta cserben.

A jelenben, felidézve Jankó János működésének eredményeit, egyre bátrabban bízhatunk abban, hogy a közel 150 éve saját és alkalmas épületben soha nem működő Néprajzi Múzeum végre megfelelő elhelyezést nyer a Városliget mellett felépülő raktára és múzeumi épülete révén. Az új állandó kiállításban pedig Jankó János múzeumi munkásságának eredményei is bemutatásra kerülnek. Tartozunk ezzel emlékének!

KEMECSI LAJOS

Irodalom

Balassa Iván

1968a Jankó János és a Néprajzi Múzeum. *Néprajzi Értesítő* L. 17–33.

1968b Jankó János az etnográfus. *Ethnographia* LXXIX. 317–330.

1975 *Jankó János*. Budapest

Diószegi Vilmos

1979 Jankó János In *Magyar néprajzi lexikon*. II. F–Ka. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 659.

⁴³ NMI 90/1900.

⁴⁴ Paládi-Kovács 2016. 43.

⁴⁵ Paládi-Kovács 2016. 253.

⁴⁶ Ortutay 1960. 260.

Fejős Zoltán

- 2000 Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 9–49.
 2003 *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest

Földessy Edina

- 2000 Afrika-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 479–509.

Gráfik Imre

- 2002 A Néprajzi Múzeum első állandó kiállítása és tervezett vezetője. In Jankó János: *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898*. Szerk. Szemkeő Endre–Gráfik Imre. Budapest, 9–26.

Hála József

- 2014 *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Budapest

Hála József–Kodolányi János

- 2001 *Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei*. Documentatio Ethnographica 16. Budapest

Jankó János

- 1894a A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya I. A néprajzi tárgyak statisztikája. *Ethnographia* V. 104–109.
 1894b Jelentések a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról. *Ethnographia* 5. 371–372.
 1896 Néprajzi osztály. In *A Magyar Nemzeti Múzeum (1802–1895)*. Budapest, 43–49.
 1900 A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményei 1870-től 1899. december 31-ig. *Néprajzi Értesítő* I. 33–48.
 1902a A néprajzi osztály története. In Szalay et al. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a múzeum alapításának százados évfordulója alkalmából*. Budapest, 337–348.
 1902b A rokon népek gyűjteménye. In Szalay et al. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a múzeum alapításának százados évfordulója alkalmából*. Budapest, 357–363.
 2000 *Utazás Osztyájköldre 1898*. Budapest
 2002 *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898*. Szerk. Szemkeő Endre–Gráfik Imre. Budapest

Katona Edit

- 2000 Textil- és viseletgyűjtemény In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 191–260.

Kodolányi János

- 1973 A Néprajzi Múzeum működése. *Néprajzi Értesítő* LV. 34–40.

Kósa László

1989 *A Magyar Néprajzi Társaság százéves története 1889–1989*. Budapest

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest

Ortutay Gyula

1960 Jankó János. In *Írók, népek, századok*. Budapest, 260–268.

Paládi-Kovács Attila

1993 Jankó Jánosról – száz év múltán. *Ethnographia* CIV. 2. 289–308.

2011 A magyar etnográfia tudománytörténete. In *Magyar Néprajz. I. 1. Táj, nép, történelem*. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest, 39–126.

2016 *Magyar népismeret a 19. században. Előfutárok és klasszikusok*. Budapest

Selmeczi Kovács Attila

1989 A Néprajzi Múzeum története. In Selmeczi Kovács Attila–Szabó László (szerk.): *Néprajz a magyar múzeumokban*. Budapest–Szolnok, 7–27.

Szemkeő Endre

1997 Törekvések az önálló Néprajzi Múzeum megteremtésére. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 57–84.

Szikossy Ildikó–Szemkeő Endre

2002 Jankó János. In *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből*. Főszerk.: Bodó Sándor–Viga Gyula. Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó, Budapest, 418–420.

Szilágyi Miklós

1993 Jankó János, a muzeológus. *Néprajzi Hírek* 22. 1–2. 21–25.

Vargyas Gábor

2000 Óceánia-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 553–593.

Wilhelm Gábor

2000 Ázsia-gyűjtemény és Indonézia-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 511–551.

A konferencia résztvevői
(Fotó: Hála József)

Jankó János sírjánál
Balról jobbra: Kalina Veronika, Báti Anikó, Csorba Judit,
Hála József, Granasztói Péter és Kemecsi Lajos

Ha visszamenőleg is adhatnánk Jankó-díjat, vajon hányat kapna a névadó mester?

Amikor a Magyar Néprajzi Társaság díjairól, kitüntető címeiről szavazni szoktunk a választmányi ülésén, kötelességszerűen azt számolgatjuk, hogy valóban a 35. életévét még be nem töltött (amúgy vitathatatlanul „érdemdús”) pályatársunk jutalmazásának indokolt voltát terjesztette-e a javaslattevő az elsődlegesen határozathozásra jogosult plénum elé? Az 1969-től érvényes, a „fiatal” etnográfusok és folkloristák kitüntető címének alapító okiratában ugyanis egyértelműen benne foglaltatik *ez* az életkormeghatározás. És nem csupán azért fogadtatott el annak idején éppen ez a korhatár, mert a tudományos élet sok más területén is a 35. életévet tekinti a közfelfogás a fiatal kor felső határának. Azért is, mert e megtisztelő címnek „*a magyar néprajz klasszikusa*”-ként tisztelt névadója, azaz Jankó János, sem haladta meg ezt a kort – életrajzi adatai ugyanis: Pest, 1868 – Borszék, 1902.

Bár számontartjuk és igazságosnak fogadjuk el a „fiatal kutatók” kitüntető címe *ilyen* adományozási feltételét, lekicsinylő „hátsó gondolatként” sem szokott felmerülni (ha mégis, akkor sem szemtől szembe csúfolkodva...), hogy ne szolgált volna rá a díjazásra az elismerő hangnemű szakkritikával fogadott, egyszersmind doktori (egyetemi doktori, kandidátusi, PhD-) fokozattal is felékesített ifjú pályatársunk monografikus összegzése – különösen, ha témaválasztása is, elemező módszere is példakövetésre csábítóan újszerű, vagyis nem a közkeletű példák sokadik újraalkalmazása.

Az ilyen tartalmú egyetértés-elfogadás azonban sohasem lehet visszamenőleges érvényű! Az egykor-valamikor a szakismeretek gazdagításához feltűnően nagymértékben hozzájárulók esetében általában nem a kiérdemeltnek vélelmezett egykori díjak-elismerések elmaradása miatt szoktak sopánkodni az igazságkereső utódok, hanem a valamikori méltóbb megbecsülés hiányában vélik megtalálni a tudománytörténeti utóéletre is kisebb-nagyobb mértékben átörökített kívül rekesztődést.

A „kívül rekesztődés” sem vonatkozatható persze Jankó Jánosra – mondhatjuk teljes meggyőződéssel –, hiszen a magyar néprajz egyik klasszikusként szoktunk emlékezni reá. Ha most mégis így kezdtem ezt az emlékezést, csupán egy másik – kellően szintén nem tudatosított – sztereotípiára szeretnék figyelmeztetni. Arra tudniillik, hogy a magyar néprajz önálló tudományággá formálódása idején csodálni valóan rövid egy-két évtizednyi szorgos munkálkodással klasszikussá tudott érlelődni a magyar néprajz egyik úttörő mestere. Vagyis annyi idő alatt, amennyi egyébként csak a mások által úgy-ahogy lera-kott „alapok” megismeréséhez-elsajátításához, tehát a hűséges-pontos példakövetéshez, korántsem iskolateremtő kezdeményezésekhez, elvi és módszertani igényű újításokhoz szokott elegendő lenni!

Kimondatlanul ugyan, nemcsak a kiválóan elsajátított „lecke” újraalkalmazására, hanem az *ilyen értelmű* kezdeményezőkézségre – azaz a Jankó János-i szellem továbbéltetésének szükségességére – is szeretne tehát emlékeztetni ez a *fiatal* etnográfusokat-folkloristákat megtisztelő díjunk! Az ilyen mentális háttér kimondatlan sugalmazása miatt tűnhet mégiscsak indokoltnak az okvetetlenkedő kérdésem: vajon kettő, három vagy még több, manapság a 35 évesnél fiatalabb kutatók teljesítményét elismerő díjjal illetet volna-e honorálni annak idején a nagyon-nagyon ifjan az öröklétbe távozott, a halás utókor által mégis ellenvetés nélkül „klasszikus”-ként tisztelt elődünk tudományos életművét?

Íme, tehát Jankó János csodáltnivalóan hatalmas, és bennünket, utódait nemcsak eredményei „hasznosítására”, hanem a kisebb-nagyobb mértékben meghaladott részletek továbbgondolására, továbbbépítésére sarkalló életművének kissé hevenyészett vázlata! Mely szinte-szinte kikényszeríti, hogy bár lehetetlen, mégis valamiféle utólagos díjazást fontolgassunk.

– Voltak ugyan a 19. század korábbi évtizedeiben is előzményei egy-egy magyarországi tájegység/etnikai csoport néprajzi jellemzőinek inkább csak vázlatos, mint teljesség igényű bemutatására kísérletek, a néprajzi (egyszerre etnográfiai és folklorisztikai) tájleírásnak mint műfajnak módszertani követelményeit és teljesség-igényét azonban Jankó János Kalotaszeg (1892), Torda, Aranyosszék, Torockó (1893) monográfiáitól, a Bács-Bodrog megyei sokácok népéleti jellemzőinek leíró ismertetésétől (1896), különösen pedig a Balaton-melléki lakosság életmódbeli és kulturális jellege sokféleségének bemutatásától (1902) számíthatjuk. És ezen tanulmányok-monográfiák esetében (különösen Kalotaszeg és a Balatont körülölelő lakosság lényeglátó jellemzésekor) azt is kivételes kutatói érdemként kell másfél évszázad múltán is számontartanunk, hogy csodálni valóan rövid néhány hónap is elegendő volt a hatalmas munkabírású „terepmunkás” Jankó Jánosnak arra, hogy az adott tájegység valóban táj- és népcsoport jellemző lényegét (noha ennek nem volt érdemi előzménye az egykorú néprajzi irodalomban!) *hitelesen, szinte minden aprócska jellemzőre figyelemmel* – tehát már csak ezért is „díjazásra” érdemes módon – dokumentálja.

– Sokkalta több volt persze Jankónak a 19. század utolsó évtizedében a magyar vidékeken, etnikai csoportok körében személyesen megszerzett néprajzi érdekű ismeretanyaga annál, amennyit ezekbe a monografikus igényű köteteibe és kisebb-nagyobb tanulmányaiba belefoglalt. Hiszen a Kárpát-medencében élő népek/népcsoportok önálló múzeumi néprajzi gyűjteménye megteremtésének igyekezete is komoly mennyiségű és minőségű „terepmunkát” kívánt meg tőle. A mennyiségről ő maga így tájékoztatott egy összefoglaló cikkében: 1893-ban, amikor a Magyar Nemzeti Múzeumban a Néprajzi Osztály vezetését átvette, 5622 néprajzi műtárgy tartozott az osztálya állományába, ami 1901. végére 34 611-re szaporodott. Arról pedig, hogy milyen minőséget jelentett ez a harmincezres tárggyarapodás, valamelyes képet alkot-

hatunk a milleniumi Néprajzi Falu Jankó által írt és egykorúan publikált bemutatásából, valamint szinte az egész országra kiterjedő, az épületállományt, a berendezési tárgyakat és a viseletet egyaránt magában foglaló tárgykészlet gyűjtési körülményeiről részletesen beszámoló, szerencsénkre megmaradt kéziratos jelentései 1989-es publikálásából. Az ezekben az években gyűjtött néprajzi gyűjteményanyag további része pedig (amelyet egyébként részben a munkatársai gyűjtöttek, Jankó ugyanis éppen oroszországi gyűjtőúton volt ekkortájt), ha nem a rohammunkában készült 1896. évi Néprajzi Falut szolgálta, a Néprajzi Múzeum 1898-ban megnyitott első állandó kiállításának szintén Jankó kéziratos, csak 2002-ben publikált „kalauzából” ismerhető meg. Bár – ezek szerint – némi keresgélést igényel, de hiteles képet kaphatunk arról, hogy milyen sokrétű és gazdag volt (tehát díjazásra is érdemes) Jankó János szinte teljes Kárpá-medencére kiterjedt terepkutatással megalapozott magyar-honi néprajzi tárgyismerete!

– Jankó határokon túli terepismerete az egyik legfontosabb magyar „ős-foglalkozás”, a halászat Herman Ottó által 1888-ban elkészített leíró és történeti igényű monográfiájának és Munkácsi Bernát etimológiai elemzéseinek (1893) teoretikus igényű továbbgondolása igen látványos eredményeként értékelhető. Ez a kétnyelvű (magyar és német) nagymonográfia mutatott rá először, hogy az összehasonlító módszerű néprajzi elemzésnek őstörténeti haszna/tanulása, ebben a konkrét esetben a magyarság finnugor eredetének elméletét hatásosan megtámogató eredménye is lehet. Ezt az összehasonlító elemzést egyébként finnországi és oroszországi múzeumi megkönyvtári, igen elmélyült tanulmányok és a nyugat-európai halászati irodalom áttekintő ismerete alapozták meg. És nem valószínű, hogy volna meg a halászati eszközök és módszerek eredetvizsgálata, ha nem kapcsolódik gróf Zichy Jenőnek a magyar őstörténeti kutatások (még pontosabban: a kelet-kutatás és a finnugrisztika) érdekében megszervezett kutatói expedíciói keretében Jankó által végzett tárgy- és témagyűjtéshez. Bár csupán „mellékes” eredménye volt a Zichy-expedíciónak Jankó halászati célú témagyűjtése, aligha tekinthető az én személyes elfogultságomnak, ha én magam a halászat „eredetének” monográfiáját tekintem (elfogadván azt, hogy jórészt jogosak voltak az azóta szükségesnek ítélt korrekciók!) a Zichy-expedíciók legjelentősebb, leginkább marandó eredményének!

– Számon kell persze tartanunk azt is, hogy Jankó ezeknek az expedícióknak köszönhetően jelentős mennyiségű, a terepen gyűjtött osztják és sok más, a magyar őstörténettel valahogyan összefüggő tárgyi anyaggal is gyarapította a néprajzi múzeum gyűjteményét (1897). Vagyis – bár csak kutatótárs volt a többségükben régészek, történészek alkotta csapatban – ő biztosította a néprajzi szemléletet a muzeológiai értékű tárgyak és szöveges információk finnugrisztikai igényű értelmezésekor.

* * *

Valószínűsíthetem, hogy azok az olvasóim/hallgatóim, akik számontartják: mennyire „vegyes” volt az ifjú Jankó János általam egyértelműen elismert, visszamenőlegesen díjazást érdemlőnek minősített egyik-másik művének az egykorú kritikai fogadtatása, nem az én lelkes dicséretemnek, hanem a kortársi kritikusoknak fognak inkább hinni. Elfogadom, hogy alkalmasint a kortársi kritikának is igaza lehetett, hisz egy évszázaddal ezelőtt „nagyon más” volt a kritikusi attitűd. Én azonban az igazság maradandó voltára igyekeztem ez alkalommal rámutatni. Az igazságra, amely – a részletekben felfedezhető apróbb-nagyobb tévesztésektől, hibáktól függetlenül – ez esetben érdemes a fokozott figyelmünkre, ha az eljövendő kutatásokra ösztönzés, a jövőben korrigálható eredményének ígérete benne foglaltatik.

Ha ismerem is Jankó János műveinek „vegyes” fogadtatását, mert meggyőződésem, hogy a *máig érvényes* lényegi igazság is benne foglaltatik ebben az életműben, a méltóbb megbecsülésért igyekeztem ez alkalommal perlekedni!

SZILÁGYI MIKLÓS

Jankó János és Afrika

Jankó János emlékét megidézve
– jubileumán életműve teljesebb megismerésén munkálkodva.

A 18–19. századi magyar afrikai tanulmányok és ennek szereplői adta évszázados kép mostanában megváltozni látszik. A Benyovszky Móric és Magyar László uralta tájképbe az örökös nagy tér-idő varázsló immár számos *más* arcot (mögötte rejlő írásos produkciókkal) is ecsetjével belefest(het)ett. Hiszen kiderült, hogy a 18. században – ugyan mindössze egy nyílt szemű egyiptomi utazásról készített fejezettel – François baron de Tott (Tóth Ferenc, 1730–1790) is *belopta* magát a gyakrabban idézett nemzetközi források kincses zsákjába. Dombay Ferenc orientalista alakja (1754 vagy 1758–1810) pedig egyenesen a marokkói történelem kútfőjeként rajzolódik immár elénk (arab, török és perzsa nyelvtudásra alapozott nyelvleíró, történelmi, folklorisztikai, numizmatikai és filozófiai munkái latinul és németül jelentek meg).

De éppen jelen cikkünk témaadó tudósa, a mindössze 35 évet élt Jankó János egy ifjúkori összefoglalásának köszönhető, hogy eme írás szerzője felfigyelt pl. gróf Károlyi Györgyre, aki 1834. augusztus 19. és 1839. január 29. között lépett az Egyiptomot is megjáró szentföldi utazók sorába. És a 2002-ben Nyíregyházán kiadott *Naplófeljegyzéseiben* ennek gazdagon (92–170. old.) nyomát hagyta.

Furcsa módon azonban Jankó János legismertebb újabb kori méltatói – így Balassa Iván vagy akár ifj. Kodolányi János (mi több, a *Néprajzi lexikon*), ellentétben Thirring Gusztávval, Semayer Vilibálddal, Bendefy-Benda Lászlóval vagy Székely Andrással – gyakorlatilag megfedkeznek arról, amit az idejekorán az életből eltávozott nagy magyar néprajztudósunk halála körüli emlékezések, életrajzok még szinte, már tevékenységét illetően, mondhatni, a *második középpontba* állítanak. Thirring Gusztáv a következőket írja 1903-ban a *Földrajzi Közleményekben* megjelent, *Dr. Jankó János emlékezete* című írásában:

„Ebben az időben a fiatal... tehetség határozatlanságával sok mindenfélével foglalkozott... s Afrika iránti előszeretete nemsokára rajongássá vált.

Afrikát látni, Afrikában utazni, Afrikában felfedezéseket tenni, azt tekintette ő akkor élete legszebb feladatának...

Atyjának Klauzál-utcai műtermében volt egy kis emeleti fülke... Itt tanulmányozta ő az afrikai irodalmat, és szötte felfedező útjainak terveit. Egy alkalommal egy rengeteg láda könyvet mutatott nekem, mely címére érkezett.

»Nem kapom itt sehol az afrikai irodalmat – mondá –, hát elhozattam a bécsi Földrajzi Társaság könyvtárából a szükséges munkákat, valami nyolcvan kötetet.«

És a rengeteg könyvanyagot német, francia, angol, portugál munkákat, bámulatosan rövid idő alatt tudta feldolgozni, s abból kivenni azt, amire tanulmányaihoz, terveihez szüksége volt...»

Aki valaha is vette a fáradságot, hogy a teljesség igényével átfussa, Jankó mi mindennel foglalkozott, mi mindent is alkotott, az tudja, hogy 20 éves (1888. március 13.) és néhány napos korában „*Afrika látásának vágyától égve indult el első afrikai útjára 1888. április végén*”, és amikor május 16-án megérkezett, íme, így írja le Thirring Jankó szavait: „*Amidőn Afrika földére léptem – írja egyik hozzám intézett levelében – megcsókoltam ezt az én második hazámat.*”

Nincs most lehetőség Jankó és Afrika kapcsolatát részletesen elemezni. Csak a következő tények szüksésvé felsorolására vállalkozhatunk.

Jankó két utat tett Észak-Afrikában: mégpedig Egyiptomban, Algériában és Tunéziában. Ezekből az utakból mintegy két kötetre való, kb. 50–60 különféle igényű és terjedelmű dolgozat született, amelyek feltárása, összegyűjtése feladatát e recensens vállalta magára. Jelzem, hogy tucatnyi írása máris könnyen megközelíthető az általam szerkesztett Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtárban. Lásd tehát:

- 1887 Nő-utazók Afrikában. *Fővárosi Lapok*, 24, 743–744.
- 1887 A Kongó név eredete. *Földrajzi Közlemények*, 505–509.
- 1888 Érdekeink Észak-Afrikában. *Nemzetgazdasági Szemle*, 107–126.
- 1888 Kereskedelmünk Észak-Afrikában. *Nemzetgazdasági Szemle*, 12, 520–541.

- 1888 Afrika és a magyarok. *Budapesti Szemle*, 16. évf. 53. köt. 135. sz. 423–438.
- 1888 Kairói népalakok. *Magyar Szalon*, 9, 481–488.
- 1889 A bambusz. *Természettudományi Közlöny*, 21, 489–496.
- 1889 Kabil Mária-Monda (ifj. Jankó János-tól). *Pesti Napló*, 40. évf., 200. sz. július 28. 1–2.
- 1890 Stanley legújabb utazása. *Földrajzi közlemények*, 113–124.
- 1894 Benyovszky emlékiratainak legújabb kiadása. *Századok*, 448–457.

De miről is írt Jankó egészen 1896-ig elnyúló jelentős afrikanisztikai publikációs tevékenysége során?

– Elsőként a két gazdasági-kereskedelmi témájú és máig figyelmet érdemlő dolgozatát említjük. E művek keletkezésének oka: Jankó az útjaihoz jelentős támogatást kapott a budapesti kereskedelmi és iparkamarától. A dolgozatok oly elmélyült és sok szempontú vizsgálatokkal szolgálnak, hogy módszertanát illetően akár napjainkban is hasznosítható lehetne.

– Másodikként, mint kiemelkedő művéről, a Nílus deltájának majd 100 old. terjedelmű geológiai elemzését említhetjük, amely eredeti érdeklődéséből született, és amely egyedülálló munkának számított az akkori szakirodalomban, a benne szereplő megállapítások nagyjából ma is megállják a helyüket, a dolgozat doktori disszertációjának a szerepét is betöltötte.

– Amint már említettük, Jankónak köszönhetjük az Afrikában járt magyarok egyik alapvető korabeli tudománytörténeti felvillantását (1888) egy összefoglalóban (a másikat egyébként Márki Sándor készítette, 1884). Ezeknek az írásoknak a születése mutatja, hogy az akkori évtizedekben volt érdeklődés hazánkban Afrika iránt. Az értékes adatokkal telített szemle (Márkiéval együtt) egyébként máig rejt magában olyan neveket, akiknek személyét és tevékenységét fel kellene deríteni.

– Tudósunk számos cikkben foglalkozik az amerikai újságíróból lett nevezetes Afrika-utazóval, Henry Morton Stanley-vel, akiről később egy kb. 300 oldalas monográfiát is elkészít. Ez a kötet napjainkra teljesen elbújt a hazai művelődési folyamatok áradatában, érdemes volna leporolni róla a port, és újra az érdeklődők kezébe adni.

– Többször foglalkozik Jankó a Benyovszky-komplexummal, bár a nagy kalandor iránti elfogultságtól ő sem ment, ezt ma már Lugosi Győző kollégánk némileg kárhóztatja.

– Foglalkozik Teleki Samu útjának jelentőségével, de az akkor Magyarországon kevésbé ismert (korábban már említett) báró Tóth Ferenc, egy emigrált Rákóczi-huszár leszármazottjának egyiptomi útjával és beszámolóját is ismerteti, értékelve a benne rejlő, művészettörténeti és népszokásokat felidéző leírásokat, amelyek az újkori Európában szinte az elsőnek számítanak, és fontos művelődéstörténeti forrásul szolgálnak.

– További benyomásait, feltárásait, elemzéseit magában foglaló írások sorát említhetjük, ilyen címekkel:

A Faro Szongo vízesés a Kongón (Néhány szó Magyar László érdekében) (1887), *A Kongó név eredete* (1887), *A sivatagban* (1888), *Egyiptom északi partjain* (1888), *Az oroszok Afrikában* (1888), *Alexandriából* (1888), *A Menzaléh taván* (1888), *A rabszolgaság Afrikában* (1888), *A szenusziták* (1888), *A karáfái velinél* (1888), *Egyiptom geológiájához* (1889), *A Száhel partjain* (1889), *A bambusz* (1889), *A lótuszzevők szigetén* (1889), *A Kezbel* (1889), *Francia arabok* (1889), *A zsidó negyed Tuniszban* (1889), *Tripoliszban* (1889), és folytathatnánk... ezek csak 1888–1889-ből...

Két bájos írásáról kell még külön megemlékeznünk: Algériában egy iszlám hitű, de felvilágosult, franciául jól tudó kabiltól egy Mária-mondát gyűjt és ad közre egy hazai napilapban, illetve megjelentet egy olyan különleges élménybeszámolót, amelyben a kairói utcai népalakokat mutatja be édesapja, az akkori évtizedek talán legkiemelkedőbb grafikusa zseniális karikatúráival színezte.

Egyszóval, a hazai afrikánisztikai tudománytörténeti törekvések immár fényre hozták azt a tényt, hogy egy sor mindeddig még rejtve maradt jeles személy és produkció, a már említett Tóth Ferenc báró, az ugyancsak említett és a kalapos király szolgálatában éveken át marokkói konzulságot betöltő, egyúttal a marokkói történelem és kultúra kútfőjének számító, több mint tíz könyvet maga után hagyó Dombay Ferenc, a szentföldi-egyiptomi utazók sorába tartozó Geramb Ferdinánd tábornok, majd trappista szerzetes (1772–1848), Louis-Joseph-Ferdinand Walsin-Esterhazy, az algériai, régi török, illetve a francia gyarmatosítás kezdeteit két könyvében feltáró francia dandártábornok (1807–1857), a 19. század legjelesebb felfedező afrikai utazásait nagy terjedelmű dolgozatokban ismertető Hunfalvy János (1820–1889) vagy az ausztráliai útja mellett szomáliai gyűjtést is végző, műveiben tengernyi afrikai adatot belezsúfoló Róheim Géza (1891–1953) mellett – Jankó János személyében ugyancsak egy nagy fontosságú magyar afrikánistát ismerhetünk fel.

Úgy vélem, eme tragikusan fiatalon elhunyt zseniális néprajztudósunknak mostani jubileumán, így, legalább röviden, ezzel a hihetetlenül gazdag tevékenységi területével is érdemes volt, és a későbbiekben majd sokkal részletesebben és módszeresebben érdemes lesz szembenézni.

BIERNACZKY SZILÁRD

Bibliográfia

Diószegi Vilmos

1979 Jankó János. In *Magyar néprajzi lexikon*. II. F–Ka. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 659.

Balassa Iván

- 1975 *Jankó János*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (A múlt magyar tudósai) 181 old.

Bendefy-Benda László

- 1934 Jankó János afrikai tanulmányai. In Bendefy-Benda László: *Magyar utazók Afrikában* (I. Felfedezők), Magyar–Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, Budapest, 203–207.

Biernaczky Szilárd

- 2013 Egy magyar világgjáró emlékiratai – immár magyar nyelven (François Baron de Tott többek között a 18. századi Egyiptomról). *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 3. sz. 61–72.
- 2013 Magyar afrikanisztikai bibliográfia. *AHU MATT*, pp. 1–231. No. 000.000.659, <http://afrikatudastar.hu>. (korrekciók, kiegészítések 2014. március/ 2014 March, 262 old, – új, bővített kiadás, 2017, 307 old., 000.002.442) (Dombay, Geramb és Walsin-Esterházy műveinek adatait lásd e bibliográfiában, Internet)
- 2017–2018 Róheim Géza és Afrika. *Ethnologia*, 2. évf. 1–4. sz. 1–30. (Megjelenés előtt)

Jankó János

(A korábban már adatolt dolgozatokat itt nem ismétljük meg)

- 1887 H. M. Stanley. *Nemzet*, július 23.
- 1887 Stanley utolsó utazása. *Nemzet*, szeptember 8.
- 1888 Stanley útjáról. *Budapesti Hírlap*, február, 23.
- 1888 A Nílus deltájában. *Budapesti Hírlap*, június 24.
- 1889 Bárány Tóth Ferenc utazása Egyiptomban 1771-ben. *Földrajzi Közlemények*, 17, 329–344.
- 1889 Gróf Teleki Samu utazása Kelet-Afrikában. *Nemzet*, január 3.
- 1890 *A Nílus Deltája. A Delta földtani és földrajzi felépülése. Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve*, VIII. köt. 119 old. több tábla rajzzal. (Németül: A M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve VIII. 9. és kny. 1890.).
- 1890 Stanley legújabb utazása. *Földrajzi közlemények*, 113–124.
- 1891 A Gróf Benyovszky-irodalom anyagáról. *Századok*, 718–735, 797–808.
- 1891 *Stanley utazásai, kalandjai és felfedezései Afrikában*. Stanley eredeti művei alapján, Burdo életrajzi vázlatának felhasználásával, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. 281. + 1 tábla (Újabb kiadása: 1907)

Károlyi György

- 2002 *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései. 1833–1836*. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Nyíregyháza. 322. (Közlemények 26)

Kodolányi János, ifj.

- 1968 Jankó János a néprajztudós. *Néprajzi Értesítő*, 50. köt. 7–15.

Krizsán László

1993 Jankó János. In Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Panoráma, Budapest. 173–174.

Márki Sándor

1884 Magyarok Afrikában. *Pesti Napló*, 330. sz.

Semayer Vilibáld

1902 †Dr. Jankó János. *Néprajzi Értesítő*, 1902, 3. évf. 7. sz. 113–122.

Székely András

1970 A geográfus Jankó János. *Földrajzi Közlemények*, 1970, 94. (18.) kötet. 4. sz. 276–280.

Szinnyei József

1897 Jankó János. In *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. (Iczés-Kempner), Hornyánszky, Budapest.

Thirring Gusztáv

1903 Jankó János emlékezete. *Földrajzi Közlemények*, 31. évf. V–VI–VII. füzet, május–június–július, 165–176.

Jankó János, az országos múzeumi felügyelő

Jankó János a magyar néprajztudomány egyik állócsillaga. A fiatalon elhunyt tudós a sors adta rövid idő alatt oly hatalmas és értékes életművet alkotott, hogy személyére és pályájára születése századik, százhuszonötödik, s 2018-ban a százötvenedik évforduló alkalmából is konferenciákon emlékeztünk. Méltatásai igyekeztek az életmű megannyi irányát számba venni, de mindig születtek új eredmények.

Ezúttal Jankó Jánosnak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége (később Főfelügyelőség) megbízásából végzett, a néprajztudomány érdekeit képviselő országos felügyelői tevékenysége néhány fontos eleméről, eredményéről számolok be. E feladatát 1901. május 8-tól a Borszéken 1902. július 28-án bekövetkezett haláláig végezte.¹

Jankó János felügyelői tevékenysége rendkívül intenzív volt, s a muzeológiai feladatkör számos területére kiterjedt. Legtöbb feljegyzése, véleménye a gyűjtemények gyarapításának elméleti és gyakorlati kérdéseit érintette. 1901-ben a Vasvármegyei Múzeum kérésére adott tanácsot. Tervezetükre feljegyezte, hogy „*mesék, mondák, népszokások s általában a folklore gyűjtések*” csakis a néprajzi tárgyak gyűjtésének keretébe illeszthetők.² A tanács

¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (később MNL. OL.), K, 763. Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége jegyzőkönyvei 90–101.

² MNL. OL. K. 736. 474. irat.

mindenekelőtt a múzeumban dolgozókat figyelmeztette tárgygyűjtési feladatok elsőbbbségére. Hiszen múzeum nem létezik gyűjtemény nélkül.

A kolozsvári Erdélyi Kárpát Egyesület a Főfelügyelőséghez 1901 októberében államsegély iránti kérelmet nyújtott be. Levelükben megköszönték a főfelügyelő döntését, miszerint a néprajzi gyűjtőmunka irányításával Jankó Jánost bízta meg. Előterjesztésüket Jankó véleményezte, aki az igényelt jelentős összeg biztosítását 1902-re pártolta, „különösen azért, mert a Mátyás szobor leleplezése jövő év őszén lesz, s a Néprajzi Múzeumnak addig feltétlenül el kell készülnie az EKE (Erdélyi Kárpát Egyesület) és Kolozsvár városa közt levő szerződés értelmében. Fontos nemzeti érdek, Kolozsvárt egy magyar néprajzi múzeum létre jöjjön. [...] ezt a kultúrintézményt Mátyás király születési házában” akarja az egyesület létrehozni. Jankó a feladattal teljes mértékben azonosult, személyesen rengeteget segített a kolozsváriaknak a vállalt egyesületi feladat sikeres teljesítéséhez. Indoklásában megjegyezte, hogy „mi országos jelentőségű intézményt alapítunk, melynek nevelő, nemesítő és fejlesztő hatása kiterjed a népipar-, a népművészeti, a kulturális és közigazgatási élet érdekeire, sőt tudományos szempontból a külföld is e múzeum alapján fogja tanulmányozni az erdélyi néprajzi viszonyokat.”³

Jankó Jánost később, 1907-ben támadás érte az Erdélyi Kárpát Egyesület törekvéseinek támogatásáért, s ekkor Semayer Vilibáld kelt a védelmére: „Hivatali elődömnnek, b. Jankó Jánosnak igaza volt, amidőn ama vádra, miért pazarolta munkaerejét magánegyesületi múzeumra?, azt felelte: Nem tehettem másképp! Ez a szegény egyesület az elé tűzött cél megvalósítására annyit áldozott, amennyit eddigelé sem az állam, sem senki más.”⁴

A nagybányai múzeum 1901-re elnyert 500 koronás néprajzi gyűjtési javaslatát ugyancsak Jankó János véleményezte. Tárgygyarapító koncepciója alapján azt tanácsolta, hogy mivel a „múzeum oláh tárgyak gyűjtését kezdte meg, tekintve a rendelkezésre álló (a Főfelügyelőség által biztosított) összeget, kívánatosnak tartom, hogy első lépésül inkább egy népfaj ethnographiája mutattassék be minél teljesebben, mint több népfajé töredékekben. Következésképpen ha a [...] múzeum az oláh tárgyak gyűjtését megkezdte, egyelőre ezt folytassa, s csak ha e téren már jelentős gyűjteményt állított egybe, terjeszse ki munkásságát egy másik népfajra.” Jankó a gyűjtőmunka folytatásának gyakorlatára is iránymutatást adott. A gyűjtő – írta – faluról falura haladjon, ha az elsőt lehetőleg teljesen „kivásárolta, a többiekből azonban csak az új, eddig elő nem került tárgyakat, valamint a már felgyűjtött tárgy új, eddig elő nem került alakjait” szerezzék be. „Arra, hogy mi gyűjtendő, azzal felelhetünk csak, hogy minden gyűjtendő, amit a nép használ az ő mindennapos életében. Ezek eredetileg háromfélék: a.) a nép maga készíti a saját használatára, s ezek a néprajzi tárgyak, b.) a nép készíti, de nemcsak a saját személyes hasz-

³ MNL. OL. K. 736. 6. doboz. 511. irat.

⁴ MNL. OL. K. 736. 18. doboz. 12. irat. 1908. 01. 07.

nálatára, hanem ugyancsak a nép számára való eladásra, s ezek a háziipari tárgyak, c.) a nép a tárgyat készen veszi, de általánosan és jellegzetesen annak csak bizonyos fajtáját veszi, s ezek a néprajzi értékű ipari tárgyak. A nagybányai múzeumnak azt ajánlom, hogy egyelőre különösen az első és a második csoportba tartozó tárgyakat szerezzen be.” Arra is fölhívta a figyelmet, hogy a tárgyak beszerzésénél fontos, hogy „minden egyes falunál annak főfoglalkozása az irányadó, a pásztorélet (néprajz), fazekasság (háziipar) stb. foglalkozások eszközei és productumai azokban a községekben szerzendők be, melyekben ezek vagy azok a főfoglalkozást képezik.” Hozzátette Jankó, hogy a gyűjtő tanulmányozza az Ethnographia néprajzi tárgyak gyűjtésére vonatkozó cikkeit, s kívánatos volna, hogy a Főfelügyelőség szerezze be a Magyar Néprajzi Társaságtól a fontos cikkek füzeteit, s küldje meg a gyűjtőnek.⁵ Úgy tűnik, hogy a nagybányaiak megfogadták Jankó János tanácsait, mert 1910-ben az évi gyarapodásról a következőket jelentették: „a hazai nemzetiségek néprajzi tárgyai” 300 darabra rúgtak, mellettük 67 magyar, s 62 a „külföldi művelt és félművelt népek tárgya”.⁶

A hazai múzeumok műtárgyainak nyilvántartása sok gondot okozott. Wosinsky Mór, országos régészeti felügyelő 1901 októberében jelentette a főfelügyelőnek, hogy a vidéki intézményekben nem egységes a „lajstromozás”, a leltározás gyakorlata. A feladat egységesítésére javaslatot tett, amelyet a társfelügyelők véleményeztek. Jankó János igen fontos javaslatokat tett. Abban a kérdésben, hogy a múzeumok valamennyi tárgya együtt kezelendő, vagy külön-külön, Jankó a külön kezelést tartotta célszerűnek. „A múzeumok egyes csoportjainak fejlődése idővel úgyis a leltárak szétválasztását követeli meg s így két munka helyett csak egyet végzünk, és mert a tárgyak különeműsége a leltározás más-más módját kívánja meg. A néprajzi tárgyak leltári kezelésére azt a mintát ajánlom, amelyet a berlini Museum für Völkerkunde leltári alapján a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya is elfogadott. Eszerint a leltár három részből áll. 1. Törzskönyvből. 2. Leltári jegyzékből. 3. Cédula katalógusból.” Részletes magyarázatát azzal zárta, hogy ha a Főfelügyelőség javaslatát a hazai múzeumok számára mintául elfogadja, kész az eljárást „részletesebben s a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó kommentárokkal kiegészítve” leírni.⁷

Az 1897-ben létesített Főfelügyelőség az 1901-es jelentésében tekintett vissza az elmúlt évtizedek fejleményeire, s megállapította, hogy a múzeumok és könyvtárak fejlesztéséről az állam korábban nem gondoskodott. A Főfelügyelőség létesítésével viszont képes lett az állam munkakörök, hivatali személyzet és anyagi eszközök révén a kulturális intézmények hathatós támogatására.⁸ E gondolatot erősítette meg Jankó János, aki a *Néprajzi Értesítő* 1902-

⁵ MOL. OL. K. 736. 6. doboz. 491. irat. 1901. 10. 12.

⁶ MOL. OL. K. 736. 35. doboz. 294. irat. 1910. 03. 07.

⁷ MNL. OL. K. 736. 6. doboz. 499. irat. 1901. 10. 15.

⁸ MOL. OL. K. 736. 8. doboz. 1901. 12.20. Jelentés az 1901. évi működésről.

es számában elismerő véleményének adott hangot a vidéki „*autonom múzeumok*”-ról, amelyeknek léte és fenntartása „*kizárólag a nemzeti társadalom műve volt*”. Fölrótta, hogy a „*nemzet szellemi életének fejlesztése körül hosszú ideig*” kellett várakozni „*az állam részéről öt megillető méltánylásra*”.⁹

BODÓ SÁNDOR

Visszaemlékezés a Jankó János-díj megalapítására

Mint a *Jankó János-díjasok* 2018. szeptember 29-én Székesfehérvárott – Lukács László és a Szent István Király Múzeum vendégeként – megtartott találkozásán már elmondottam, a díj alapítását az 1960-as évek fiatal néprajzkutatói kezdeményezték. Tíz-tizenkét főből álló baráti csoportosulásra emlékszem, melynek magját a Földes László–Györgyi Erzsébet és a Csalog Zsolt–Pócs Éva házaspár alkotta az 1960-as évek második felében. Hozzájuk kapcsolódott néhány további, még a pálya elején járó, az említetteknél négy-öt évvel fiatalabb néprajzos, mint Kríza Ildikó, Voigt Vilmos, Horváth Terézia és Paládi-Kovács Attila. Bizonytalan vagyok Erdélyi Zoltán és felesége, illetve Békeffy Margit, meg Dömötör Ákos kapcsolódásában. Földes Lászlót 1967-ben a Néprajzi Társaság főtítkárává választották. Neki akkor már külföldön is nevet szerzett a Gunda Béla és Belényesy Márta közreműködésével szerkesztett *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa* címen 1961-ben megjelent nagy tanulmánykötet. A magot alkotó két házaspár beszélgetéseiben merült fel először, hogy alapítani kellene valami díjat, jutalmat az eredményeket felmutató fiatal kutatók számára. 1968 őszén az MNT ülésén beszámoltam 8 bányási magyar faluban végzett terepmunkámról, amit a Magyar Néprajzi Atlasz kérdőívével folytattam. Azt követően folytattunk egy kellemes szakmai beszélgetést a fentebb említett fiatal kollégákkal egy pesti vendéglőben. Ott hallottam először a díj ötletéről, amihez – akkor még debreceni lakosként – rögtön csatlakoztam. Úgy emlékszem, fejenként egy-egy százforintossal járultunk hozzá a tervezett jutalomhoz. Talán mintegy 1000–1200 Ft gyűlt össze. A díjra érdemes személy kiválasztásának, a díj átadásának alkalmát a Néprajzi Társaság keretei között képzeltük.

Kis körünk nevében Földes László exponálta ezt az elgondolást az MNT elnökségében. A Társaság akkori vezetői, így Ortutay Gyula elnök, Tálasi István alelnök, Balassa Iván ügyvezető alelnök és társaik előbb kicsit meglepődtek „az alulról jövő kezdeményezés” hallatán. Gyorsan átlátták, hogy az

⁹ Jankó János: Vidéki néprajzi múzeumok. *Néprajzi Értesítő* III. 1902. [81–95.] 81–82.

ifik akciója teljesen jogos, hiszen az MNT-nek egyáltalán nem voltak díjai, jutalommal járó kitüntetései. A díjalapítást attól kezdve saját kezükbe vették és meglehetősen profizmussal oldották meg. (A 100 forintjainkat már akkor visszakaptuk!) Azt nem tűrhették, hogy a tanítványi nemzedéknek előbb legyen díja, mint a professzoroknak és az ő korosztályuknak. Előbb tehát a *Györffy István-émlékérem* alapításáról döntöttek. A művészi plakettet Szabó Iván kiváló művésszel megterveztették, kiöntették és 1970-ben a Néprajzi Társaság közgyűlésén átadták a két első kitüntetettnek, a születésének 60. évfordulóját abban az évben ünneplő Ortutay Gyulának és Tálasi Istvánnak. 1971-ben ismét két személynek, az akkor 60 éves Gunda Bélának és a magyar néprajzzal régi barátságot ápoló Christo Vakarelski bolgár professzornak ítélték oda. A *Györffy István-émlékérem* alapító okiratát, valamint az első alkalommal kitüntetett Ortutay Gyula és Tálasi István érdemeit méltató indoklást az 1970. évi közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatlakozóan közölte le az *Ethnographia* 1971. 1. száma (311–312. old.).

A dokumentumok szerint ugyancsak 1970-ben ítélték oda először a *Jankó János-díjat* is. Azt azonban nem a közgyűlésen, hanem az MNT egyik őszi ülésén adta át Ortutay Gyula mint a Társaság elnöke. 1970-ben Kríza Ildikó és Paládi-Kovács Attila, 1971-ben Pócs Éva és Bárdosi János volt a két díjazott. A díj egy borítékban átadott 1000 Ft-os összeg volt, amelyhez oklevél akkor még nem járt. Díszes oklevelet először az 1983-ban *Jankó-díjat* átvevő Lukács László kapott, s a díj összege akkor már elérte a 3000 Ft-ot. Az 1983. évi közgyűlésen oklevelet vehetett át az 1970 óta *Jankó-díjban* részesülő összes díjazott. A névadó Jankó János munkásságához kapcsolódó pendelyháló rajzát grafikusművész készítette el, aki Gráfik Imrétől kapta meg az alapul vehető mintát. A díszoklevelek sorozatát 1983-ban a Magyar Néprajzi Társaság akkori elnöke, Balassa Iván és főtítkára, Paládi-Kovács Attila adta át.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

* * *

KUTATÁSOK

Népzenei gyűjtőmunka az észak-kaukázusi türk népek körében

A magyarság etnogenezise, s különösen annak korai szakaszai iránti érdeklődést a kezdetektől meghatározta a keleti származástudat. Ennek mintegy kivételésként a modern társadalomtudományok kialakulásának korszakában az „őshaza” területének meghatározása, s az onnan őseinkkel együtt kiáramló (rokon) népek megtalálása a művelt közvéleményt is erősen foglalkoztató, elsőrendű kérdéssé lépett elő. A néprajztudomány oldalán kibontakozott népzene kutatás egy egész sor hasznos, és nem utolsósorban komoly tudományos érvekkel alátámasztott adalékkal szolgált a magyar őstörténetet elénk táró kép megrajzolásához. Az első, egyértelmű párhuzamokat felvonultató ilyen adatokat Kodály Zoltán *A magyar népzene* című művében (1937) találjuk. Kodály a magyar népdalok rokonságát (cseremis, nogaj, csuvas, tatár és baskír dallampárhuzamok mentén) egyértelműen a nagy eurázsiai füves puszta, illetve az azt övező területek ugor és türk népeinek népzenejében állapítja meg: „... a dallamszerkezet, frazeológia, ritmus ily feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést, vagy közös forrást kell feltenni. Ha ilyeneket találunk egyrészt a magyarságnál, másrészt annak a keleti népközösségnek mai maradványainál, melyből egykor a magyarság kiszakadt: nem képzelhető másképp, minthogy már a magyarság kiválása előtt is megvoltak az akkori közösségekben, s a magyarság nyelvvel együtt, ősi örökségként hozta magával régi hazájából. A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kínától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökeredzik. S amint nyelve, bármennyire változott, alapjában ugyanaz maradt: úgy népzeneje máig az onnan magával hozott alapokon nyugszik. [...] E zene ugor és török elemeit elválasztani ma még nem tudjuk. Arra majd akkor kerül a sor, ha a szóban forgó népek zenéjét nem néhány véletlenül felmerült, dilettáns kézzel lejegyzett adatból, hanem rendszeres, beható, helyszíni kutatások alapján ismerjük.”¹

Ezek a sorok indítottak el engem is a különféle türk és finnugor népek szállásterületeire, hogy a Kodály által vázolt feladatok elvégzésén, illetve a tudományosan megalapozott összehasonlító vizsgálatok kidolgozásán munkálkodjak. A szűrőpróbaszerű hanti, komi, udmurt és baskír gyűjtéseim után az Orosz Föderáció észak-kaukázusi térségébe – a Kabard-Balkár és Karacsáj-Cserkesz köztársaságok, valamint Dagesztán területére – eddig hat hosszabb gyűjtőutat szerveztem (2000, 2007, 2014, 2016, 2018. június, 2018. október).

¹ L. Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos. 15. kiadás. Editio Musica, Budapest, 2003. 37.

Ezt a térséget azért választottam kutatásaim elsődleges célterületéül, mert a történettudomány forrásaiként szolgáló, középkori írásos dokumentumok jelentős része ide helyezi a honfoglalás kiindulópontját.

A 9–10. századi magyarokról szóló egyik legértelmesebb dokumentumot, Constantinos Porphyrogenetos bizánci császár *De administrando Imperio* (A birodalom kormányzásáról) című művében találjuk. Ebből a forrásból megtudhatjuk, hogy a magyar honfoglalás hadi eseménye a Kazár Kaganátus területéről, vagy annak közvetlen közeléből indult el, s hogy a magyarokhoz csatlakozott a kazárságból kiszakadt kabarok három törzse is. A császár művéből megtudhatjuk azt is, hogy a magyar törzsszövetség „*sabartoi asphaloi*”-nak nevezett része hátramaradt és keletre húzódott, illetve hogy a két néprész mintegy fél évszázaddal a Kárpát-medencébe való bevonulás után még élénk, kölcsönös diplomáciát folytatott. Fontos megjegyezni, hogy a hátrahagyott magyarokkal fenntartott diplomáciai kapcsolatról 1285 körül keletkezett művében Kézai Simon is említést tesz, illetve, hogy a magyarok eredetéről szóló okfejtésében a „*húnokat és a magyarokat*” anyai ágon egyenesen a kaukázusi alánoktól eredezteti: „*Hatodik évre tehát kimenvén véletlenül, a pusztában Belár fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyáznak, s gyermekeikre bukkanának, kiket is vagyonostól sebes nyargalva a Meotis ingóványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az alánok fejedelmének Dulának két leányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikat Mogor vevé nejül. S ezen nőktől vették eredetüket minden húnok és magyarok. S miután azon ingóványok közt hosszasabban időztek, lőn, hogy igen erős nemzetiek kezdtek növekedni és a tartomány őket befogadni és táplálni nem bírta.*”²

A terepmunkát, illetve a rögzített folklóralkotások itthoni elemzését 2014 óta Somfai Kara Dávid néprajzkutató kollégámmal közösen végezzük. A karacsájok, balkárok, nogajok és kumukok falvaiban lebonyolított gyűjtőutaink során eddig több mint 2300 dallamot sikerült audiovizuális prezentációra is alkalmas minőségben rögzítenünk. Az összehasonlító vizsgálataink eredményeképpen megállapítottuk, hogy a karacsáj–balkár népzene dallamtípusainak 35–40%-a, a nogaj zenefolklór dallamtípusainak pedig közel 70%-a beilleszthető a magyar népzene morfológiai rendszerébe. A sok-sok nyilvánvaló, nemegyszer gyakorlatilag dallamazonosságot mutató népzenei párhuzam mellett olyan egyéb folklór adatok, illetve járulékos információk is előkerültek, amelyek súlya indokolja az elkezdett tudományos, feltáró, illetve ismeretterjesztő munka folytatását.

A karacsáj–balkár hősénekek között rátaláltunk például Bijnöger hősénekére, amely történet magában hordozza a magyar csodaszarvas-monda összes, a középkori krónikákból, illetve a folklórból ismert motívumának párhuz-

² L. Kézai Simon mester magyar krónikája. Fordította Szabó Károly. *Magyarország történetének forrásai. Magyarország alapításától a XVI. századig*. Pest, 1862. I. kötet. III. füzet. 7.

mát.³ A nogajok hőseinek között ugyancsak fennmaradt a kunok és Kötöny vezér emlékezete (*Köten batırni yir – Kötöny vitéz éneke, Kırk quman batırni yir – Negyven kun vitéz éneke*), valamint számos olyan egyéb néprajzi párhuzam, amelyek árnyalják, kiegészítik a kunok, jászok és magyarok kulturális érintkezésének történetét.

A Mung törzs Togüncsü nemzetségéből való Szajilav Hamzatkyzy Bajgazijevával régi, nádfedeles háza előtt
(Batır Murza, Dagesztán, Nogaj rajon, 2014)

A magam részéről kiemelten fontosnak tartom tudományos munkánk eredményeinek társadalmi hasznosulását is. A magyar kulturális életben hosszú évtizedeken keresztül elsősorban a finnugor nyelvi rokonság okán jelentek meg az ezen az ágon számon tartott népek különféle képviselői. A magyar származástudatról szóló iskolai tananyagok, illetve más, „kompetens narratívák” kialakításában is a finnugor nyelvi rokonság vált meghatározóvá, hiszen a magyar tudományosság fősodrának hivatalos álláspontja is a nyelvi kapcsolatrendszert tekintette irányadónak minden egyéb kulturális, avagy „vérségi” rokonság megállapításának kérdésében. Úgy vélem, elérkezett az idő, hogy a Kodály által felismert, majd követői munkássága által megerősített, tudományosan is bizonyított kulturális rokonságunk másik, türk ágának képviselőit is szerepeltessük a magyar kulturális életben. Erre legutóbb kiváló alkalmul szolgált a Kodály Zoltán Emlékév, amelynek keretében együttesem, a Fonó Zenekar közreműködésével létrehoztunk egy, a magyar népzene keleti párhuzamainak felmutatására irányuló művészeti vállalkozást. A Pesti Vigadó Dísz-

³ L. Agócs Gergely: Bijnöger hős éneke. *Magyar Művészet* III. évf. 2. sz. 128–135.

termében 2017. október 11-én társulatunk balkár, nogaj, baskír és kumuk vendégeink (keleti gyűjtéseink hagyományörző énekesei és hangszeres adatközlői) közreműködésével bemutatta az *Atyai ág* című produkciót. Ennek keretében plasztikus, kézzel fogható, illetve a laikus közönség számára is érzékelhető módon mutattuk be a magyar népzene és e kipszak török népek zene-folklórja közötti párhuzamokat. A közönség nagy ovációkkal fogadta az előadást, s a kezdeményezést a szakmai kritikák is rendkívül pozitívan értékelték.⁴

Ahmat Bijmurzaulu Kulnyijazov dombrán játszik
(Terekli Mekteb, Dagesztán, Nogaj rajon, 2014)

Eddigi eredményeink, valamint a feltárt zenei rokonságunk felmutatásának fontossága indokolják, hogy a gyűjtéseket folytassuk, s előkészítsük a rögzített anyag átfogó áttekintését, illetve publikálását. Gyűjtéseink nem csak a történeti források állításait látszanak visszaigazolni. A legújabb archeogenetikai vizsgálatok a honfoglalók sírjaiban talált csontleletek, majd az azokból kinyert genetikai információk alapján is a Kaukázus északi előterében állapítják meg a recens populációkhoz viszonyított legközelebbi rokonság gócpontját.⁵

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=eg-hCdjoO2s>

⁵ Vö.: Csösz Aranka–Szécsényi-Nagy Anna–Csáky Veronika–Langó Péter–Bódis Viktória–Köhler Kitti–Tömöry Gyöngyvér–Nagy Melinda–Mende Balázs Gusztáv: *Maternal Genetic Ancestry and Legacy of 10th Century AD Hungarians* ([A 10. századi magyarok anyai [genetikai] ősei és öröksége) *Scientific Reports* 6, Article number: 33446 (2016), <https://www.nature.com/articles/srep33446>

*Tahir Akmanbetov nogaj folkloristával
a falu utolsó nemezszőnyeg-készítő asszonyának házában
(Kunbatar, Dagesztán, Nogaj rajon, 2014)*

Reményeink szerint az előttünk álló évtizedben, immár egy tervezett koncepció keretében, rendszeres, szisztematikus adatgyűjtést tudunk végezni. Innen, Magyarországról tekintve úgy tűnhet, hogy a Kaukázusban még sokáig kutatható lesz a zenei hagyomány. Sajnos, a globalizációs trendek oda is betörték, a zene reprodukálását szolgáló elektronikai szerkezetek itt is minden háztartásban megjelentek, s jelenlétük itt is az éneklés és a hangszeres zenélés hagyományos tevékenységformáinak súlyos eróziójához vezetett. A feltárómunkával ezért itt is sietni kell. Ha viszont a ma még „fehér foltoknak” számító területek zenefolkloradatainak pótlásával fel tudnánk térképezni az északkaukázusi térség türk népeinek népzenei örökségét, az így kiegészített dokumentáció segítségével bizonyára meg tudnánk alkotni egy népzenei adatbázist, s ennek révén elvégezhetővé válna a magyar népzene és a szóban forgó népek népzenejének átfogó, összehasonlító vizsgálata.

AGÓCS GERGELY

Népi harci testkultúra kutatás a Barcaságban Gyűjtési beszámoló¹

A Felföldi Dalia Szövetség Kutatási Központ (FDSzKK) célkitűzése, hogy a néprajztudomány és a történettudomány módszereinek alkalmazásával tárjon fel hiteles forrásokat egy, a közelmúltban útjára indult magyar harcművészet, a Felföldi Dalia Iskola edzéselméletének, szellemiségének és alkalmazott technikáinak fejlesztéséhez. A néprajztudomány eddigi eredményeinek és adatgyűjtési, valamint dokumentációs módszereinek bevonása egy magyar néphagyományokból építkező harcművészeti irányzat kialakításába, egyedülálló vállalkozás a hazai alkalmazott etnográfia területén.

Ugyanakkor nemzetközi szinten meggyőző párhuzamokkal rendelkezik, hiszen jelentős harcművészeti iskolák születtek hagyományos népi, illetve tradicionális katonai harci testkultúrák elsajátítása, leírása és rendszerbe foglalása nyomán (például: a Capoeira Braziliában, az Okitchitaw Kanadában, a Karakucak Törökországban, a Glima Norvégiában, a Savate Franciaországban, a Systema Oroszországban, a Combat Hopak Ukrajnában).

A modern államok kiépülése során az államhatalom fegyvertartási és fegyverhasználati monopóliumra törekvése világszerte informális keretek közé, sokszor illegalitásba kényszerítette a köznép által addig szokásszerűen gyakorolt harci technikákat és tényleges fegyvereket. A jogállam a „fegyverletéért” cserébe ígéretet tett a fegyveres hatóságok általi személy- és vagyonvédelemre, ez azonban máig nem vált tökéletessé. A köznép számos csoportja kényszerült továbbra is egyéni harci képességeinek fenntartására, hogy megvédhesse magát például rablóktól, vagy éppen egy idegen állam megszálló katonaságától. A rejtés érdekében munkaeszközökként is elfogadható fegyverek harci alkalmazásának gyakorlására helyezték a hangsúlyt (például: balta, bicska, juhász kampó, kanászbalta, ólmozott ostornyél, legénybot, borotva Magyarországon; bozótívágó Dél-Amerika-szerte; cséphadaró, sarló Okinawán), amelyeket már gyermekkortól nem csak munkára használtak, de küzdelmi alkalmazásukat is ismerték és gyakorolták.

Az állam fegyverhasználati monopóliumának erősödése, az általános közbiztonság javulása, de leginkább az életformaváltás a felnőtt világból kiszorította a népi harci testkultúra korábbi formáit, és sok szokáslemhez hasonlóan táncokban, „virtusjátékokban” és a gyermekfolklórban maradtak fenn eleven formában, sok esetben napjainkig.

A magyar köznépi gyermekfolklór egyik utolsó mentsvára és iskolája a gyermekpásztorság intézménye volt, így a magyar népi harci testkultúra kuta-

¹ A kutatás önerőből, valamint a csernátfalusi Bencze család, a Romániai Evangélikus–Lutheránus Egyház lelkeszeinek közvetlen támogatásával és a Tempus Közalapítvány Campus Mundi ösztöndíjának segítségével valósult meg.

tásának legjobb adatközlői a pásztorecsaládok tagjai vagy családi jószágot őrző gyermekpásztorok.² A pásztorkodás létfenntartó „ősfoglalkozás”-ként a magyarság kultúraformáló elfoglaltsága volt, hozzá kötődő jellegzetes fegyverekkel, és harcmódokkal, amelyeknek nyomai a jelen pásztorain kívül a gyermekkultúrában is tetten érhetőek.

Az FDSzKK életre hívója, Kopecsni Gábor egy évtizede kutatja szinkron a magyar népi harci testkultúrát és diakron a harcászattörténet és a folklórkutatás mára forrásértékű adatait. Munkája során elsősorban pásztoroktól gyűjtve új ismeretekkel gyarapította tudásunkat például a botvívásról,³ a fokosvívásról⁴ vagy a karikás ostor gyakorlati és virtuosus használatáról.⁵ Kísérletet tett a magyar népi birkózások rendszerezésére.⁶ Kiemelten vizsgálja a küzdő jellegű népi játékokban és táncokban fennmaradt harckészségeket fejlesztő gyakorlatok harcművészeti felhasználhatóságát.

A népi és katonai harci testkultúra elemeit felhasználva, valamint a verseny-, edzésvezetési és gyakorlati tapasztalatokra építve alkotta meg Kopecsni Gábor harcművészeti rendszerét, a Felföldi Dalia Iskolát. Nem egy korszak harcmódorát képviseli, hanem átfogó jelleggel évszázadok magyar harcművészeti tudásának jellemzőit egyesíti. Néprajzi kutató munkájának elismerését jelzik a Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázaton díjazott pályamunkái, amelyek könyv formájában is napvilágot láttak. Eddig döntően felföldi gyűjtőutakon bejárta Csallóközt, Mátyusföldet, a Felső-Ipoly mentét, a Felső-Bodrogközt, Gömört és Zoboralját. A karikás ostor virtuosus használatának kutatásakor felkereste a hortobágyi pásztorokat is.

Az FDSzKK első nagyobb szabású erdélyi népi harci testkultúrát feltáró gyűjtésére a barcasági csángó magyarok körében 2018. október 21. és 25. között került sor. A kutatócsoport tagja volt Kopecsni Gábor kutatásvezető mellett Béres Sándor, az ELTE Európai etnológia Doktori Programjának doktorjelöltje, aki egy éven át a Tempus Közalapítvány Campus Mundi szakmai gyakorlati ösztöndíj keretében segíti a Kutatási Központ munkáját.

² Gazda Klára: Pásztorkodás az esztelneki gyermek életében. *Aluta* 1974–75. 235–260, 246.

³ Kopecsni Gábor: *A Baranta botharca*. Felföldi Baranta Szövetség Kutatási Központ, Gömörpéterfala, 2012.

⁴ Kopecsni Gábor: *Népi harci testkultúra Gömörben*. Felföldi Baranta Szövetség Kutatási Központ, Gömörpéterfala, 2017.

⁵ Kopecsni Gábor: *A magyar karikásostor*. (Bővített kiadás). Felföldi Baranta Szövetség Kutatási Központ, Gömörpéterfala, 2016.

⁶ Kopecsni Gábor: *A magyar népi birkózások*. Felföldi Baranta Szövetség Kutatási Központ, Gömörpéterfala, 2015.

A kutatás az őslakos barcasági csángók néprajzi csoportját célozta,⁷ akiket evangélikus vallásuk és öntudatuk jól elkülöníthetővé tesz a vidék Székelyföldről és máshonnan származó magyarságától, lélekszámuk mintegy 15 ezer főre tehető.⁸ A kutatási téma szempontjából lényeges, hogy a barcasági csángók évszázadokon át katonai, határvédelmi feladatokat ellátó népeiséget alkottak Töröcsvár körzetében,⁹ tehát mentalitásukban és szokásaikban ennek tükröződése eleve feltételezhető. Másrészt a havasi szállások intézménye sokáig teret adott a gyermekpásztorkodásnak is. Brassó a 16. században jobbagsorba döntötte a barcasági csángó településeket, „elszászosításukra” törekedett, közigazgatási függetlenségüket csak 1869-ben harcolták ki. Egyháziilag pedig 1886-ban önállósultak a Brassói Magyar Evangélikus Esperesség megalakításával. A szászok alóli felszabadulást 1920 után a napjainkig tartó román „kizsákmányolás” időszaka követte.¹⁰ A Barcaságot hagyománykince mellett különleges életrealitása is kiemelt figyelemre méltatja a magyar etnográfia művelői számára olyan korban, amikor a kulturális túlélő képesség a magyar megmaradás egyik záloga.

Hochbauer Gyulával beszélgetünk Hosszúfalun
(Fotó: Bencze Mihály)

⁷ Maksay Ferenc: A szászság megtelepülése. In Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarságtudományi Intézete, Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1941.

⁸ Bencze Nimród tiszteletes úr, pütkererci lelkész szíves közlése alapján.

⁹ Ferenczi Sándor: A brassói Szent Lénárd egyház. *Pásztortűz* 1934/11. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1934.

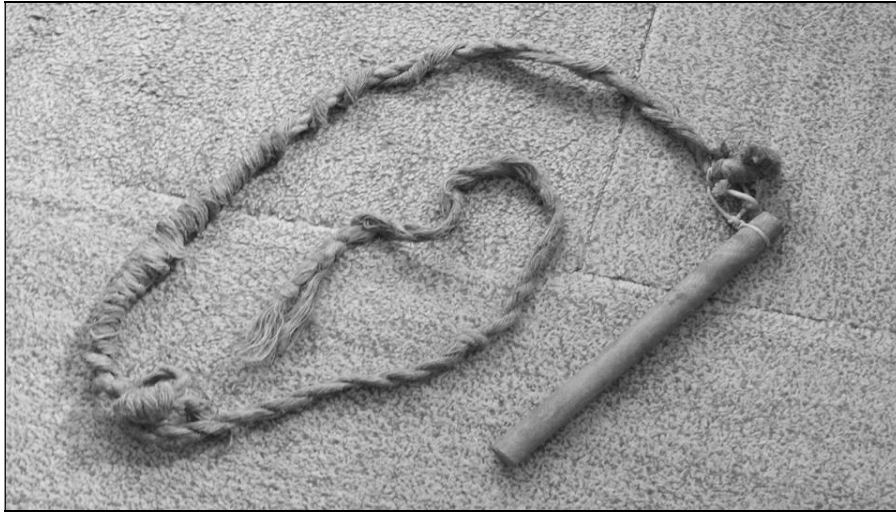
¹⁰ Gyémánt Richárd: A hétfalusi csángók nemzetiségi és felekezeti sajátosságai. *Acta Universitatis Szegediensis Forum – Acta Juridica et Politica* 2013/2. 67–104.

A gyűjtőút alatt 21 adatközlő kikérdezése történt meg, a következő barcasági településekre vonatkozóan: Hosszúfalu (3 fő), Csernátfalut (4 fő), Brassó (3 fő), Tatrang (3 fő), Türkös (2 fő), Pürkerec (3 fő), Krizba (3 fő). A megkérdezettek jellemzően azon a településen élnek, ahol születtek, vagy annak közelében. Kiválasztásuk egyik alapvető szempontja volt, hogy gyermekkorukat a Barcaság valamely csángó magyar településén vagy például Brassón belül magyar közegben töltötték el. Szintén lényeges volt, hogy többségük, 19 fő férfi, mivel a népi harci testkultúra szempontjából értékelhető játékok elsősorban a „fiús játékok” csoportba tartoznak, bár a beszélgetések alatt számos utalás történt arra, hogy bizonyos korig lányok is részt vettek a „küzdelmekben” nem csak az ütős játékok, de akár a birkózás esetében is. Életkor szerint szerepeltek az 1930-as (4 fő), az 1940-es (3 fő), az 1950-es (6 fő), az 1960-as (2 fő), az 1970-es (3 fő) és az 1980-as (1 fő) évek szülöttei. Nem várt eredményt hozott, és meglepő adatokkal szolgált egy fő, a 8 éves Zsombor kikérdezése a jelenlegi helyzetbe való betekintés igényétől vezérelve. Általa feltételezhető, hogy a barcasági magyar gyermekfolklórban napjainkig jelen vannak a népi harci testkultúra olyan hagyományos elemei, mint a birkózás, a hógolyózás, vagy éppen az íjászat és a parittyázás.

A gyűjtés során adatközlőként és kalauzként pótolhatatlan segítséget nyújtottak Brassó, Krizba, Tatrang és Pürkerec fiatal evangélikus lelkészei. Külön köszönet illeti Bence Mihály író, pedagógust és családját, akik szállással és összeköttetésekkel támogatták a kutatócsoportot!

Az FDSzKK eddigi gyűjtési módszereihez híven a mintegy 850 percnyi gyűjtött hanganyag mellett minden adatközlőről készült fotódokumentáció, valamint filmfelvétel abban az esetben, ha gyakorlatban mutatták be például birkózó tudásukat, ostorpattogató képességüket, vagy éppen a bicskajátékokban való jártasságukat. Mivel a csángó gyerekek körében egészen a közelmúltig munkaeszköz volt az ostor, ezért a legtöbb adatközlő sikerrel szólaltatta meg, sokszor fél évszázada szunnyadó készség birtokában, a gyűjtők által hozott karikás ostort. Páratlan „lelet” volt egy 1940-es évek végéről megőrzött, *boricázás*kor is használt kötélostor megtalálása és megszólaltatása egykori készítője által.

A gyűjtött anyag kiértékelése előtt is megkockáztatható néhány kijelentés. A Barcaság a népi harci testkultúra témájában egy jól kutatható vidék. Itt jellemzően nem pásztorok a fő adatközlők, mint például a Felföldön, viszont mégis sokan gyermekkorban pásztori feladatokat is elláttak és annak kapcsán ostoroztak, és a legeltetés idején birkóztak vagy más küzdőkészséget fejlesztő játékot játszottak. A játékok keretét a *bandázás* adta. A területi alapon szerveződött fiúcsoporthoz egy-két idősebb vezéregyéniség irányítása mellett és azoktól tanulva birkóztak, vagy éppen *háborúztak* más csoportokkal, amikor is bevetésre kerültek a gyakran nagyszülőktől eltanult módokon készített *két-ágú parittyák*, fakardok és íjak is.

Kötélostor az 1940-es évekből Hosszúfaluból
(Fotó: Kopecsni Gábor)

Az egyes játékok indító okaként gyakran adtak adott korra jellemző „magyarzatokat” például az íjászat esetén, amikor is Tell Vilmos, Winnetou vagy Robin Hood adta az ihletet, viszont az íj és nyíl készítéséhez szükséges tudást már több esetben az ezeket a mintákat nem ismerő nagyapák adták még az 1930-as években is. Ez óvatosságra int azoknak az adatoknak a kezelésekor, amikor az adatközlő nem a hagyományt, hanem valamely éppen divatos jelenséget jelöl meg forrásként, mert egy alaposabb kikérdezés során kiderülhet, hogy nagyon is erősen kapcsolódik az adott tevékenység a helyi tradíciókhoz.

A birkózásra, íjászatra, parittyázásra, készségfejlesztő játékokra irányuló kérdések mellett az eddigi gyűjtések során először volt önálló téma a virtusból elkövetett gyermekkori csínyek és csenések, például gyümölcs vagy csúzlíguminak való gázálarcgumi megszerzése. Ilyen csínytevés határán mozgó tevékenység volt például a *csűr átdobása* kővel, ami sikertelenség esetén megrongálhatta a cserepeket, vagy a szomszéd házak tetejét.

Sajátos kép bontakozott ki az iskola és a küzdő játékok kapcsolatáról. Általánosságban tiltották például a birkózást, vagy a parittyá használatát, viszont a tűréshatár tanáronként eltérő lehetett. Az 1990-es évekre vonatkozó csernátfalusi adat például iskolai keretben ismerteti a *partem parte* intézményét, ami magyarul „egy az egy ellen” szokásszerű birkózópárbajt jelentett és az iskolai nézeteltérések erővel való rendezésére szolgált. Másrészt a történelem tananyag volt a forrása sok játék keretmeséjének, mint például csaták bandaháború jelleggel való újrajátszásának.

A fő téma mellett természetesen sok olyan jelenséget vesz észre a gyűjtő, ami mellett idő hiányában kénytelen elmenni, de talán nem haszon nélkül való felhívni rájuk a figyelmet. A csángó településeken sétálva nagy érdeklődést

keltettek a jellemzően a szomszéd házak telekhatáron futó hosszú falára támasztva kialakított, féltetős *kisházak*, amelyekben általában az idősebb nemzedék lakik, míg a *nagyházban* a fiatalok élnek családosan. Ez a jelenség nagyobb kutatói figyelemre tarthat számot a mai világunk bizonyos problémái felől nézve, hiszen egyszerre ad példát a szoros szomszédsági együttműködésre és az egy udvarban élő generációk kérdésére. Sokat ígérő téma lehetne a még élőben gyűjthető, de lassan kivesző barcasági magyar lovaskultúra emlékhanyaga, mivel a Brassó és Bukarest közötti fuvarozást évszázadokig a csángók végezték, majd a vasút térhódítása után a brassói és a bukaresti építkezések fuvarosaiként tevékenykedtek tovább. Mindezek feltételezik egy nagy hagyományokkal bíró lovas kultúra létezését és az ezt kiszolgáló sajátos gazdálkodási, határháználatti rendszer meglétét, amelynek alapvető kelléke volt például a havasi legelők és kaszálók megléte.¹¹ Jelenleg kihasználatlan forrásbázis a magyar evangélikusság kora újkorig visszanyúló és az egyes településeken őrzött latin és magyar nyelvű iratanyaga.

A kutatómunka mellett időt szenteltünk a Tömösi-szorosban álló magyar hősi emlékműnél való tisztelgésre, ahol Kiss Sándor harcolt a cári hadsereg ellen 1849-ben. Az emlékmű a rendszeres rongálás jeleit mutatta, amit a sorozatos tisztítások sem képesek eltüntetni. Újabb példa ez magyar emlékhelyek Erdélyben folyó tervszerű rombolására és ismétlődő meggyalázására.

Az FDSzKK az idei évben Felső-Nógrád és Abauj vármegye Szlovákia közigazgatása alatt álló magyar falvaiban folytatja gyűjtőmunkáját. Az idei évi különösen fontos az alkalmazott néprajz művelői számára, hiszen száz éve annak, hogy Györffy István programját *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* címmel megfogalmazta,¹² amelyben az etnográfia egyik elsődleges feladatként határozta meg a köznépi szokásanyagban található, az élet minden szegmensére kiterjedő tudás feltárását és a tudásimport mellett vagy éppen helyett a saját örökség korszerűsítését. A népi harci testkultúra várhatóan egyre szélesedő kutatása megteremti az alapot magyar gyökerekkel rendelkező korszerű küzdősportok, harcművészetek kifejlődésére. Így például az irodalom, a tánc, a zene, a kézművesség, a költészet, a mesemondás vagy az őshonos jószágfajták tartása mellett a harcművészetek terén is megvalósul a kapcsolódó nemzeti kulturális örökség korszerű formában való közkinccsé tétele. Ezzel néprajztudományunk újból bizonyosságot tehet arról, hogy a jelen szükségleteire tradicionális válaszokat felmutatva avatott kezekben a magyar jövő innovatív tudományává válhat.¹³

BÉRES SÁNDOR

¹¹ Kós Károly: Hétfalusi szekeresesség. In *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1976. 80–102.

¹² Györffy István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest, 1942.

¹³ Andrásfalvy Bertalan: *Hagyomány és jövő*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2004.

FÓRUM

**„Hegyet hágék, lőtöt lépék...”
 Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei
 népi vallásosság kutatásában
 (Kolozsvár, 2018. június 1–3.)**

KONFERENCIA

„HEGYET HÁGÉK, LŐTÖT LÉPÉK...”

Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában
 Vallásetnológiai konferencia a szakrális néprajzban iskolateremtő tudósok emlékére

Szervezők:

BBTE BÖLCSESZTUDOMÁNYI KAR, HÖRKA ÚT 31., POPOVICI ÉS 39-es TEREM

HÁGYAS NÉPRAJZ ÉS ANTROPOLÓGIA INTÉZET

Részletes program a konferencia honlapján: <http://bit.do/vallas>

További részletek:

Az előadások június 1-jén és 2-án (péntek–szombat), 10–18 óra között két párhuzamos szekción zajlanak.

Az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet és a Kriza János Néprajzi Társaság szervezésében 2018. június 1–3-án Kolozsváron, a BBTE Bölcsészkarán került sor a „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” – *Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában* című, a szakrális néprajzban iskolateremtő tudósok emlékére szervezett konferenciára. Ez a rendezvény a korábban Balassagyarmaton (MNM Palóc Múzeuma, 2015. november 3–4.), Szécsényben (Kubinyi Ferenc Múzeum, 2017. április 5–8.) és Komáromban (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja és a Selye János Egyetem, 2017. október 27–28.)

megtartott hasonló tematikájú és célú konferenciák folytatása volt.

Ez a konferenciasorozat a nagy elődök tiszteletének jegyében jött létre, de a célja nem egyszerűen a hagyományápolás és a múlt eredményeinek mában történő megjelenítése, hanem mindenekelőtt a tudományos múlthoz való viszony állandó aktualizálása. Az elmúlt néhány évtizedben ugyanis a vallásetnológiában is egymást követték, illetve egymás mellett éltek olyan tudományos paradigmák, amelyek egymástól eltérő módon fogalmazták meg a népi vallásosság lényegét, és mivel más-más módon tekintettek a közös vizsgálati tárgyra, ezért különböző módszerekkel és olykor eltérő forrásokkal dolgoztak.

A kolozsvári vallási néprajzi konferencia előadásai is – a sorozat előző rendezvényeihez hasonlóan – elsősorban az iskolateremtő és maradandót alkotó elődök által vizsgált témákat mutatták be az általuk teremtett iskolák szellemében vagy a mai paradigmák szerint. Az elhangzott előadásokban és

az ezek nyomán kialakult szakmai beszélgetésekben megjelenítődtek a tudományág mai legfontosabb paradigmái: azok, amelyek a vallásos megnyilvánulások spirituális vonatkozását hangsúlyozzák, azok, amelyek a vallásgyakorlásra mint társadalmi tényre tekintenek, azok, amelyek a vizsgálati tárgyat és eredményt a vizsgálat szempontjaitól és eszközeitől teszik függővé, valamint azok a legújabb irányzatok is, amelyek a vallásos élet megnyilvánulásaira mint elektronikus adatbázisokban megjeleníthető „kemény” tényekre tekintenek.

A kolozsvári konferencián 47 magyarországi, erdélyi, kárpátalji és lengyelországi néprajzkutató vett részt. Előadások hangzottak el a vallási néprajzi kutatások története (Mohay Tamás, Verebélyi Kincső, Voigt Vilmos), a vallásosság megélésének médiumai (András Andrea, Kedves Anett, Keszeg Vilmos, Sándor Cecília), a vallás és mágia összefüggése (Czégényi Dóra), a valláspszichológia (Séra László, Szulovszky János), az új vallásos mozgalmak, jelenségek (Kis-Halas Judit, Molnár Beáta, Peti Lehel, Vidacs Bea), az ima- és vallásosnépének-használat (Czövek Judit, Frauhammer Krisztina, Harangozó Imre, Kész Margit, Kurta József, Perger Gyula, Julia Piwakowska, Veres Emese-Gyöngyvér), a szentkultusz (Gyöngyössy Orsolya, Limbacher Gábor, Szacs vay Éva, Tatár Erzsébet-Tímea), a vallásos jellegű tárgyi népművészet (P. Szalay Emőke, Szócsné Gazda Enikő, Tamás Iringó-Kovács Mária-Márta), a felekezeti és etnikai együttélés (Balatonyi Judit, Györfy Eszter, Hoppál Bulcsú, Komáromi Tünde, Pozsony Ferenc, Vass Erika), a vallás-ethnológiai jellegű digitális archívumok felhasználási lehetőségei (Ilyefalvi Emese-Tóth G. Péter-Zombory Andrea), a vallás és a társadalmi-gazdasági élet összefüggése (Kész Réka, Pócs Éva, Prikler Szilvia, Simon András), a vallásos társulatok és a vallásosság irányító személyiségeinek működése (Fábián Gabriella, Kész Barnabás, Kicsi Noémi, Őrsi Julianna) tárgykörökben.

A konferencia nyitásakor egy-egy rövid előadás keretében megemlékeztek a nemrég elhunyt Ujváry Zoltán debreceni professzorról (Voigt Vilmos) és a folkórgyűjtő, múzeumalapító Kallós Zoltánról (Tánczos Vilmos). Ugyancsak a rendezvény keretében a Kriza János Néprajzi Társaság székházában Thomas Şindilariu történész, a brassói Honterus Levéltár levéltárosa és Pozsony Ferenc néprajzkutató, az MTA külső tagja megnyitották a *Reformáció Erdélyben* című kiállítást, amelynek anyagát a Kelet-európai Német Kulturális Fórum állította össze. A konferencia vallás-ethnológiai tanulmányi kirándulással zárult a Válaszút – Bonchida – Szamosújvár – Szék – Füzesmikola útvonalon.

A rendezvényről bővebben a <https://2018-kolozsvar-nepivallasosság-konf.webnode.hu/> honlapon lehet tájékozódni, ahol a konferencia programfüzete és az előadások kivonata is elérhető. A konferenciakötet szerkesztése folyamatban van.

TÁNCZOS VILMOS

**A magyar vidék múltja és jelene
a társadalomtudományok metszéspontjában
(Dunaújváros, 2018. június 15.)**

Az Intercisa Múzeum 2018. június 15-én a magyar vidék történetiségét és jelenét vizsgáló interdiszciplináris konferenciának adott helyszínt, amely Balogh Pál Géza néprajzos muzeológus kezdeményezésére jött létre. A szakmai összejövettel létrejöttét az motiválta, hogy fiatal néprajzos kutatóként hamar kiderült számomra: bármit is kutatunk, lehetetlen elmélyült vizsgálatokat folytatni a rokon tudományok eredményeinek alapos ismerete nélkül – mégis, az ugyanazon jelenség két oldalát vizsgáló kutatók sokszor annak ellenére nem tudnak a másik létezéséről, hogy fizikailag mindössze száz méter fizikai távolságban vannak egymástól. Ezt a hiányt többek közt a hasonló, egy témát interdiszciplináris igénnyel körbejáró konferenciák lehetnek képesek orvosolni, amelyek egyúttal a rokon kutatási irányok tudáscseréje mellett szakmai – és ettől elválaszthatatlanul, emberi – kapcsolatok szövődésére is lehetőséget adnak.

A konferencia végül 5 szekcióban járta körül ezt a rendkívül tág témát, a történetiségtől a jelen felé haladva. Néprajzi, antropológiai, történeti és művészettörténeti előadásokat egyaránt hallhattunk. Az első szekció három előadása a 20. század vidékének társadalom- és politikatörténetét, a hatalom és a helyi életvilágok kapcsolatait járta körül. Fritz János előadásában a második világháború előtti magyar kiscgazdapártok történetét járta körül mentalitástörténeti szempontból. A következő előadás az országos szintű vidékpolitika bemutatásáról a helyi életvilágok irányába tett egy lépést. Eitler Ágnes mikro-nézőpontú esettanulmányában egy országos politikai esemény, a földosztás lokális térben való megvalósulását elemezte egy kónyi földbirtokper bemutatása során. A szekciót Nagy Pál előadása zárta, aki a magyarországi cigányság és szegénység összefüggéseit tárgyalta történeti nézőpontból.

A második szekcióban a vidék gazdaságának különféle szegmenseiről hallgattunk előadásokat. Először Molnár Ágnes mutatta be, hogy a 21. századból visszatekintve sikeresnek tekinthető-e a kiskanizsai kisüzemi kertészek, a *sáskák* gazdasági stratégiája. Kurucz Réka az 1950-es évektől egészen napjainkig tekintette át a túronyi szőlőművelés változásait. Végigkövethettük a hagyományos gazdasági formák szocialista kori átalakulását, a kollektivizálás és a háztáji gazdaság hatásait, majd a '90-es évek privatizációs folyamatainak hatását, végül az EU csatlakozás hatására bekövetkező változásokat és napjaink szőlőművelésének szomorú látletét. Zsindely Borbála Rózsa a „személyes történelem” egy izgalmas történeti forrását mutatott be előadásában: saját felmenője, Mészöly Magdolna memoárjának értelmezési lehetőségeit gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból, benne a biatorbágyi Ilonahengerműmalom történetére is kitérve. A forrás izgalmas betekintést enged a

polgári réteg életmódjába, mentalitásába, gazdasági életébe és mindennapjaiba. A szekció záróelőadásában Gódány Nikoletta a vidék gazdaságának egy újabb szegmensét, a szervezett falusi turizmus megjelenését vette górcső alá. Az izgalmas előadás a napjainkban oly fontossá váló ágazatot mutatta be társadalomtörténeti nézőpontból.

A konferencia résztvevői

A következő szekció a tárgyi kultúra egy szeletén, az épületeken keresztül közelítette meg a vidék társadalmi változásait. Brunner Attila előadásában a szecesszió vidéki megjelenési formáit mutatta be, kitérve a tárgyi örökségünket fenyegető veszélyekre is. A művészettörténeti megközelítésű előadás remekül mutatta be, hogyan jelenik meg egy elit kultúrából eredő stílus a közép-körében. Nagyné Batári Zsuzsanna a nyári konyhákra irányuló nagyszabású kutatása első eredményeiről számolt be a konferencián – bevezetve minket az épülettípus távoli múltjába, megismertette minket a népi kultúrában játszott szerepével és a kutatás (főként az online adatfelvétel) módszertani dilemmáival is. A szekció záróelőadásában Törő Balázs ismertette meg minket Balatonakali nyaralókultúrájának múltjával. A vidék építészetének egy újabb izgalmas aspektusa jelent meg a prezentációban: a belföldi turizmus és a nyaralók, azok a típustervek épületek, amelyek pár évtized alatt gyökeresen átalakították a Balaton környéki falvak építészeti és társadalmi képét egyaránt. Az előadó nemrég kiállítást is rendezett Balatonakalin a témáról, ezen kutatás eredményeiből hallhattunk ízelítőt.

Az utolsó előtti szekcióban a szokásvilág eltérő aspektusai kerültek kivezésre: a vallásos ünnepi szokások, és a mentalitás, a hétköznapi szokásainak a szintje. Prikler Szilvia Beatrix előadásában egy vallásos ünnephez kapcsolódó szokás, a halászi *csingislovas felvonulás* történeti elemzését mutatta be. A nagyszabású változásvizsgálat az első elérhető adatoktól egészen napjainkig követte a felvonulás változó képét, és bemutatta a látványos ünnepi szokást alakító társadalmat is. Lajkó Gergely előadásában a mentalitás változásának egy izgalmas szegmensét: az állatkínzáshoz való hozzáállást követte végig, főként a lótarásból vett példákon keresztül, zömmel korabeli sajtócikkekre alapozva. A téma izgalmasan szemléltette elit és népi kultúra ütközéseit, a parasztság és pásztorság mentalitását átalakítani kívánó polgári szemléletet, és a kialakuló párhuzamos különidejűségeket. Végül Kohut-Ferki Julianna beszélt előadásában Beregdéda együtt élő vallási és etnikai csoportjairól. A településen számos vallás – római katolikus és görögkatolikus, ortodox, református, Jehova tanúja, baptista, illetve az új élet roma egyház tagjai – és több etnikum – magyar, ukrán és cigány – él együtt. Az előadó elemezte a vallásgyakorlás és a vallási identitás határképző funkcióit, és hogy miképp köti össze és választja el a vallás egy multietnikus társadalom lakóit.

Az utolsó szekcióval eljutottunk a vidék jelenéig. Pulszter Zsuzsanna előadásában az Ormánság gazdaságát elemezte: a szegénység enyhítését célzó közfoglalkoztatási programok és a piacon érvényesülő mezőgazdasági vállalkozások egyidejű jelenlétét. Ezután Kiss Bence Álmos előadásában egy civil szervezet vidéki településen betöltött helyét mutatta be politikai antropológiai megközelítésben. Az előadás részletesen ismertette kutató és kutatott szerepét a településen belül, a folyamatosan változó társadalmi-hatalmi térben. Végül Sándor Vivien azt a folyamatot mutatta be, amelynek során falvakból kistérségi központok jönnek létre, és hogy milyen hatással lesz ez a folyamat ezen lokális központok társadalmára. Kutatásával a néprajzi módszertan és szemlélet kiterjesztésének lehetőségét is szemléltette.

Egy konferencia persze nem csak az előadásokról szól. Lévén, hogy a hallgatóság is kellően sokszínű volt – többek közt tájépítész, helyi gazdaságfejlesztő, történész is ült körülünkben –, a szekciók után élénk eszmecsere és viták alakultak ki. Többször szóba került az elhangzott ismeretek alkalmazásának lehetősége, a társadalomtudományos ismeretek vidékfejlesztésben való hasznosulása és ennek dilemmái is. A résztvevők egyrészt megegyeztek abban, hogy az alaposabb megértés jobban működő fejlesztési projektekhez vezet, másrészt élénk vita alakult ki arról, miképpen érdemes olyan fejlesztésekhez hozzájárulni, amelyek valóban az érintettek érdekét szolgálják.

BALOGH PÁL GÉZA

Csángó Fesztivál (Jászberény, 2018. augusztus 7–12.)

2018 nyarán 28. alkalommal Jászberényben lezajlott Csángó Fesztivál nemcsak a város, a Jászság, hanem az ország, sőt, a Kárpát-medence egyik legnagyobb és egyben legnépesebb folklóreseménye volt.

A kezdetekről

„Különös, történelmi időket éltünk” – mesélte Papp Imre, a Csángó Fesztivál alapítója. „Az 1989. decemberi romániai forradalmi változások után először hívhattunk meg Moldvából hivatalosan csángó táncosokat, énekeseket, zenészeket a Jászság Népi Együttes táborába. Bár felszabadultak a határok Románia és Magyarország között, mégis sok kihívást tartogatott a sors, hiszen az adatközlőkkel teli autóbuszokat feltartóztatták a román hatóságok és egy egész napig várakoztatták a határon az amúgy is elgyötört idős embereket. Így sok-sok késéssel érkeztek az első csoportok. Már várták őket a jászberényi táncosok és – soha nem felejttem el a pillanatot – amikor a kétnapos autóbuszút után megfáradt táncosok bejöttek az együttes Víz utcai nagytermébe és a zenészek elkezdtek zenélni, a csángók a zene hallatára táncra perdültek és hajnalig tartó fergeteges tánc ház kerekedett.”

A fesztivál társalapítójaként jómagam a Bákó környéki moldvai csángó énekeseket, táncosokat, zenészeket Kallós Zoltán segítségével ismertem meg. Egyikük a klézsei Hodorog Luca már betegen érkezett Jászberénybe. Még hetekig élvezhettük csodálatos, kissé rekedtesnek tűnő, jellegzetes torokhangon megszólaló éneklését. A csángó asszony ismerte a 17. századi egyházi énekek, a Kajoni János által összegyűjtött *Cantionale Catholicum* valamennyi magyar és latin nyelvű szövegét és dallamát. Hosszan beszélgettünk a *guzsalyasokról*, *horbákról* (csángó táncházak), mesélt a lakodalmak szertartásairól. Betegsége előrehaladtával azonban kórházba került. Luca néni egy alkalommal azzal fogadott a kórházban, hogy megálmodta a saját temetését, de azt is tudta, hogy az még nem történhetett meg. Mesélte, hogy látta a hatalmas tömeget az utcákon, majd határozottan a következőket mondta: „*Azt szeretném, hogy magyar földbe temessenek, ha meghalok.*” Úgy történt minden, ahogy megálmodta. Három autóbusszal hoztuk át Moldvából a rokonságot, a csángókat. Az asszonyok a Jászság Népi Együttes házában három napig virrasztottak és énekelve búcsúztatták. Hatalmas tömeg gyűlt össze a temetésre: táncházasok, néptáncosok, zenészek. Ekkor határoztuk el, hogy létre kell hozni egy fesztivált annak érdekében, hogy a csángó magyarok szellemi értékei a nagyközönség számára is megismerhetővé váljanak.

A Csángó Fesztivál volt az első alkalom Jászberényben, amikor az emberek nem hivatalos és kötelező módon, hanem önszántukból jöttek az utcára a színpompás táncos felvonulókat ünnepelni. Antall József szabadon választott

miniszterelnök vidéki első beszédét Jászberényben tartotta a Csángó Fesztiválon. Tömegek lepték el a Lehel vezér teret. A moldvai, gyimesi és barcasági csángók mellett Magyarszentbenedekről 3 pár táncos érkezett, akik azután minden esztendőben szinte hazalátogattak a jászokhoz, de itt voltak a györgyfalviak, a csíkszentdomokosiak, a méraiak, a marossárpataki táncosok, és persze sok-sok zenész, néptáncos, tánc házas. A következő években azután a Felvidékről, a Vajdaságból és a diaszpórából is hívtunk táncosokat, zenészeket. Az eleki és a méhkeréki román nemzetiségi táncosok mellett magyarországi hagyományőrzők is szerepeltek szép számban az elmúlt évtizedekben. Már az első alkalommal megrendeztük a Csángó Konferenciát, amelyen Benda Kálmán történész elnökölt és az azt követő években Kallós Zoltán Hofer Tamás, Pozsony Ferenc, Paládi-Kovács Attila, Felföldi László, Faragó József, Nagy Jenő, Bosnyák Sándor, Virt István, Andrásfaly Bertalan, Halász Péter, Hortiné Bathó Edit és jómagam is tartottunk előadást a Kárpát-medencében és Moldvában élő magyarok népi kultúrájáról. Emlékezetes kerekasztal-beszélgetés zajlott Csoóri Sándor, Makovecz Imre, Kallós Zoltán, Tímár Sándor, Halmos Béla, Virágvölgyi Márta, Petrás Mária, Agócs Gergely részvételével arról, hogy mit is jelent és mire való a néphagyomány, milyen szerepe, küldetése van az egyes generációknak a hagyományőrzésben.

*Moldvai csángók csoportja Jászberény főterén
(Fotó: Péterbencze Anikó)*

A kezdetektől célunk volt a kisebbségben élő, őshonos etnikumok szellemi értékeinek bemutatása. Az Európai Kisebbségek Folklór Fesztiválja nemcsak egy alcíme a rendezvénynek, hanem az első évektől igyekeztünk összekapcsolni a keleti és a nyugati kulturális szellemiséget. Segített ebben a folyamatban Felföldi László, az MTA Zenetudományi Intézete (ma MTA BTK ZTI) Táncosztályának akkori vezetője, aki elhozta a fesztiválra az Európai Bizottság küldöttségét, köztük Tytti Isohookana Asunmaa korábbi finn kulturális miniszter asszonyt, aki harcosan képviselte és képviseli ma is a moldvai csángók sorsát az Európai Unió szervezeteiben. A fesztiválra már az első évektől meghívást kaptak a baszk, breton, lapp, ciprusi török, lengyelországi gorál, az olaszországi Dél-Tirolból a német anyanyelvű kisebbségek, észak-amerikai indián, dél-afrikai zulu és más kisebbségben élő etnikumokat képviselő kulturális csoportok. A néptáncbemutatók, tánctanítás, néprajzi munka mellett minden évben megszerveztük Luca néni emlékére a Hodorog Luca Énekversenyt, amelyet rendszeresen közvetített a Kossuth Rádió is. A zsűriben pedig olyan kiváló szakemberek ültek, mint Petrás Mária csángó származású *Prima Primissima*-díjas énekművész és a 2018 tavaszán elhunyt Kallós Zoltán.

A 2018. évi Csángó Fesztivál programjai

Az elmúlt két évtizedben a Jászság Népi Együttesre épülő Csángó Fesztivál egyre több új értéket tudott felszínre hozni. A Folklór Kulturális Közalapítvány szervezésében a jászberényi városvezetés és a kulturális kormányzat, valamint a jászsági vállalkozók által támogatott fesztivál időben és térben is többszörösére nőtt. Szűcs Gábor, a fesztivál igazgatója és a köréje kiépült szervezőgárda, valamint a nagyszámú önkéntes csapat sikeresen vezényli le az egyhetes programsorozat több ezer fős eseményeit. Idén 35 hagyományörző csoport és táncegyüttes, 10 jászberényi tánccsoport, 20 zenekar és számos fellépő művész járult hozzá a rangos esemény sikeréhez.

Hagyományörző programok

A fesztiválra a gyimesfelsőlóki (Lunca De Sus) csángó táncosok, a Kesice Gyermeknéptáncgyüttes és a Tatrospart Néptáncsoport mellett Moldvából Klézséről (Cleja), Külsőrekecsinből (Fundu-Racaciuni), Dumbravénból (Dumbraveni) és Trunkból (Galbeni) érkezett egy 30 fős csángó csoport. Az éppen Magyarországon táborozó dumbravéni fiatalok is bemutathatták tánc tudásukat. Erdélyből az észak-mezőségi Budatelkéről (Budesti) származó román hagyományörző táncosok korukat meghazudtoló módon erőteljes, pergő verbunkot és páros forgós táncokat adtak elő. Kalotaszeg széléről Györgyfalváról (Gheorghieni), a Küküllő mentéről Magyarlapádról (Lopadea Noua), Mezőségről Ördöngösfüzesről (Fizesu Gherlii) és Visából (Visea), a Maros mentéről Szászcsávásról (Ceuas) érkező már idősebb táncosok abból a bizo-

nyos tiszta forrásból táplálkozó és talán éppen ezért olyan meggyőző és hatásos táncolását élvezhette sokadik alkalommal a már-már szakmai közönségnek számító járszágiak több ezer fős tömege. A nézők régi ismerősként köszönthették a felvidéki Ilosvai Selymes Péter Együttes (Nagyida–Velká Ida) és az imregi (Brehov) hagyományőrző asszonyok, a Vajdaságból a szabadkai táncosok valamint a nagyecsedai hagyományőrzők bemutatóját, akik a színpadra varázsolták a múlt idők élettel teli gazdag táncos multságainak hangulatát.

Nagyecsedai táncosok a fesztiválon
(Fotó: Péterbenze Anikó)

Az elmúlt években hivatásos külföldi együttesek műsorával is bővült a program. Ez alkalommal török, szerb, illetve mexikói táncosokat látott vendégül a fesztivál. Igazi csemegét ígért a szenegáli származású, bár már Európában élő Ballett Camara 4 tagú csoport bemutatója. Eltekintve a közönségnek szánt tapsoltatós, hatásvadász allűröktől, vérbeli törzsi rituálét, sámántáncot láthattunk. A szellemidézés megannyi táncos mozzanata rabul ejtette a nézőket és a hatalmas dobokkal már amúgy is felpezsdített színpadi hangulat szinte elvarázsolta a közönséget.

Jászok–Somnakaj–Fölszállott a páva

A programok között válogatva meg kell említenünk a nulladik napon, azaz a keddi esti szabadtéri színpadon zajló *Jászok* című történelmi táncjátékot, amely Mihályi Gábor koreográfiájával Melis László zenéjére az Állami Népi Együttes és a Jászság Népi Együttes, valamint a népes Jászok Vegyeskar, a Hírvivők Ensemble szimfonikus zenekar, a Zagyva Banda, valamint Pál István Szalonna és bandája zenekara közreműködésével igazi művészi élményt nyújtott. A jász identitás ilyen korszerű formában bemutatva új dimenziókat és új távlatokat nyitott meg és nemcsak esztétikai élményt adott, hanem továbbgondolásra ösztönözhetett mindenkit, hogy lám, mi mindenre alkalmas a néptánc, ha értő kezekbe kerül. A szabadtéri színpadon mutatták be a *Somnakaj* című gypsy musicalt is, amely igényesen ötvözte az autentikus roma és a városi cigány folklór elemeit. A kiváló énekes és zenei teljesítmény méltán vonta büvőkörébe a nézőket.

Már megszokott programja a fesztiválnak a televízióból ismert *Fölszállott a páva* televíziós műsor a jászberényi szabadtéri színpadon, amelyen a hazai néptáncművészet kiemelkedő előadói gyönyörködtették a nézőket. A műsorban a felnőtt és a gyermek vetélkedők legsikeresebb előadói szerepeltek.

Kárpát-Haza Magyar Konferencia és Üzletember Fórum

A fesztivál programjában ötödik alkalommal került megrendezésre a Kárpát-Haza Magyar Konferencia és Üzletember Fórum, amelynek ebben az évben a hagyományokra épülő családi vállalkozás volt a vezérmotívuma. A három napon át tartó programot a jászok híres ereklyéjének, azaz a jászok kunok kürtjének és a jászok megváltásának, a redemptionnak az emléket őrző történelmi zászlókkal érkező jász huszárok és jászok kapitányok bevonulása nyitotta meg. A város polgármestere, dr. Szabó Tamás köszöntötte a népes vendégsejéretet, majd az innovációs és technológiai államtitkár, dr. György László, ezután pedig a kultúráért felelős államtitkár, Fekete Péter megnyitója következett. A programot a Jászság Népi Együttes fiatal táncosai, majd a Friczka Táncgyüttes műsora színesítette. A vendégek megtekinthették a Jelenben élő jász hagyományok című népművészeti kiállítást. A hagyományos, díszes jász viseletek mellé a Jászsági Népművészeti Műhely Egyesület alkotói, Gál-Dobos Beáta és Tajti Erzsébet komoly szakértelemmel odaillesztették a modern, hordható ruhadarabokat is, s így valódi folytonosságot teremtettek múlt és jelen között.

A konferencia–fórum részvevői gazdasági és szellemi műhelyek képviselői voltak: a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Egyesülete, az Udvarhelyszéki Vállalkozók Egyesülete, a szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, a zentai Gazdakörök vezetői, valamint a Jászsági Menedzser Klub Egyesület vállalkozói és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusa,

a Trencsényi Dubcek Egyetem, a Háromszék Néptáncegyüttes, az Állami Népi Együttes, a Jászok Egyesülete, a Magyar Asszonyok Érdekszövetsége, az Erdélyi Magyar Pedagógus Szervezet, a Keresztszülők a Moldvai Magyar Nyelvoktatásért Egyesület, jászági önkormányzatok, a Jász Múzeum, a jászberényi Csángó Ház és Video-Archívum. A tanácskozás célja az volt, hogy a Kárpát-medencei magyarság sorsáról a kultúra és a gazdaság vezető szakembereit közös gondolkodásra ösztönözzék. A témák között az újkori közgazdasági és gazdaságpolitikai gondolkodásról, az innovatív megoldásokról, a gazdaság és a kultúra közös szerepvállalásáról beszéltek az előadók. Hozzászólásaikban a résztvevők szorgalmazták a mind hatékonyabb információkhoz jutást és az egymás közötti információcserét, amely segítheti a szülőföldön maradási az őshonos kisebbségek számára a Kárpát-medencében. A konferencián a Csángó Fesztivál Alapítvány nevében Papp Imre alapító kurátor, a rendezvény fő szervezője bejelentette a Kárpát-Haza Klub megalakítását, amely civil ernyőszervezetként az egységes szellemi és gazdasági élettér eredményes működését kívánja szolgálni a Kárpát-medencében és Moldvában. A konferencia harmadnapján a Jász Hagyományörző Egylet és a moldvai csángók énekével fejeződött be a rendezvénysorozat.

Csángó Ház és Video-Archívum

A Csángó Fesztivál és a Konferencia–Fórum közös programjaként a 2017-ben felavatott Csángó Házban állandó kiállítás keretében megnyílt a Video-Archívum, amely Papp Imre és Péterbencze Anikó magángyűjteménye. A Csángó Ház állandó kiállítása elsősorban csángó viseletgyűjtemény, de van itt gorzafalvi kerámia, Hodorog Luca kézzel írott énekeskönyve, értékes falvédők, egy 60 méteres, 4 részből font menyasszonyi réznyaklánc, keptárok (bőrre hímzett bundák), férfi hosszúbunda, bucsum (hosszúkürt). A falakat az 1930-as évekből Lükő Gábor, Domokos Pál Péter, Veress Sándor fotói, valamint az elmúlt 30 év Moldvában készített fényképei díszítik. A mennyezeten pedig egy 50 négyzetméteres, magyar helységfeliratokkal ellátott Moldvátérkép látható. Az archívum több mint 300 órnyi dokumentumot őriz az 1980-as évektől napjainkig Kárpát-medencei és moldvai táncos-zenei gyűjtemésekről. A moldvai csángó témák közül betekintheünk azokba a filmfelvételekbe, amelyek a népszámlálás körüli atrocitások, az erőszakolt asszimilációs törekvések és a csángó magyarok kultúrájának összefüggéseiről szólnak. Riportokat láthatnak az idelátogatók a moldvai magyar nyelv iskolán kívüli oktatása körüli egyéni küzdelmekről, történeteket ismerhetnek meg a papság és a csángók viszonyáról, a csángó életmódról, és sok felvétel készült a legutóbbi évek új folklórjelenségeiről, a Moldvában napjainkban éledő táncszakasz szerepéről, a csángók identitásáról. A gyűjtemény ingyenesen látogatható.

Csángó „menyekező”

A zárónapon is jutott különleges élmény a nézőknek. Agócs Gergely népzenekutató, zenénk keleti párhuzamait kutatva, közös gyűjtőúton vett részt Somfai Kara Dávid sámánkutatóval és Sipos János népzenekutatóval az Észak-Kaukázusban. Tőlük tudjuk, hogy a nogajok mint rokon népet tartanak bennünket számon, pedig mi magyarok eddig erről nem igazán hallottunk. Igazi várakozás előzte meg a Nogaj rajonból érkező Arslambek Szultanbekov és Agócs Gergely közös bemutatóját. Olyan zenéket hallhatott a közönség, amelyeket közel ugyanarra a dallamra Agócs Gergely magyarul és zenész kollégája pedig a török eredetű altáji nogaj nyelven énekelt, vagyis a dallamot a nogajok is ismerik. Annál nagyobb meglepetést okozott, amikor a két zenész bemutatóját követően és tőlük függetlenül ugyanezt a dallamot „*Mikor kicsin leán vótam...*” kezdetű szöveggel a moldvai csángók is elénekelték a színpadon!

Csángó „menyekező”
(Fotó: Péterbencze Anikó)

A *Csángó menyekező* című összeállítás az elmúlt 30 év csángó néprajzi gyűjtéseire támaszkodva olyan különleges lakodalmi rítusokat elevenített fel, amelyeket eddig a magyar közönség még nem láthatott, sőt, néhány rituális elemében a néprajzi tudományos élet számára is új mozzanatokat tár fel. Lakodalmi rituális táncok és beavatási szertartások sora jelent meg a hagyó-

mányórzó csángó táncosok műsorában. Talán a legkülönösebb mozzanat a *burkozásnak* nevezett beavatási szertartás, amely a kirgiz és a kazah népek körében is ismert. A *nyírásza* (menyasszony) keresztanyja egy hosszú, bokáig érő fehér lepellel borítja le a leányt a szülői háztól való búcsúzásakor. A letakart menyasszonyt azután így kísérik végig a *nyirely*, azaz a vőlegény házához, ahol csak az örömanya emelheti fel a leplet, felfedve a menyasszony arcát. Ezt a szokást a közönség soraiból a műsort szemlélő nogaj énekes is jól ismerte, hiszen – elmondása szerint – náluk is hasonlóképpen avatják fel az új asszonyt. A műsorban Petrás Mária, Diószénben született csángó énekművész és a csángó zenészek közül a híres klézsei furulyás, Legedi László István is közreműködött. A táncosok a hagyományos fehér *kerpakendőkben* (szótt fehér fátyolszerű lepel) és a *veres menyekézős* (piros fonalakkal szótt) *ingekben* pompázatos látványt nyújtottak. A *Csángó menyekéző* a csángó csoport dinamikus előadásának köszönhetően méltán vívta ki a közönség ovációját.

Vajon mi tartja életben közel 30 esztendeje a fesztivált? A Csángó Fesztivál szimbólum lett, mert a moldvai, gyimesi, barcasági csángók kultúrájának megőrzését, népszerűsítését jelenti egyrésztől, tágabb értelemben a történelmi viharok során elszakadt nemzetrészek és a diaszpórában élő magyar etnikum kultúrájának gyakorlását segíti, valamint a távoli országokban élő magyar gyökerű fiatal nemzedék nemzeti hovatartozásának, magyar identitásának kialakításához és megerősítéséhez is hozzájárul. Meggyőződésem, hogy ez a gondolat és ez az eszmeiség tartja életben és vonzza Jászberénybe a több mint tízezer látogatót immár közel három évtizede. Csoóri Sándor fogalmazta meg talán legkifejezőbben, mi is lehet a küldetése egy ilyen eseménynek: „...*a néphagyományt nem ápolni kell, hanem meg kell tanulni, akkor majd az ápol bennünket!*”*

PÉTERBENCZE ANIKÓ

* A cikkel kapcsolatban megemlítjük, hogy a *Néprajzi Hírek* korábban is figyelemmel kísérte a Csángó Fesztiválokat (Csángó fesztivál és konferencia Jászberényben. 1991. 4. sz. 150.; Csángófesztivál és konferencia. 1992. 1–4. sz. 223.; Péterbencze Anikó: Csángó fesztivál és konferencia Jászberényben. 1993. 3–4. sz. 22–24. sz.; Sándor Ildikó: Jászberényi rendezvények. Folklórfesztivál, tábor és konferencia és konferencia (1998. július 25.–augusztus 2.). 1998. 1–4. sz. 50–52.; Aikawa Noriko: Jászberényi rendezvények. A „Sokszínű Európa: illúzió vagy realitás” című nemzetközi konferencia megnyitója (1998. július 28.). 1998. 1–4. sz. 53–56.) és elhunytakor a fentebb említett Hodorog Lucáról is megemlékeztünk (Péterbencze Anikó: Lőrincz Luca moldvai csángómagyar asszony emlékére. 1990. 3–4. sz. 112–114.). A SZERK.

A munkáskultúra és az ipari táj átalakulása
– munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Közép-Európában és
Magyarországon
(Eger, 2018. szeptember 20–21.)

A kétnapos tudományos konferencia – Bartha Eszter, Valuch Tibor és Tóth András szervezésében – két fontos célt tűzött ki maga és a résztvevők elé: 1) feltérképezni a rendszerváltás utáni de-indusztrializációs és re-indusztrializációs folyamatok társadalmi hatásait, emberi következményeit; 2) képet adni az ipari örökségvédelem helyzetéről, lehetőségeiről. A konferencia fő súlypontja végül az észak-magyarországi régióra esett, de az elméleti megközelítések megkísérelték kelet-közép-európai és globális kontextusba ágyazni azokat a gazdasági-politikai-társadalmi folyamatokat, amelyek a hagyományos munkásközösségek, munkáskultúrák sorsát alakították-alakítják az informatikai forradalom utáni Európában. Ebben az összefüggésben fontos kiemelni Paládi-Kovács Attila munkásságát, aki nagyon sokat tett a bányász-közösségek hagyományos életének néprajzi megőrzéséért, és ez az elkötelezettség az oktatásban is megmutatkozott, hiszen több tanítványát is az előadók között köszönthettük a konferencián. Külön örömmel számolhatunk be a rendezvény interdiszciplináris jellegéről: a néprajztudomány képviselői mellett történészek, szociológusok, közgazdászok és munkajogászok is részt vettek a közös gondolkodásban, amely arra irányult, merrefelé is tart a hazai örökségvédelem, munkáskutatás, és merrefelé tartanak a „klasszikus” munkásság örökösei.

A konferenciát Pintér Mária Zsuzsanna, a vendéglátó Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és Pap József, a Történettudományi Intézet igazgatója nyitották meg. Mindketten hangsúlyozták a téma aktualitását, különösen azokon a területeken, ahol az egykori szocialista ipar leépülése máig érezteti hatását, és ahol nem – vagy nem kielégítő mértékben – került sor új iparágak vagy megfelelő szolgáltató szektor kiépülésére, és sokszor az elvándorlás jelenti az egyetlen „kiutat”.

A megnyitóban már említett folyamatokat gondolta tovább – más-más szempontból – a két plenáris előadó. Alabán Péter elsősorban azokat a folyamatokat elemezte Ózd példáján, amelyek miatt a rendszerváltás nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket. Azokat, amelyeket a liberális demokráciába és piacgazdaságba történő „átmenethez” fűztek az emberek és a kelet-európai politikusok. Az előadó rámutatott, hogy az általa vizsgált térség és az egykori iparváros, Ózd kapcsán a többséget alkotó volt ipari munkásság esetében nem beszélhetünk valódi kontinuitásról a rendszerváltozást követően, s ez nem mellékes módon jelentős identitásvesztéssel is járt. Amíg az egykori acélgyári kolónián lakók közös identitástudattal bíró, jól meghatározható lokális közösséget alkottak, addig a „rég” eltűnése már nem hozott „újat”: az „egy gyár, egy város” csapdakör és a dezintegráció során és azt követően iga-

zi áttörés nem tapasztalható. Elemzésében kitért arra, hogyan jelent meg és vált elterjedté a mélyszegénység, a depriváció és ennek milyen hatásai lettek az elkövetkező évekre és az ezredfordulóra lokális szinten. Ugyanakkor terjedelmes nemzetközi szakirodalom feldolgozásával demonstrálta, milyen kudarc- vagy sikertörténetek fűződtek más országokban a leépülő iparvárosok rehabilitációjához.

A következő plenáris előadó, Németh Györgyi a hazai ipari örökségvédelem helyzetét elemezte nemzetközi kontextusban. Louis Bergeron neves gazdaság- és társadalomtörténész, az ipari örökségvédelem nemzetközi szaktekin-télye a következő kérdést tette fel Pierre Nora korszakos jelentőségű köteté-ben az ipari korszakot elemezve: „*Kell-e ragaszkodnunk azokhoz a dolgokhoz, amelyeket brutálisan fenyeget a pusztulás veszélye?*” Egyértelműen igenlő válaszában iránymutatásként fogalmazza meg, hogy „*kidolgozandóak azok a tudományos eszközök, amelyek segítségével az ipar emlékezete hozzájárul a jelenkori társadalom keletkezésének a megértéséhez*”, és „*Kívánatos, hogy a társadalmunk belássa, hogy a saját érdeke ellen való, ha hagyja magát elvág-ni közeli vagy távoli ipari múltjától.*”¹ Vitathatatlan, hogy az ipari örökség, azaz az iparosítás materiális és immateriális emlékeinek összessége fontos erőforrás, amely megőrzésének elvi alapjait karták (Nyizsnyij Tagil Karta, Dublin Principles) biztosítják a kulturális örökség más elemeihez hasonlóan. Alapvetően történelmi forrás, amely hozzájárul a történelmi megismeréshez, ugyanakkor elősegíti az identitás megtartását a társadalom számára, miközben jelentős szerepet játszik gazdasági téren a fenntartható fejlődés elérésében. Magyarországon azonban a különböző szempontok alapján elvégzett elemzések (műemléki védelem, újrahazsnosítás) azt mutatják, hogy a rendszerváltást követően az ipari örökség kevésbé vagy egyáltalán nem esik tekintetbe mint fontos erőforrás, s ezzel nemcsak a nyugat-európai országok, hanem szomszédaink mögött is messze elmaradunk. Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy 1) ipari és műszaki műemlékeink száma és összetétele nem tükrözi adekvát módon az ország modern kori ipari fejlődésének történetét, különös tekintettel a 20. század második felére; 2) ipari örökségünk rohamosan pusztul és kevésbé hasznosul a gazdaság-, település- és régiófejlesztésben; 3) ipari örökségünk kevésbé épült be a köztudatba mint a kulturális örökség szerves és fontos része, következésképpen a nemzeti és a regionális identitásnak nem meghatározó eleme. Előadásában Németh Györgyi kitért néhány olyan folyamatra, amelyek kedvezőtlenül hatnak a hazai ipari örökségvédelem helyzetére és jövőjére; mivel a de-indusztrializációt a rendszerváltás indította el, ezért annak hatá-sai máig összefüggnek a hazai politika mindenkori alakulásával, az emléke-zetpolitikai küzdelmekkel.

¹ Bergeron, Louis: „L’age industriel”. In Nora, Pierre (ed.): *Les lieux de mémoire*. Paris, Éditions Gallimard, 1997. 3973–3997.

A nagy elméleti magyarázatokhoz tartozott Valuch Tibor előadása, aki történeti perspektívában értelmezte a munkásság helyzetét Kelet-Európában. Előadása első részében azt vizsgálta, milyen közös kelet-közép-európai jellemzők és előzmények mentén írható le a munkásság 1989 előtt. Ezek közül kiemelte az államilag vezérelt felül/túl iparosítottságot, az alacsony hatékonyságot, a teljes foglalkoztatottság/túlfoglalkoztatottság kérdését, a képzetlen munkaerő relatíve nagy arányát. Rámutatott, hogy az állampárt által kontrollált érdekképviselet rontotta a közös felépítési esélyeket, s alacsony maradt az ellenállási és kollektív érdekérvényesítési képesség – kivétel Lengyelország (Solidarnosc). Az előadás második részében áttekintette a közös kelet-európai jellemzőket a rendszerváltást követően. Kiemelten foglalkozott a munka világának radikális átalakulásával a transzformációs válság során, a(z ipari) munkásság leértékelődésével (a foglalkoztatás, politika, ideológia, közgondolkodás, társadalmi státusz terén) a szakma és szaktudás átörökítésének gyengülésével, a fizikai munka tartalmának átalakulásával, technicizálódásával. Hangsúlyozta az ún. terciálizálódást – a szolgáltató szektor és a kereskedelem foglalkoztatási szerepének növekedését (pl. árufeltöltő mint fizikai munkás), és szemléltette az ipari térségek részleges vagy teljes térbeli átrendeződését.

A nagy elméletek után következtek az elsősorban esettanulmányokon alapuló, ám az elméletet korántsem hanyagoló előadások. Bartha Eszter bemutatta, hogyan változtak meg több mint 15 év alatt a munkások által alkotott narratívák egy 2002–2004-es, illetve egy 2015-ös kutatás alapján (ez utóbbit Tóth Andrással közösen folytatta). Míg 2002-ben már szomorúan érzékelhető a régi munkásság „leértékelődése”, ezek a munkások még sokszor bizonyos nosztalgiával emlékeznek a Kádár-korszakra, és megőrzik baloldali politikai kötődésüket. Az új szakmunkás-generáció számára azonban a Kádár-nosztalgia már nehezen értelmezhető, és a politikai baloldal sem tudja őket megszólítani. Jellemző az etnonacionalista gondolkodás „mainstreammé válása”, a romák, a migránsok és más kisebbségek kriminalizálása, amellyel éppen azt szeretnék hangsúlyozni, hogy ők is a többségi társadalom egyenrangú tagjai.

Joe Juhász előadásában arra a jelenségre hívta fel a figyelmet, hogy a munkásság egyre jobban „beleolvadt”, integrálódott a fogyasztói kultúrába. Ahogyan fogalmazott: „*a dolgozó emberek már régóta nem éhes proletárok, sem nem rabjai a földnek. Ha valaminek rabjai, avagy valamire éhesek, az a fogyasztás. Proletárokból a fogyasztói társadalom kispolgáraivá váltak a munkások. Konzervatív életvitelű, magukat egyenesnek és rendes embereknek látó polgárokká, akik két lábon állnak a földön.*” Egyre kevésbé vonzza őket a progresszív baloldal. Ehelyett a tradicionális, vallásos morális értékeket hirdető, a munka- és családközpontú társadalom képét előtérbe állító, néppárti („populista”) jobboldal felé fordulnak.

R. Nagy József a mediatizált munkáskép médiaeseményekben történő sajtóosságairól beszélt. Előadásában azt vizsgálta, hogy a médiahasználók hogyan azonosítják a munkást, kit tekintenek annak, milyen szóhasználattal él-

nek, viszonyuk miatt szinte kizárólag negatív előjelű, amikor munkásokról esik szó. Egy sajtósárga munkásszimbólum – a svájcisapka – példáján keresztül kitért arra, hogy a médiában hogyan történik a munkás sztereotip vizualizációja. Előadása végén egy médiaesemény, egy tézstagyári munkás balesete példáján mutatta be, hogy a médiaipar hogyan kezeli a munkásokat mint médiatermékeket.

Murányi István előadásában egy, a közelmúltban lezárult nemzetközi MYPLACE projekt (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831) empirikus adatait elemezte. A 14 ország kutatóinak részvételével lezajlott négyéves projekt célkitűzésének – „*how young people's social participation is shaped by the shadows (past, present and future) of totalitarianism and populism in Europe*” – megfelelően a kutatási koncepció nem a nemzeti politikai kultúrák és örökségek különböző klasszifikációk alapján elkülönült összehasonlítására, hanem az összeurópai (pan-European) szemléletre koncentrált. Az előadás a magyar fiatalok nemzeti attitűdjét befolyásoló szociokulturális és szociálpszichológiai tényezők szerepét vizsgálja két lényegesen különböző szocializációs feltételekkel jellemezhető lakóhelyi környezetben (Ózd és Sopron). A kvalitatív interjúkra és etnográfiai esettanulmányokra támaszkodó módszerek alapján készült, a két város összehasonlítására koncentrált elemzés célja a politikai kultúra radikalizmus és populizmus szempontjából releváns és néhány jellegzetességének bemutatása – néhány európai adattal történő összevetést is felhasználva.

Tóth András a hazai szakszervezeti mozgalom fejlődésének példáján mutatott be két, értelmezésében párhuzamosan zajló folyamatot: egyfelől a pillarizációt, amelynek fő célja a munkásság integrációjának elősegítése a modern kapitalista társadalomba, másfelől pedig az osztályformálódást, amelynek fő célja a proletár osztályöntudat kialakítása és a kapitalista társadalom lerombolása, forradalom útján. Miközben az osztályformálódásnak könyvtárnyi szakirodalma van, a pillarizáció valóban jóval kevesebb figyelmet kapott a nemzetközi és a hazai szakirodalomban. Az előadás nemcsak a hazai szakszervezeti mozgalom történetéhez nyújtott új adalékokat, hanem elméletileg is vetett fel a további kutatást inspiráló kérdéseket.

Acsády Judit egy, a mikroelektronikai iparban végzett ún. „*pilot project*” eredményeit ismertette előadásában. A projekt a hollandiai kezdeményezésű, makeITfair nemzetközi kutatómunka keretében készült. A több kelet-európai országra is kiterjedő vizsgálat a 2000-es évek elején az elektronikai iparban dolgozók munkakörülményeit kutatta. Ebben az időszakban a mikroelektronikai ipar a rendszerváltozás után átalakuló, és sok szektorban egyre leépülő hazai ipar viszonylag dinamikus ágának tekinthető, elsősorban a zöldmezős beruházásokként ipari parkokat kialakító multinacionális vállalatok időleges tevékenységének köszönhetően. Az adatgyűjtés és interjúk tanúságai alapján kirajzolódott a sok tekintetben védtelen helyzetben lévő, állandó munkaerő piaci változásoknak kitett munkások helyzete, és a szakszervezeti tevékeny-

ség, a munkás-érdekvédelem nehézségei, valamint a nemek szerinti meghatározottságok és sajátosságok a munkavállalásban az adott területen.

Ferencz Zoltán és Csizmady Adrienne előadása a magyar újvárosokban és térségeikben megfigyelhető társadalmi polarizációs folyamatokra fókuszált. Az előadás képet adott a 11 magyar újváros és térségük társadalmi és térbeni sajátosságairól, a társadalmi polarizációs mechanizmusokról, néhány helyen összevetve a tradicionális fejlődési utat bejárt magyar nagyvárosi térségek hasonló viszonyaival. Az újvárosok esetében is az utóbbi években már jól láthatóan definiálódik a negyedik urbanizációs szakasz, az ismételt koncentráció, miközben a társadalmi polarizáció egyre erőteljesebbé válik. A szegregáció és az irányába ható tendenciák megerősödése a térbeli elkülönülés az utóbbi időben egyre markánsabbá váló mintáit hozza létre. Mindezek miatt a városok jobb fizikai tulajdonságú területeinek egy része a dzsentrifikációban vagy az új ingatlanpiaci fejlesztésekben felértékelődve a magasabb státuszúaknak nyújt a nyugat-európai trendek szerinti lakóhelyet. Más része az alacsony státuszúak mikroszegregátumait konzerválja. Hasonló folyamatnak vagyunk tanúi a városkörnyékeken: a jobb fizikai helyzetű elővárosokban a magasabb, a rosszabb helyzetűekben az alacsonyabb státuszú népesség koncentrálódik.

Kelemen Katalin a győri vállalkozások példáján vizsgálta, mennyiben segíti elő a „*multikulti*” környezet a kisebb hazai vállalkozások bekapcsolódását a gazdasági életbe. Két változót emelt ki: a régió gazdasági teljesítményét és az ágazati struktúráját, azon belül is elsősorban az iparosodottságát. Húsz évvel ezelőtt Győrött – a nyugat-kelet hipotézissel szemben, azaz, hogy a nyugati régiók erőteljesebb gazdasági és kulturális fejlettsége olyan „*vállalkozói potenciál*” is biztosít, amiből a vállalkozások sűrűségének is nyugat-kelet lejtő szerinti alakulása következik – a kutató a vállalkozások átlagos sűrűségét és az ipari vállalkozások szintén átlagos arányát találta a városban. Ez a (nagyipar által meghatározott) magasabb jövedelem multiplikatív, és az ágazati struktúra egymást keresztező hatásainak eredőjeként értelmezhető. A helyi gazdaságot meghatározó nagyipar által nyújtott ismeretek kisvállalkozásba nehezen konvertálhatók, illetve a nagyipari alkalmazotti alternatíva megemelte a vállalkozások opportunity cost-ját, de legalábbis nem kényszerített az önállóságra. Mára felerősödtek a teljesítmények területi különbségei, csakúgy a (megyei) jövedelmek nyugat-kelet tengely mentén való differenciálódása. A jövedelem differenciálódása mögött az iparosodottság mértéke meghatározó. A magyar GDP iparban létrehozott aránya emelkedett, miközben iparban alkalmazásban állók aránya csökkent. Az ipari vállalkozások sűrűsége, aránya továbbra sem mond semmit az iparban koncentrálódó erőforrásokról és azok teljesítményéről, azaz az ipari teljesítmény továbbra is kevés nagyvállalat teljesítménye, amihez a kisvállalkozások nem tudnak kapcsolódni. Ez nem túl biztató eredmény ahhoz képest, hogy a közhit szerint a multinacionális vállalatok a kisebb vállalkozások jövőjét is pozitívan befolyásolják.

Dobák Judit témája a diósgyőri kohászat hatása Észak-Magyarország térbeli folyamataira. A diósgyőri kohászat olyan méretű iparaggá nőtte ki magát a 20. században, hogy jelenléte meghatározó a borsodi iparvidék, a megye és az Észak-magyarországi régió számára is. Előadásában a szerző azt vizsgálta, hogy a területi adottságok, a társadalmi események, a településhálózat hogyan hatott a kohászatra, és a kohászat milyen nagyságú területeken fejtette ki a hatását, hogyan hatott a körülötte lévő térre az alapításától (1867), a gyár megszűnéséig (2000).

Veres Gábor a Borsodnádasi Lemezgyár csődjét, privatizációját és az ezek hatására bekövetkezett társadalmi-gazdasági változásokat vette górcső alá az üzem vonzaskörzetében. A gyárat a 19. század második felében alapították, és nagy hagyománnyal rendelkező munkásközösségeknek, munkásoklóniáknak adott otthont. A rendszerváltás idején úgy vélték, hogy – bár korszerűtlen technológiákat használtak – jó esélye lett volna az nádasi üzemnek a túlélésre a megfelelő átalakítások után. A csőd azonban 1990-ben bekövetkezett. A gyártelepen élők jelentős része vált munkanélkülivé az egyes üzemszempontok privatizációjának ellenére és ez természetesen a vonzaskörzetének számító 15–20 települést is érintette. Borsodnádasi Ózd vonzaskörzetéhez tartozik, ahol hasonló folyamatok zajlottak a Kohászati Üzemek összeomlása kapcsán. A munkanélküliek elköltözését az ingatlanárak drasztikus csökkenése nehezítette. Az addig keresettnek számító lakások hirtelen eladhatatlanná váltak. A három évtizede még virágzó gyártelep mára hátrányos helyzetű településrészé vált. A folyamatok nem egyformán érintették a település különböző részeit, ennek okait is vizsgálta a kutatás.

Báti Anikó a tárgykultúra változásait egyéni életutak mentén, példákat sorra véve mutatta be, hogy az elmúlt évtizedekben lezajlott életmódváltás és a térbeli mobilitás hogyan hatottak a konyhák tárgyi világára egy hagyományos munkáskerület társasházának példáján. A terepmunkára épülő kutatás során kirajzolódott generációs eltérések a háztartások felszereltségében. A társasházi lakótérnek a mindennapi élet formálódásában betöltött szerepét is kiemelte a konyhák és az ebédlő kapcsán. A tárgyleltárak készítése során egy-egy néprajzi értelemben vett kincs is előkerült: tárgyak és hozzájuk kapcsolódó szokások, amelyek visszamutattak több generációnyi múltba, a család térben is távoli gyökeréig. Több más recens téma mellett Báti Anikó bővebben ír minderről a most megjelent könyvében, amelynek címe: *Mai menü – Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozáskultúráról*.

Molnár Csenge néprajzi szemszögből közelített a rendszerváltás munkástársadalomra gyakorolt hatásához, az egykori vidéki ipari központ, Sirok példáján keresztül. Az 1950-es évektől működő helyi szocialista típusú üzemegység drasztikus leépítésének hosszútávú gazdasági és társadalmi következményeit statisztikai adatgyűjtések és néprajzi interjúk tükrében vizsgálta. A fő kérdésfeltevések arra vonatkoztak, hogy az 1990-es évek alatt hogyan alakultak át a korábbi szocialista életkeretek és miként hatott a változás később a

település népességmegtartó erejére. Az eredmények ismertetése során első-sorban a helyben való létfenntartás lehetőségeire fókuszált, kitekintve az ingázás és az elszármazás perspektíváira is.

Sándor Cecília a csíkszentsimoni Keményítő- és Szeszgyár történetének példáján szemléltette az 1945 utáni kelet-európai történelem traumáit, lehetőségeit és kihívásait. A csíkszentsimoni gyár történeti kutatása a Közép-Kelet-Európában az 1990-es évekig zajló modernizációs útnak, a nagy iparcentrikus fejlesztéseknek, a hagyományostól eltérő gyárimunkás-kultúra megteremtésének, a posztindusztriális és globalizációs törekvéseknek, az átalakuláshoz való alkalmazkodási technikáknak egy egyéni élettörténetekre alapozó bemutatása. Az interjúbeszélgetések és a fényképes dokumentáció egy olyan múltrekonstrukció, amely a korabeli mindennapi valóság komplexitásának, valamint a jelen társadalmi folyamatainak megismerését teszi lehetővé és a megértéséhez jelentős társadalomismereti adalékanyagként szolgál. A földművelő gazdálkodóból lett gyárimunkás-életút szemléletesen tükrözi az államszocializmusból az államkapitalizmusba való átmenet válságtudatát és a későbbi reindusztrializációhoz fűződő „remény” illuzórikus voltát.

Papp Andrea előadásában kitért a rudabányai bányabezárás társadalmi-kulturális következményeire, a régió gazdasági ellehetetlenülésére, az infrastruktúra leépülésére, a szegregációs folyamatok elindulására és „konzerválására”. Bemutatta az ipari örökség fokozatos – vagy fokozódó – leépülését, a szétesés folyamatait, amelyeket egyelőre nem kísér rehabilitáció. A bemutatott diák sok tekintetben szomorúan „rezonáltak” Németh Györgyi plenáris előadásával, tanúsítva az ipari örökség és a munkáskolóniák pusztulását, „gettósodását”, amelyet Alabán Péter is kiemelt.

A konferencia és az előadók munkája itt még nem ért véget; az elhangzott előadások anyagából kötetet tervezünk, amely reményeink szerint hozzájárul a rendszerváltás utáni Magyarország „újrafelfedezéséhez”, a jövőről való közös gondolkodás kereteinek kialakításához.

BARTHA ESZTER
TÓTH ANDRÁS

Emlékek, szövegek, történetek – női folklórszövegek
Interdiszciplináris nemzetközi konferencia
(Budapest, 2018. október 26–27.)

A Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya és az MTA BTK Néprajz-tudományi Intézet Folklór Osztálya közösen szervezte meg az *Emlékek, szövegek, történetek – női folklórszövegek* című interdiszciplináris konferenciát 2018. október 26–27-én az MTA Humán Tudományok Kutatóházában. A

nemzetközi előzményekre visszatekintő nő kutatási megközelítés a megjelenő munkák és korábban a témában megrendezett konferencia ellenére a magyar néprajztudományban nem jelentkezett önálló irányvonalként, így jelen tanácskozás kitűnő találkozási alkalmat nyújtott mindazoknak, akik a nők sajátos társadalmi, gazdasági, kulturális helyzetével és szerepével, a női identitás narratív megnyilvánulásával foglalkoznak. A kétnapos tanácskozáson a felkért szekcióvezetők mellett 37 kutató adott elő, intézetünket (MTA BTK NTI) 9 előadó, illetve szekcióvezető képviselte.

Az első napon Balogh Balázs, Smid Bernadett és Küllős Imola köszöntője után a konferencia központi gondolatának megfogalmazásaként a néprajztudományban tevékenykedő nők bemutatásával a nyitóelőadást Landgraf Ildikó és Frauhammer Krisztina tartotta, majd pedig Mikos Éva elnöklésével, elsődlegesen különböző történeti források értelmezésével prezentálta előadását az első három előadó, Bálint Petra, Horváth István és Merili Metsvahi. A második szekció Küllős Imola vezetésével zajlott a női vallásosság témakörében, Szigeti Jenő, Vass Erika, Vörös Éva és Tamás Ildikó előadásainak keretében. A következő szekciót Deáky Zita vezette, amelyen bábák, gyógyítók és füves-asszonyok tevékenységét tanulmányozva Kocsis Annamária, Koltay Erika, Vukov Anikó és Svégel Fanni mutatta be kutatásait. A negyedik szekció előadói, Bálint Péter, Bálint Zsuzsa, Pál-Kovács Dóra és Fábrián Gabriella a folklór különböző műfajaiban megragadható nőiség, a női karakterek megjelenésének kérdését vetették fel Gulyás Judit elnökle mellett. Az első nap utolsó blokkjában Turai Tünde szekcióvezetésével Balogh Balázs, Schell Csilla, Menyhárt Krisztina és Kovács Bence a kitelepítés és a külföldre űzés, szakadás asszonyi narratíváira világítottak rá.

A második nap első előadója, majd első szekcióelnöke, Biczó Gábor volt, aki nyitóelőadásában a kortárs oláh cigány női narratívák megtartó erejét vizsgálta fel, majd pedig a szocialista éra munkásnőinek életkörülményeit Dobák Judit és Tóth Katalin mutatta be. Ezt a marginalizált és vendégmunkás nők helyzetét elemző blokk követte, Lajos Veronika moderálásával, Németh Krisztina, Turai Tünde és Kész Réka előadásával. A következő szekciót Frauhammer Krisztina vezette, amelynek keretében Czingel Szilvia és Földi Viktória a női életutakat az értékrend mentén elemezte. A negyedik szekció előadói: Lajos Veronika, Iancu Laura, Nagy Janka Teodóra, Keményfi Róbert elnökletével a női adatközlők helyzetét tárgyalták. A nap és a konferencia zárásaként Kisbán Eszter, Keményfi Róbert és Bati Anikó a népi táplálkozás témájában prezentálták előadásukat Kuti Klára szekcióvezetésével.

Reményeink szerint a konferencia sikerére és a nagy érdeklődésre való tekintettel az előadások szerkesztett változatát a nagyközönség tanulmánykötet formájában is olvashatja majd.

A konferencia résztvevői

Ezúton köszönöm minden résztvevő nevében a konferencián való részvételi lehetőséget, az ötletgazdáknak és kivitelezőknek, Frauhammer Krisztinának és Smid Bernadettnek, valamint Landgraf Ildikónak és az MTA BTK NTI Folklor Osztályának, akik az intézet adminisztratív munkatársai és Deáky Zita, valamint hallgatói segítségével, mindemellett az NKA anyagi támogatásával valósították meg a rendezvényt.

AMENT-KOVÁCS BENCE

* * *

KÖSZÖNTÉSEK

„Sem magasság, sem mélység nem rettent” Könyvbemutatón köszöntötték a 70 éves Szőke Annát

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság Kishegyesen, a Kátai-vendégházban bemutatta *Sem magasság, sem mélység nem rettent – Kulturális értékeink a Kárpát-medencében* címmel megjelent III. tanulmánykötetét. A reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben rendezett emlékkonferencia előadásaiból a kötetet Szőke Anna szerkesztette. A szerkesztő éppen ezen a napon ünnepelte 70. születésnapját, így az esemény kezdetén eddigi gazdag életútját méltatva köszöntötték.

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság a kutatás, a néprajz, a kulturális antropológia délvidéki csúcsintézménye, amely Szőke Anna vezetésével került ilyen meghatározó helyzetbe – emelte

ki Hajnal Jenő, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke a rendezvényen. Az ünnepeletről elmondta, hogy valójában máig és mindvégig megmaradt óvodapedagógusnak, ugyanakkor a vajdasági szórványmagyarságnak kiváló kutatója lett. Hajnal kiemelte, hogy ma a terepet körbejárva azzal szembesülhetünk, hogy azt, amit akkor a kutatások leírtak, ma kézzelfogható gyakorlati eredménnyé tudta a politika, a Magyar Nemzeti Tanács változtatni. Ennek nyomán mára már játszóterek, óvodák, óvodai sarkok nyíltak a szórványvidékeken, hozzájárulva a magyarság megmaradásához.

Szőke Anna több mint tíz évig volt a kishegyesi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület elnöke. A 90-es évek elején vette át az egyesület irányítását, amikor a falu művelődési életét a pangás jellemezte. Sikert ért megváltoztatnia, a nevéhez köthető a néptánccsoport megalakítása is. A *Létünk* társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat ez évi harmadik és negyedik számát Szőke Anna születésnapjának tiszteletére állították össze – hangzott el a könyvbemutatón, ahol a *Létünket* is bemutatták.

A kishegyesi nyugalmazott óvodapedagógus, népművelő, néprajzkutató többi között a *Magyar Életfa Díj* egyik kitüntetettje. 2000 óta *A Magyar Kul-*

túra Lovagja, 2009-ben *Aracs-díj*ban részesült. A vajdasági magyarok néprajzi kutatása terén kifejtett munkája és eredményei elismeréseként a Magyar Néprajzi Társaság 2018-ban a *Pro Ethnographia Minoritatum Emlékéremmel* tüntette ki. Óvodapedagógiai és néprajzi munkásságát – mindkettőről több könyv is tanúskodik – nem csupán szűkebb hazájában, hanem az anyaországban is ismerik. A néprajz szakot a Debreceni Egyetemen végezte el, ahol doktori fokozatot is szerzett. Kiterjedt kutatásokat végzett a Vajdaságban, jelentős eredményeket ért el a hagyományok gyűjtése, a vallási néprajz és a társadalomnéprajz területén. Nevéhez fűződik a többi közt a Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesületének megalapítása, a Vajdasági Magyar Óvodások Színjátszó Találkozójának létrehozása, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság elnöki tisztségét pedig 2013 óta tölti be. 2000-ben jelent meg az *Elszaladt a kemence* című könyve, amely Magyarországon is forradalmasította az óvodai programot. A kétezer példány nagyon gyorsan elkelt, mert ez volt az első ilyen jellegű kiadvány. 2010-ben Kishegyes díszpolgárává avatták.

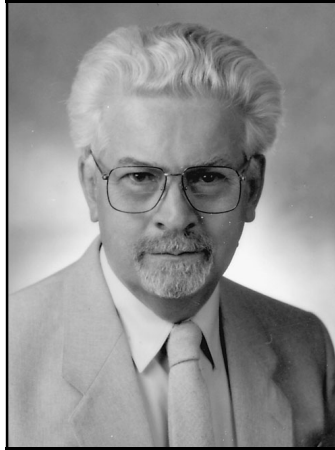
A reformáció 500. évfordulója alkalmából 2017-ben a Kiss Lajos Néprajzi Társaság négynapos konferenciát szervezett. Az első napon Bajsán Dolinszky Gábor, Barna Gábor, Beszédes Valéria, Veres Emese-Gyöngyvér, Brittrich Erzsébet és Nagy István érkezett. A második napon Torontálvásárhelyen folytatódott a rendezvény, ahol Beszédes Mária, Örsi Julianna, Fehér Viktor, Besnyi Károly, Tóth dr. Glemba Klára, Kónya Sándor, Szőke Anna, Raj Rozália és Nagy István tartott előadást. A harmadik napon Bácsfeketehegyen, a református templomban *Sem magasság, sem mélység nem rettent* címmel Orosz Attila, bácskai református esperes tartotta meg előadását. A továbbiakban Jung Károly, Barabás László, Nóbik Attila, Németh Ferenc, Pastyik László, Silling István, Hallgató Imre, Székely Gábor, Pap Gy. László, Vass Erika, Klamár Zoltán, Bárh János, Silling Léda, Csorba Béla és Farkas Lajos érkezett. A negyedik napon Maradékra látogattak az emlékkonferencia résztvevői, ahol a református egyházközség jelenét és múltját Halász Dániel lelkipásztor ismertette. Szőke Anna néprajzkutató, kulturális antropológus az elhangzott tanulmányokból szerkesztette a kötetet.

TÓTH PÉTER

* * *

IN MEMORIAM

Vikár László
(1929–2017)

Wikipédia: 1929-ben született Szombathelyen, 18 évesen került be a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola ének–zenetanári és karvezetői szakára, tanárai Ádám Jenő és Vásárhelyi Zoltán voltak. A karnagyi és zenetanári diploma megszerzése után (1952–56) a zenetudományi szakot választotta, mivel érdeklődése a népzene-tudomány, a népzene-kutatás felé terelte. A főiskola elvégzését követően Kodály tudományos aspiránsaként folytatta tovább tanulmányait (1956–59), majd 1960–73 tudományos munkatárs és titkár a Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjában (1974-től MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztály), 1973-tól tudományos főmunkatárs, 1977–91 a Népzenei Osztály vezetője, 1981–84 az intézet igazgatóhelyettese, 1991-től tudományos tanácsadó.

1970 óta oktatott népzene-t a Zeneművészeti Egyetemen, kezdetben óraadóként, később mint az intézmény adjunktusa, 1982–97 docense, 1997-től egyetemi tanára. 1985 óta a Calgary Egyetem (Kanada) előadója. 1961-ben védte meg kandidátusi értekezését, 1989-ben nyerte el a zenetudományok doktora címet. A tudományos életben kivívott tekintélyét jelzi, hogy az MTA Urálistikai (Finnugor) Komplex Bizottságának és a Zenetudományi Bizottságnak tagja. Élete során számos társadalmi funkciót is betöltött: Nemzetközi Kodály Társaság alelnöke (1975–93), Magyar Kodály Társaság alelnöke (1978–84), ICTM magyar nemzeti bizottságának ügyvezető elnöke (1970–95). Munkássága elismeréseként 1995-ben Széchenyi-díjjal tüntették ki.

Vikár László 1956 szeptemberében lett Kodály aspiránsa, miután végzett nála a Zeneakadémián. Néhány hónapra rá a Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjában Kodály a tőle megszokott lakonikus modorban tudtára adta, hogy őt szemelte ki a Volga-vidék zenéjének tanulmányozására. Bartók is, ő is foglalkoztak a Volga-vidéki finnugor és török népek zenéjével és szerettek volna eljutni a helyszínre, mivel mindketten jól tudták, hogy pusztán könyvekből nem lehet megismerni egy zenei stílust. Ez az expedíció akkor sajnos nem jöhetett létre, ezért Kodály a háború után azonnal megragadta a kínálkozó lehetőséget, és államközi megállapodás keretében tanítványát küldte Keletre, hogy felderítse azoknak a pentaton quintváltó cseremisiz dallamoknak a forrásvidékét, amelyek Robert Lach hadifoglyoktól gyűjtött könyvéből váltak ismertté.

Vikár Lászlónak és társának, Bereczky Gábor nyelvésznek 1958-ban azal kellett szembesülnie, hogy egy nagyon szűk területen kívül senki sem énekel ilyeneket. A helyszínen már tisztán látszott, hogy a Lach-gyűjtemény arányai nem tükrözték a valóságos helyzetet. A cseremisiz valóban hozzátartozik a közép-volgai népeknek a zenéjéhez, de nem biztos, hogy az a legtipikusabb. E tapasztalatokból kiindulva más területek felé fordult. Így került sor a finnugor népek hagyománya mellett a török-tatár népzene feltérképezésére is. 1979-ig összesen kilencszer tértek vissza négy-hathetes gyűjtőutakra, és mintegy 4000 lejegyzett, illetve felvett dallamot és dalszöveget hoztak haza.

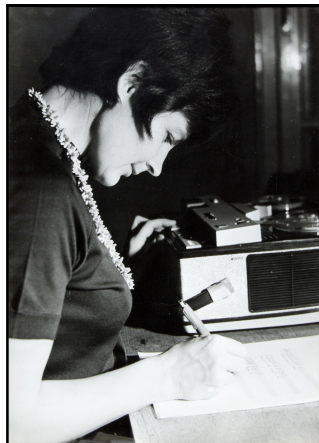
A Volga-vidéki gyűjtéseiről híressé vált Vikár László a Kárpát-medence magyar gyűjtéseiből is alaposan kivette a részét. A keleti utak előtt és után a Kárpát-medence területén is jelentős mennyiségű népzenei anyagot gyűjtött. Kodály megbízása épp a karádi monográfia megírása mellől ragadta ki 1957-ben. A magyar gyűjtéseket az MTA Népzenei Kutatócsoportjának tagjaként végezte. A csoport munkáját, egész tevékenységét Kodály irányította, aki már a Főiskolán is igyekezett beavtatni tanítványait saját gyűjtési tapasztalataiba. Lejegyzései, felvételei a Zenetudományi Intézet Archivumát gyarapítják. Mint egykori növendéke tanúsíthatom, hogy az órán elmesélt személyes élményei a tananyagnál is értékesebbek voltak hallgatói számára. Szerencse, hogy ezek egy részét könyv alakjában is megjelentette. 2002-ben *Volgán innen, Volgán túl – Naplójegyzetek a magyar őshaza vidékéről* címmel.

Ennek szinte folytatásaként 2003-ban a Hagyományok Háza kiadta Vikár László gyűjtőnaplóját, melynek címe: *Dunán innen, Dunán túl*. Ebben a Kárpát-medencében 1952. január 17-től 1964. május 1-ig végzett gyűjtéseiről számol be. A gyűjtőnapló a rengeteg adat és a gyűjtés körülményeinek felvázolása mellett szubjektív véleményeinek, reflexióinak is helyet ad. Emiatt fontos kordokumentumnak számít. Az eredetileg rajzokkal, térképekkel és sok fényképpel díszített kéziratból Puskás Katalin szerkesztett könyvet. A kötettel párhuzamosan egy CD is megjelent, amelyet Németh István szerkesztett az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Archivumának gyűjteményéből. E válogatás hangzó élményekkel is kiegészíti Vikár László beszámolóit.

Zenetudományi tanulmányaim során megragadt bennem egy fontos intelve, amely arra figyelmeztetett, hogy kerüljük a túl széles körök nyitását, a lehetetlen feladatok felvállalását, mert a jó tudós pontosan annyi célt tűz maga elé, amit el is tud érni. A munkák akkor érnek valamit, ha magunk be is tudjuk fejezni őket. Senki nem fogja az általunk félbehagyott kásahegyeket rendbe rakni. Sajnálatos, de a valóság azt mutatja, hogy nem olyan vonzó feladat más után söprögetni, akármilyen nagy ember legyen is az illető. Jól tudom ezt, mert volt részem ilyen munkákban részt venni, akár a Vikár-hagyaték rendezésére, akár a Kovács Sándorral sajtó alá rendezett Bartók Rendre, a Magyar Népdalok Egyetemes gyűjteményre gondolok. Vikár Tanár Úr azt tanította nekünk, hogy ez érthető is, mert minden nagy kutatómunkához személyes érzelmi kötődés kell, anélkül nem megy a dolog. És az ilyesmit – úgy látszik – nem egyszerű mástól megörökölni. Ő azonban azon tudományos kutatók közé tartozott, akik nagyon ügyeltek arra, hogy megkezdett munkáikat az utolsó vonásig befejezzék.

SEBŐ FERENC

In memoriam Bencze Lászlóné Mező Judit

Hajdú-Biharban minden népdalszerető ember ismeri Bencze Lászlóné dr. Mező Judit nevét. A Hortobágyon, Biharban és a Sárréten végzett népzene gyűjtői és szerteágazó közművelődési munkájával kitörölhetetlen nyomot hagyott a néprajztudományban, rendkívüli személyisége pedig az őt ismerők lelkében. A több mint hat évtizeden át a helyi közösségért végzett tevékenységét Püs-

pökladány és Szeghalom is *díszpolgári cím* adományozásával, a szakma *Szűcs Sándor Tájkutató Díj* kitüntetéssel ismerte el.

Mező Judit zeneszerető családban született, 1933-ban Szeghalmon. 1946-tól tanult az akkor induló békés-tarhosi énekiskolában. A tanintézet elsőként valósította meg a gyakorlatban Kodály Zoltán népdalon alapuló zenei nevelési elveit. Mező Judit Tarhoson találkozott először a népdalgyűjtéssel is.

1951-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, tanára, Járdányi Pál biztatta a népdalgyűjtő munka folytatására. Vendéghallgatóként részt vett Kodály Zoltán népzenei előadásain, Lajtha László népzenei és lejegyzési gyakorlat óráin. Így került be egy felsőbbéves diák, Olsvai Imre által vezetett csoportba, amely a Népművészeti Intézettől (1956 után Népművelési Intézet) felkéréseket kapott népdalgyűjtésre. A csapat – amely a „decsi brigád” ragadványnevet kapta – rendszeresen járt Tolna megyébe, a Sárközbe. Ebben az időben Mező Judit már a Népművészeti Intézet állandó külső munkatársaként, Kodály irányításával a Magyar Tudományos Akadémián működő Népzenekutató Csoportnak is végzett gyűjtőmunkát.

1953 januárjában házasságot kötött Bencze Lászlóval, egykori tarhosi diáktársával, és az év novemberében megszületett kislányuk, Judit. Ezután is gyakran, hétvégenként járt gyűjteni.

Benczené hamarosan ismert lett népdalgyűjtőként, és a néptáncutatók, Martin György és a Pesovár testvérek, valamint a Népművészeti Intézet és az Állami Népi Együttes akkori táncos szakemberei is gyakran felkérték, hogy a táncgyűjtéseken jegyezze az elhangzó zenei anyagot. 1956 őszén Kodály javaslatára kezdett tanítani a debreceni Zeneművészeti Szakiskolában, majd egy év múlva családjával együtt a cívisvárosba költözött.

1969-ben felkérték a püspökladányi citerazenekar zenei vezetésére, és az együttes Benczené irányítása alatt rövidesen országos hírűvé nőtte ki magát. A csoporthoz, amely 1974-ben felvette a Sárreتي Népi Együttes nevet, egyre többször látogatott el a Magyar Rádió is.

Bencze Lászlóné közben folytatta a sárreتي népzene gyűjtését. A gyűjtött dalokból készített egy válogatást, ezeket magyarázószöveggel együtt magnószalagra másolták, amit az 1972/73-as tanévben a járás minden iskolájába eljuttattak.

Ezzel párhuzamosan hozzáfogott a sárreتي gyűjtés anyagából egy kötet szerkesztési munkálataihoz. *A ladányi torony tetejébe...* című daloskönyvet a Püspökladányi Nagyközség Tanácsa adta ki 1974-ben. A hét tematikus fejezetben 105 dalt tartalmazó kötetnek kiemelkedő sikere lett, összesen három kiadást ért meg: a második, évszámjelölés nélkül, 1977 körül, a harmadik 1982-ben.

A püspökladányi kötet sikerét látva Benedek László, Berettyóújfalu tanácselnök-helyettese felkérte Benczené Mező Juditot, hogy végezzen népdalgyűjtést Bihar területén is. Az 1974–75-ben folyó munka eredményeként 1977-ben jelent meg Berettyóújfaluiban a *Szivárványos az ég alja – Bihari népdalok* című kötet a nagyközség tanácsának támogatásával. A bihari kötet

kedvező fogadtatása és népszerűsége arra sarkallta a szerkesztőket, hogy a gyűjteményt újra kiadják. A második kiadás változatlan tartalommal 1981-ben látott napvilágot.

A bihari gyűjtés kezdetével egy időben, 1974 januárjában a Hajdú-Bihar Megyei Tanács Művelődési Osztálya felkérte Bencze Lászlónét az újonnan létrehozott megyei népzenei szakfelügyelői munkakör ellátására. A megbízás négy esztendeje alatt folytatta a megye népdalköreinek patronálását, új csoportok megalakulásánál bábáskodott, munkája egyre ismertebb lett, és a Magyar Rádió Népzenei Osztálya további műsorok készítésével bízta meg.

A megyei szakember-utánpótlás gondjait látva, főiskolai tanítványait a népzene és a falusi emberek szeretetére nevelte. A hallgatók rendszeresen jártak népzenei találkozókra, gyűjtésre, népművelő munkára. Bencze Lászlóné javaslatára vezették be a közművelődési ismereteket mint tantárgyat, heti két órában, kizárólag a Zeneakadémia debreceni tagozatán.

1975-ben Béres András felkérte a Debreceni Népi Együttes zenei vezetésére. Béres a saját gyűjtéseiből készített koreográfiákat az együttesnek, és a kísérőzenék megkomponálásához eredeti népi dallamokat bocsátott Benczéné rendelkezésére. Az egyik legnagyobb sikerű közös színpadi produkció volt a *Kerecsi leánytánc*.

1982-ben a Zeneművészeti Főiskoláról a debreceni tanítóképzőbe kérte át magát, és itt is megújította az ének tanítását. A következő évben Benczéné doktori címet szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz szakán, dolgozatát bárándi gyűjtésének anyagából írta.

A kutató 1987-ben vonult nyugdíjba, és Japánban élő leányához költözött. Takasakiban, az English Academy angol óvodájában tizenkét évig, majd Kismarosra hazaköltözve az ottani óvodában két évig és a helyi általános iskolában is tanított éneket négy évig, mindenütt térítésmentesen. A bihari dalokból Japánban egy helyi énekkar felkérésére népdalfeldolgozást komponált női karra zongorakísérettel.

Bencze Lászlóné a gyűjtőútjain készült felvételeket az eredeti magnószalagokon – köztük a bihari gyűjtést – 2005–2006-ban átadta a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének.

2008-ban a bihari hanganyagból Balogh Sándor, a Dialekton Népzenei Kiadó gondozásában egy CD-t jelentetett meg. A *Fellegzik az idő...* című korongon 47 felvétel szerepel az adatközlők eredeti előadásában. A következő évben az érdeklődők egy újabb lemezt vehettek kézbe: a *Hallottatok hírit...* című CD-n 37 dalt, szintén Benczéné bihari gyűjtéséből. A sorozat harmadik lemeze 2013-ban látott napvilágot *Vetettem violát...* címmel, de ez már nem önállóan került kereskedelmi forgalomba, hanem az azonos című kötet mellékletként. A *Vetettem violát...* című gyűjtemény mindhárom korong hanganyagát tartalmazza, összesen 131 lejegyzést.

Bencze Lászlóné életének szinte utolsó percéig dolgozott. A 2013-as *Vetettem violát* című, bihari dalokat közlő gyűjtemény után 2017 nyarán megje-

lent a *Lóra csikós, lóra* címet viselő válogatás, szintén Balogh Sándor és a kutató szerkesztésében, a Dialekton Népzenei Kiadó gondozásában. A kötet az 1974-es *A ladányi torony tetejébe...* című gyűjtemény új kiadása, kiegészítve sárréti és hajdúsági népdalokkal. A könyv CD-mellékletén 49 dalt hallhatunk eredeti előadóktól.

Az elkészült kötetet a szerző sajnos már nem vehette kezébe. 2017. június 30-án, életének 85. esztendejében Debrecenben elhunyt. Szülővárosában helyezték örök nyugalomra.

KRAJCZÁRNÉ SÁNDOR MÁRIA

* * *

MINDENFÉLE

A magyar SIEF-tevékenység harminc éve

A Nemzetközi Néprajzi Társaság (SIEF) évtizedes tevékenység után 1964-ben szerveződött meg mai formájában. Az akkori vezető magyar néprajzkutatók és folkloristák részt vettek mind a munkában, mind a vitatkozásban. 1982-ben fogalmazódott meg, hogy legyenek országokénti SIEF-szervezetek, tagokkal, és legalább információs bulletinnel. Elvben Magyarország rögtön az élbolyba került. Gyakorlatilag azonban csak 1988 tavaszán került erre formálisan sor. Hivatalosan 1988. október 13-án alakult meg a SIEF magyar tagozata, az akkori SIEF-elnök (a norvég Reimund Kvideland) jelenlétével. Minthogy 1987 óta én voltam a SIEF magyar képviselője, rendeztük a tagok helyzetét (kb. 50 tag jelentkezett) és elindult egy sokszorosított körlevél: *Folklore Notes – A SIEF magyar tagozatának értesítője*. Ebből 2 szám „jelent meg”: 1 (1989) és 2 (1990). Ez után a magyar SIEF-részvétel egyénivé vált, nem volt szükség valamilyen szervezetre.

Szerencsére ma is élénk a magyar részvétel. A következő világtkongresszuson 2019 áprilisában (Santiago de Compostella) is lesznek magyar panelek.

A magyar tagozat rövid történetét a két értesítő-számból lehet megismerni. Az akkori tagoknak elküldtük a két számot. Hogy intézményi könyvtáraink egyáltalán tudnak-e erről – csak sejtetem.

Azért csak örömteli ez a jubileum.

VOIGT VILMOS

Selyemút és szellemi kulturális örökség

Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet küldöttsége Üzbegisztánban

A Népművészeti Egyesületek Szövetsége (NESZ) évek óta gyümölcsöző együttműködést folytat az MTA BTK Néprajztudományi Intézetével, amelynek nyomán több sikeres közös akció valósult meg. Ezek közül mindenképp meg kell említenünk Magyarország díszvendégként történő bemutatkozását a washingtoni Smithsonian Folk Fesztiválon; a Fülemile Ágnes főkurátorsága alatt a Várkert Bazárban, a Budapesti Történeti Múzeumban és a Múcsarnokban megvalósult nagyszabású népművészeti kiállításokat; illetve a Néprajzi Intézet kutatói (Mészáros Csaba és Szilágyi Zsolt) révén létrejött nemzetközi

együttműködést a mongol és a jakut népművészettel foglalkozó szervezetekkel. Utóbbiak eredményeként például évek óta az említett országokból érkező népművészek gazdagítják a Mesterségek Ünnepe programját.

A NESZ 2018-ban egy újabb nemzetközi együttműködési lehetőséget teremtett azzal, hogy az intézet három munkatársát (Balogh Balázs igazgatót, Fülemlile Ágneszt és Juhász Katalint) delegálta a Bukharában 17. alkalommal megrendezett Selyem- és Fűszerfesztiválra, illetve az ahhoz kapcsolódó nemzetközi konferenciára.

Balogh Balázs az üzbég állami televíziónak nyilatkozik

A kulturális és tudományos eseménysorozatot a regionális kormányzóság, az Üzbég Nemzeti Turizmus Rt. (Uzbektourism) regionális igazgatósága, valamint az Üzbég Népművészek Szövetsége (Hunarmand) rendezte. A bukhari konferencián a három magyar néprajzos küldött nevében Juhász Katalin tartott orosz nyelvű előadást „*A szellemi kulturális örökség mint a turizmus mozgatóereje – magyar példák*” címmel, amely élénk visszhangot váltott ki a nemzetközi hallgatóság körében.

A szellemi kulturális örökség kezelésének a konferencián ismertetett magyar módszereit a hozzászólók követendő példának nevezték, és a konferencián részt vevő, a turizmus területén működő kis- és középvállalkozások képviselőinek figyelmébe ajánlották. A jelenlévő politikusok (Uktam Barnoev, Buhara tartomány kormányzója, Karim Kamalov, Buhara város polgármeste-

re, Furkat Khodjaev, a tartományi kormányzóság Turisztikai Osztályának vezetője), a tadzsik és az üzbég népművészek szövetségeinek elnökei (Mufarrakh Mukhabbatov és Akobir Khakimov), valamint a Buharai Állami Egyetem 2011-ben alapított turisztikai karának dékánja, Mahmud Ashurovich Oripov is hangsúlyozták a magyar módszerek megismerésének szükségességét, és kövendő példaként való alkalmazását.

Juhász Katalin az előadását tartja

A magyar örökségvédelem területén is jártas Dono Abdurazakova, a FAO Budapesten működő, európai és közép-ázsiai regionális hivatalának társadalmi kapcsolatok szakértője zárszavában kiemelte, hogy a nemzeti hagyományos kézműves mesterségek minőségét megőrizve, megfelelő termelő és piaci struktúra kialakításával nemcsak az értékmegőrzés és -átadás válik hatékonyabbá, de az elmaradott térségek, illetve szociálisan hátrányos helyzetű társadalmi rétegek (például a képzetlen nők) életminősége is számottevően javítható. Abdurazakova is felhívta a jelenlevők figyelmét arra, hogy a magyar módszert már eredményesen alkalmazzák Üzbegisztánban és Kirgizisztánban, ahol a FAO bábáskodásával, egy nemzetközi együttműködés keretében magyar kézművesek tartottak tanfolyamot kirgiz és üzbég mestereknek, hogy azok a megszerzett tudás segítségével hazájukban jövedelemhez jussanak, illetve maguk is újabb tanfolyamokon adják tovább e tudást. Fontos szempont volt, hogy a helyi hagyományokra támaszkodva és a rendelkezésre álló alapanyagokból tudjanak piacképes termékeket előállítani.

A fesztivál keretében több szakmai találkozóra, kapcsolatfelvételre is sor került a fesztivál és a konferencia szervezőivel, hazai és külföldi résztvevőivel (üzbég, tadzsik és amerikai kutatókkal, oktatókkal, kézművesekkel és fesztiválszervezőkkel), aminek eredményeképpen egy lehetséges nemzetközi együttműködésben megvalósuló tudományos konferencia terve is körvonalázódott a Selyemút szellemi kulturális örökségéhez kapcsolódó témákban.

JUHÁSZ KATALIN

Szanyi Mária és a „Kincskeresők”

Szanyi Mária neve összeforrta a felvidéki magyar iskolák tanulói számára szervezett, immár 14. éve folyó *Kincskeresők* mozgalommal, amelyről a Magyar Rádió *Hely, Vendég a háznál* és *Arcvonások* című műsorai is tudósítottak. A felvidéki magyarság hagyománykincsének összegyűjtéséért, továbbörökítéséért, és a felvidéki magyar fiatalok körében végzett tehetséggondozó munkája elismeréseként Szanyi Mária 2014-ben elnyerte a *Magyar Ezüst Érdemkereszt* kitüntetését. Tevékenységéért Szlovákiában is rangos elismerésekben részesült: 2014-ben *Jedlik Ányos-díjat* kapott a társadalomtudományok terén elért eredményeiért, 2015-ben pedig neki ítelték a *Pro Patria Díjat* a *Kincskeresők* mozgalom elindításáért és a felvidéki helytörténeti kutatás megújításáért. 2016-ban a Bethlen Gábor Alapítvány *Teleki Pál-érdeméremmel* ismerte el a *Kincskeresők* mozgalomban kifejtett tevékenységét. Érdemes végigkövetni ezt a nem mindennapi életutat, amely a rangos elismerésekhez vezetett.

Szanyi Mária 1945-ben Jánokon született gazdálkodó család negyedik gyermekeként. Az általános iskola alsó tagozatát szülőfalujában végezte ötszszevont osztályban, a felső tagozatot és a gimnáziumot Szepsiben. 1962–1965 közt a nyitrai Pedagógiai Főiskolán tanult, ahol matematika–fizika szakos általános iskolai tanári diplomát szerzett. 1969-ig Nagytárkányban tanított, ahol feladatul kapta az iskolai néptáncsoport irányítását is. Emiatt koreográfus tanfolyamra és helyszíni gyűjtésekre is eljárt, és részt vett a Katona Imre, Olsvai Imre és Martin György vezetésével tartott néprajzi szemináriumon. Itt biztatta Katona Imre arra, hogy kérje felvételét az ELTE néprajz szakára. Szanyi Mária 1969–1973 közt az ELTE BTK Néprajzi Tanszékének hallgatója volt, szakdolgozatát Tálasi István professzorhoz írta szülőfaluja, Jánok gazdálkodásáról. Egyetemi évei alatt az Eötvös József Kollégiumban lakott, szakkollégista volt. Minthogy önköltségesként végezte tanulmányait, mellette dolgoznia kellett: részt vett a készülő *Magyar Néprajzi Atlasz* munkálataiban, szócikket fordított és egy ideig a takarítói állást is elvállalta a kollégium-

ban. Az Eötvös Kollégiumban szerzett kapcsolatait máig ápolja, tapasztalatait megosztja volt kollégistatársaival, akik közül sokan oktatási, közművelődési területen tevékenykedve sok értékes és hasznosítható információt szerezhetnek a felvidéki magyar iskolák helyzetéről.

Szanyi Mária az egyetem elvégzése után, 1973-ban a rozsnyói Bányászati Múzeumban kezdte néprajzos munkáját, majd 1975-ben Galántára költözött, ahol a Honismereti Múzeum néprajzos muzeológusaként dolgozott 1989-ig. Kiállításokat rendezett, nagyarányú tárggyűjtést követően berendezte a vágsellyei és a taksonyi tájházat, katalógusokat, néprajzi cikkeket írt. Már ekkor néprajzi szakkört szervezett kisiskolásoknak Rozsnyón és Galántán, sőt, egy időben a nyitrai Pedagógiai Fakultáson is. 1974–1989 közt a CSEMA-DOK Önkéntes Néprajzgyűjtők Szekciójának elnöke volt. 1984-ben „*A Galántai Honismereti Múzeumban végzett sokéves kiállítási tevékenységéért*” elnyerte a Szlovák Néprajzi Társaság által adományozott *Az Év Kiállítása* díjat.

1989-ben, miután kisfia született, visszatért a pedagógusi pályára. Nyugdíjba vonulásáig (2005) Nagymácsédon, Hidaskürtön és Galántán tanított matematikát és fizikát. Pedagógusként is folytatta néprajzi tevékenységét: néprajzi szakkört szervezett a galántai gimnáziumban, éveken át vezette a Cseh-szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Pedagógiai Munkacsoportját, és óraadóként több éven át néprajzi kurzust vezetett a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen. 2001-ben a pozsonyi Állami Pedagógiai Intézet megrendelésére kidolgozta a néprajz tantervét az alapiskolák alsó és felső tagozata számára.

Szanyi Mária hamar bekapcsolódott a tehetséggondozásba. A tehetséges diákok felkarolása, pályájuknak egyengetése saját, személyes élményei miatt is szívügye volt – fia, akinek matematikai tehetségét hamar felfedezték, évekig járt rendszeresen Budapestre a Fazekas Gimnázium szakköreire és Pósa Lajos matematikai tehetségfejlesztő programjaira. Mária tanítványai nemcsak matematikai versenyeken szerepeltek sikeresen, de szakköri és mentori tevékenységének köszönhetően néprajzi pályamunkákkal is részt vettek a középiskolás diákok tudományos konferenciáin. Konzulensként éveken át segítette a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen tanuló diákokat néprajzi, helytörténeti, tájnyelvi témájú szakdolgozatuk elkészítésében. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének (SZMPSZ) aktív tagjaként szorgalmazta a tanároknak a helytörténet tanítására irányuló képzését, ennek érdekében akkreditált tanfolyamokat szervezett. Egyik alapítója az SZMPSZ Galántai Regionális Központja mellett működő Tehetségpontnak, és további felvidéki tehetségpontok (Vágsellye, Szenc) létrejötténél is bábáskodott. A Felvidéki Tehetségsegítő Tanácsnak, illetve jogutódjának, a Mentor Felvidéki Tehetségsegítő Tanácsnak alelnöke. Tehetséggondozó munkájának legsikeresebb fejezete a *Kincskeresők – regionális értékeket kutató diákok* programja, amelynek megálmodója és máig koordinátora és szakmai felelőse.

A *Kincskeresők* program kidolgozásához, megszervezéséhez 2005-ben, már nyugdíjasként kezdett hozzá, immár minden idejét, erejét a feladatnak

szentelve. A munka megindítását a Szülőföld alaptól a kulturális értékek megőrzésére elnyert támogatás tette lehetővé. A program kidolgozásához a magyarországi TUDOK (Tudományos Diákkörök Kárpát-medencei Konferenciája) adta az inspirációt. A kutató diákok mozgalmát azonban Szanyi Mária a 12–18 éves felvidéki diákok számára oly módon formálta át, hogy kutatómunkájuk elsősorban szülőföldjükre, a helyi hagyományok, értékek felkutatására, megismerésére irányuljon. A *Kincskeresők – helyi értékeket kutató diákok* konferenciájára szóló felhívás így fogalmazza meg a program célját: „A szlovákiai magyarság tájaihoz, településeihez és közösségeihez kapcsolódó, a téma iránt a pályázó személyes kötődését is nyilvánvalóvá tevő pályamunka készítése tetszés szerint választható témakörben (kultúrtörténet, helytörténet, néprajz, vallástörténet, művészet, irodalom, földrajz, természeti értékek, gazdaságtörténet, építészet) vagy további, tetszés szerint választható témakörökben.” A *Kincskeresők* elnevezéshez Móra Ferenc *Kincskereső kisködmön* című műve adta az ötletet.

Diákok és tanárok az egyik konferencián

(Fotó: Surovec Róbert)

Balról jobbra: három zsolnai diák, Szanyi Mária és Prokopp Mária

Szanyi Mária munkáját nagyban segítette az a több évtizedes tapasztalat, amit tanári, szakkörvezetői munkája során számos kisebb-nagyobb településen szerzett, és persze néprajzos, muzeológus képzettsége. Ugyanilyen fontos volt azonban széles körű tájékozottsága, ismertsége a szlovákiai pedagógusok körében, hisz az általa megálmodott program elhivatott felkészítő tanárok,

segítők nélkül nem járt volna sikerrel. A pályázatok elkészítését komoly felkészítő munka előzi meg. Szanyi Mária érdeme azoknak a honismereti táboroknak a megszervezése, amelyekben tanárok és diákok együtt ismerkednek meg a helytörténeti kutatás módszereivel, a terepen való adatgyűjtéssel, a könyvtári, levéltári kutatással, az adatok lejegyzésével, rendszerezésével, a források megjelölésével és a témakör kidolgozásának módszereivel.

A kutatások eredményét a diákoknak 10 perces előadásban kell az országos konferencián szabadon előadniuk PowerPoint prezentációval, eredeti hang- és videofelvételek, tárgyi emlékek bemutatásával. A *Kincskeresők* az alapiskolák 5–9., és a négy- és nyolcosztályos gimnáziumok, középiskolák tanulói közül kerülnek ki, 12–18 évesek. A szlovákiai magyarság lakta különböző tájak falvaiból, városaiból érkeznek. (A keleti régiók a nagy távolság miatt nem tudnak részt venni a 2–3 napos rendezvényen.) A konferenciát most már hagyományosan Dunaszerdahelyen, az Építészeti Szakközépiskolában tartják, ahol a helyszínen megoldható a szállás, étkezés, így este is lehetőség van a diákok, a tanárok és a zsűritagok egymással való találkozására, tapasztalatcseréjére. A szervezők kiegészítő programokat is biztosítanak tanárok és diákok számára egyaránt, pl. a PowerPoint használatáról, a videó- és hanganyag beillesztéséről az előadásba.

A zsűri tagjai különböző tudományterületekről érkező szlovákiai és magyarországi szakemberek, köztük Mária egykori Eötvös kollégista társai. A zsűri elnöki tisztét többször Pék László, a Felvidéki Tehetségsegítő Tanács elnöke és Prokopp Mária professzor asszony töltötte be. A zsűri tagjai minden előadást értékelnek, kiemelve azok értékeit, esetenként biztatva a téma kibontásának további lehetőségeire. Bárki kérdéseket tehet fel az előadóknak. Az előadásokat nem rangsorolják, hiszen egészen különböző feltételek mellett működő iskolákból érkező diákok munkáit nem lenne méltányos összemérni, mint ahogy a helyi értékeket sem lehet rangsorolni, egyébként sem a versenyen van a hangsúly. A színvonalas előadásokat *arany* vagy *ezüst diplomával* jutalmazzák, és minden résztvevő oklevelet, könyvjutalmat kap.

Az előadók tudatában vannak annak, hogy településüket, iskolájukat képviselik a rendezvényen, amelyről a helyi sajtóorgánumok is mindig hírt adnak. A rendezvényt a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala Nemzetiségi Kisebbségek Kultúrája programja mellett több szlovákiai és magyarországi intézmény is támogatja. Azokban az években, amikor nagyobb pénzösszeg állt a mozgalom rendelkezésére, az előadásokról képekkel illusztrált rövid összefoglalókat is megjelentettek füzetek formájában.

A helyi közösségek is felfigyeltek fiataljaik munkájára, hisz az anyag összegyűjtése során a diákok sok helyre becsengettek. Ezáltal a falu lakói számára is ismertté váltak már-már feledésbe merült értékeik, ráirányult a figyelem a falu életében fontos szerepet játszó személyiségekre. Számos diáknak saját nagyszülei, idős rokonai voltak az adatközlői, így a pályázatra való készülés során ismerték meg mélyebben saját családjuk múltját, küzdelmes

életét. A *Kincskeresők* mozgalomnak így a generációk közti jó kapcsolatok kialakításában, elmélyítésében is nem lebecsülendő jelentősége van, ami nagy hozadéka az értékmentő tevékenységnek, ismerve korunk problémáit ezen a téren.

Az eltelt 14 évben alkalmanként 40–45 előadás hangzott el a *Kincskeresők* munkáját megkoronázó éves konferencián, a legkülönbözőbb témakörökben: helyi népszokásokról, viseletekről, ételekről, gazdálkodásról, helyi iparágakról, intézményekről, épületekről, természeti értékekről, a falvak megpróbalátásairól a közelmúlt sorsfordító eseményei során. A két világháború okozta szenvedések, a kisebbségi sors, a lakosságcserek, kitelepítések helyileg, személyesen megélt történetei is gyakran visszatérő témái a konferenciáknak, különösen évfordulók kapcsán. Ilyenkor az idős családtagoknak, rokonoknak talán utoljára van alkalmuk kiadni magukból azokat a fájó élményeket, amelyekről hosszú ideig beszélniük sem lehetett, és gyakran olyan fényképek, levelek, egyéb dokumentumok kerülnek elő a családi albumokból, szekrények, fiókok mélyéből, amelyek múzeumok, levéltárak számára is értékesek lehetnek. Számos kisdíák saját rokonának példamutató, és a falu életében jelentős tevékenységéről írt pályázatot: sportkörök alapítóiról, vagy legutóbb egy nyugdíjas hajógépész nagyapa rózsanemesítő tevékenységéről. Az I. világháború 100 éves évfordulója és a Szent László Év is több pályamunkát ösztönzött, de az iskolák névadói is gyakran szolgálnak kiindulópontul egy-egy dolgozat elkészítéséhez. Tánccsoportok megalakulásáról, történetéről is több pályázat született. A diákok ötletes megoldásként arról a faluról is rövid ismertetést mondtak, amelynek táncait megtanulták, a viseletet pedig a tánccsoport egy beöltözött tagjának ruházatával illusztrálták. Nem volt kevésbé ötletes annak a kisdíának az előadása sem, aki nagyapja oroszországi hadifogoly sorsáról tudósítva, a nagyapja elmondása alapján elkészített kvással kínálta meg a zsűri tagjait. A Szent László helyi kultuszáról és az elpusztult templom romjai felett ágakból, sövényből, növényekből „épített” templomról előadó két kislány egy csodálatos Szent László-énekekkel is megörvendeztette a hallgatóságot.

Az előadások arról tanúskodnak, hogy a diákok a pályázatuk készítése során gyakran felkeresik a helyi levéltárat, múzeumot, könyvtárat, sőt, az internet adta lehetőségekkel is élnek. Egyre gyakoribbak az olyan témák, amelyeket saját gyűjtés alapján, elsősorban a családtagoktól, rokonoktól, falubeliektől szerzett információk alapján dolgoznak ki a pályázók. A konferencián hallott előadások nemcsak a tanárok, diákok felkészültségéről, komoly kutatómunkájáról adtak tanúbizonyságot, de arról is, hogy a felkészülés közben megtanultak a modern kommunikációs eszközökkel bánni, szabadon előadni, mondanivalójukat a megadott tíz percbe sűrítve, a lényegre koncentrálni. A felkészítő tanárok nagy része visszatérő, évről évre újabb és újabb növendékekkel érkezik a dunaszerdahelyi konferenciára. A legtehetségesebb diákok, folytatva a kutatómunkát, már a TUDOK-konferenciákon jelentkez-

nek pályázataikkal. A helyi értékek feltárása különösen sikeres volt Torna környékén, ahol a tornai alapiskola könyvet adott ki a helyi *Kincskeresők* dolgozataiból *Gyöngyszemek Abauj-Torna vármegye történelméből* címmel. Ezzel valóra vált Szanyi Mária szándéka, hogy az idős generációtól összegyűjtött tudás visszakerüljön a közösségbe, erősítve annak öntudatát, összetartozását.

A Szenci Molnár Albert nevét viselő két szenci magyar iskola évente szervez helyi konferenciát a *Kincskeresők* mintájára a szenci városi múzeumban, majd a *Kincskeresők* konferencián is bemutatkoznak. Szenc városának és a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériumának *A nemzeti kisebbségekhez tartozó diákok regionális és multikulturális nevelése 2016* pályázata anyagi támogatásával segédtankönyv jelent meg (*Szenc. A síkságtól a dombtetőig. Regionális nevelés I. rész*), amelyet történészekből, muzeológusokból álló szerzői gárda készített a fenti szempontok figyelembevételével. Szenc városának és a Szenci járás falvainak népeletét, szokásait, viseletét, történelmi etnikumait ismertető bevezető fejezetek után az őskortól a Rákóczi szabadságharcig tárgyalja a régió történetét, a helyi leletekre, építészeti és tárgyi emlékekre, történelmi eseményekre, Szenchez kötődő történelmi személyekre alapozva. Az illusztrációk is szinte mind Szenchez és környékéhez kapcsolódnak. A történelemtankönyv szép bizonyítéka az iskolák, múzeumok, levéltárak együttműködésének.

Kincskereső konferencia 2017-ben
(Fotó: Surovec Róbert)

2018-ban a *Kincskeresők* mint a gyermekek értékmentő mozgalma, bekerült a *Felvidéki Magyar Értéktárba*. A Kincskeresők kutatásaiban részt vevő tanulók munkájukkal egyénileg is hozzájárulhatnak a *Felvidéki Magyar Értéktárba* bekerülő értékek feltárásába.

A kép azonban nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg Szanyi Mária egyéb tevékenységeiről is. 2007-től szerkesztője, 2014–2016 közt főszerkesztője volt a Szlovákiai Magyar Pedagógusok lapjának, a havonta megjelenő *Pedagógusfórumnak*. Rendszeresen publikál néprajzi, helytörténeti, pedagógiai tárgyú cikkeket, és szakmai segítséget nyújt néprajzi kiadványok megjelenéséhez. Legutóbb Jókai Máriának Zoboralja viseletéről készült könyveit szerkesztette. Szanyi Mária és Juhász Attila tornai plébános fáradozásának köszönhetően indulhatott meg 2014-ben édesanyja szülőfalujában, Száduvornokon, 67 év után újra a magyar nyelvű katolikus iskola.

Mária az egyetemi tanulmányai alatt szerzett kapcsolatait máig ápolja, rendszeresen részt vesz az Eötvös József Collegium Baráti Körének találkozóin. Több, emlékezetes kirándulást szervezett Szlovákia magyarok lakta vidékeire a Baráti Kör számára. Arra is súlyt fektetett, hogy e kirándulások alkalmával magyarországi kollégista társainak alkalma legyen felvidéki pedagógusokkal találkozni, eszmecsereét folytatni. Így számos olyan példaértékű kezdeményezésről értesülhettünk, amelyekre az anyaországban is büszkéek lehetnénk. A hetényi alapiskolában tanító Rancsó Andrea, a *Kincskeresők* egyik legaktívabb, legsikeresebb felkészítő tanára beszámolt arról, hogyan igyekeznek a történelmet saját szülőföldjükre fókuszálva tanítani, így közelebb hozni a diákokhoz. Ennek illusztrálására bemutatta a 2016-ban megjelent, szép kiállítású munkafüzetet.

A rangos elismerések átvételekor elmondott rövid beszédeiben Szanyi Mária mindig hangsúlyozta, hogy az európaiság és a szülőföld értékeinek megbecsülése együtt kell hogy jelen legyenek a felnövekvő generáció életében. A konferenciák meghívójának mottójaként ott szerepelnek Móra Ferenc szállóigévé vált intő szavai: „*Akármerre jársz-kelsz a világban, mindig a szülőházadban melegedj...*”

Gratulálunk Szanyi Máriának szerteágazó, nagyszerű munkájához, amiben a legszerencsésebb módon tudta ötvözni muzeológusi tudását és pedagógusi képességeit. További termékeny, sikeres „kincskereső” éveket kívánunk neki, és erőt, egészséget a nagyanyai teendőkhöz is!

H. CSUKÁS GYÖRGYI

* * *